Қазақстан Республикасы
Ішкі істер министрлігі
Басқару академиясы

2025
№ 1 (01)

ІІМ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

АСТАНА

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ
БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

ІІМ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

1 (01), 2025 жыл

Астана, 2025

Құрылтайшы
«Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Басқару академиясы»
Республикалық мемлекеттік мекемесі
Журналды Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің
Ақпарат комитетінде тіркелген. «ІІМ ғылыми журналы» 2025 жылдан бастап шығады.
Тіркеу куәлігі 2025 жылдың 26 қыркүйек № KZ35VPY00130252.

Бас редактор: **СЕЙТЖАНОВ О.Т.**

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

АКИМЖАНОВ Т.К.	*- заң ғылымдарының докторы, профессор;*
АКПАНОВ А.Н.	*- заң ғылымдарының докторы, профессор;*
АСТРЕЙКО А.В.	*- Беларусь Республикасы ІІМ Академиясының бастығы;*
ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р.	*- заң ғылымдарының докторы, профессор;*
ЖУМАГУЛОВ М.И.	*- заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстанның құрметті заңгері.*
ЗАЙЦЕВ О.А.	*- заң ғылымдарының докторы, профессор, Ресей Федерациясы;*
КОГАМОВ М.Ч.	*- заң ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ЖҒА-ның академигі, ҚР ҰҒА – ның құрметті академигі, Қазақстанның құрметті заңгері;*
ЛАКБАЕВ К.С.	*- заң ғылымдарының докторы, профессор.*
НОГОЙБАЕВ А.Б.	*- Қырғыз Республикасы Э.А.Алиев атындағы ІІМ Академиясының бастығы;*
РУСТАМБАЕВ М.Х.	*- заң ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасының құрметті заңгері;*
ТОКУБАЕВ З.С.	*- заң ғылымдарының докторы, профессор;*
АЙТУАРОВА А.Б.	*- заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор;*
АЛИМОВА Э.А.	*- PhD философия докторы, қауымдастырылған профессор;*
ЕРЕМЕЕВ Д.В.	*- заң ғылымдарының кандидаты,қауымдастырылған профессор;*
ЦОЙ О.Р.	*- заң ғылымдарының кандидаты.*

Редакцияға келіп түскен материалдар қайтарылмайды. Ғылыми және нақты сипаттағы қателіктер, дәлсіздіктер үшін жауапкершілік авторға жүктеледі. Мақаланы жариялануымға қабылдамаған жағдайда, редакциялық алқа бас тарту себептері бойынша пікірталас жүргізбеу құқығын өзінде қалдырады. Басқа басылымдарда жарияланған жұмыстар қарауға қабылданбайды.

Жауапты хатшы: **КУСАИНОВ Ж.Ш.**
Беттеу: **СМАГУЛОВА Ш.У.**

Жарияланым тілдері — қазақ, орыс, ағылшын
Жылына 4 рет (тоқсан сайын) шығарылады.

Журналдың электрондық нұсқасы **https:// aumvd.edu.kz** сайтында орналастырылады

Мекенжайы: *Қазақстан Республикасының ІІМ Басқару академиясының ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа қызметін ұйымдастыру бөлімі 010017, Қазақстан Республикасы, Астана қ., Мәңгілік Ел даңғылы, 55 Б.*

E-mail: aumvd.edu.kz.
Басуға 2026 ж «12» ақпанда жіберілді.
Пішім А4. Офсеттік қағаз.
Ризографтық басылым.
Таралымы 200 дана.

Собственник
Республиканское государственное учреждение
«Академия управления Министерства внутренних дел
Республики Казахстан» Журнал зарегистрирован Комитетом
информации Министерства культуры и информации Республики
Казахстан. Журнал «ІІМ ғылыми журналы» издается с 2025 года.
Свидетельство № KZ35VPY00130252 от 26 сентября 2025 года.

Главный редактор: **СЕЙТЖАНОВ О.Т**., к.ю.н., профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

АКИМЖАНОВ Т.К.	*- доктор юридических наук, профессор;*
АКПАНОВ А.Н.	*- доктор юридических наук, профессор;*
АСТРЕЙКО А.В.	*- начальник Академии МВД Республики Беларусь;*
ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р.	*- доктор юридических наук , профессор;*
ЖУМАГУЛОВ М.И.	*- доктор юридических наук, профессор, почетный юрист Казахстана;*
ЗАЙЦЕВ О.А.	*- доктор юридических наук, профессор, Российская Федерация;*
КОГАМОВ М.Ч.	*- доктор юридических наук, профессор, академик АЕН РК, почетный академик НАН Республики Казахстан, почетный юрист Казахстана;*
ЛАКБАЕВ К.С.	*- доктор юридических наук, профессор;*
НОГОЙБАЕВ А.Б.	*- начальник Академии МВД Кыргызской Республики им.Э.А.Алиева;*
РУСТАМБАЕВ М.Х.	*- доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Республики Узбекистан;*
ТОКУБАЕВ З.С.	*- доктор юридических наук, профессор;*
АЙТУАРОВА А.Б.	*- кандидат юридических наук, ассоциированный профессор;*
АЛИМОВА Э.А.	*- доктор философии PhD, ассоциированный профессор;*
ЕРЕМЕЕВ Д.В.	*- кандидат юридических наук,ассоциированный профессор;*
ЦОЙ О.Р.	*- кандидат юридических наук.*

Поступившие в редакцию материалы возврату не подлежат. За ошибки, неточности научного и фактического характера ответственность несет автор (авторы). В случае отклонения в публикации статьи, редакционная коллегия сохраняет за собой право не вести дискуссию по мотивам отклонения. К рассмотрению не принимаются работы, опубликованные в других изданиях.

Ответсвенный секретарь: **КУСАИНОВ Ж.Ш.**
Верстка – **СМАГУЛОВА Ш.У.**

Языки публикации — казахский, русский, английский
Выпускается 4 раза в год (ежеквартально).

Электронная версия Журнала размещается на сайте **https://aumvd.edu.kz**

Адрес: *Отдел организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы Академии управления МВД Республики Казахстан. 010017, Республика Казахстан, г. Астана, пр.Мангилик Ел 55 Б.*

E-mail: aumvd.edu.kz
Подписано в печать «12» февраля 2026 г.
Формат А4. Бумага офсетная.
Печать на ризографе.Тираж 200 экз.

Owner
Republican State Institution «Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan»
The journal is registered with the Information Committee of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan.
The journal «IIM ғылыми журналы» has been published since 2025.
Certificate No KZ35VPY00130252 september 26, 2025.

Editor-in-Chief: **SEITZHANOV O.T.,** Ph.D in law, professor

THE EDITORIAL BOARD:

AKIMZHANOV T.K.	*- Doctor of Law, Professor;*
AKPANOV A.N.	*- Doctor of Law, Professor;*
ASTREIKO A.V.	*- Head of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Belarus;*
DILBARKHANOVA Zh.R.	*- Doctor of Law, Professor;*
ZHUMAGULOV M.I.	*- Doctor of Law, Professor, Honorary Lawyer of the Republic of Kazakhstan;*
ZAITSEV O.A.	*- Doctor of Law, Professor, Russian Federation;*
KOGAMOV M.CH.	*- Doctor of Law, Professor, Academician of AS of the Republic of Kazakhstan, Honorary Academician of NAS of the Republic of Kazakhstan, Honorary Lawyer of the Republic Kazakhstan;*
LAKBAEV K.S.	*- Doctor of Law, Professor;*
NOGOIBAEV A.B.	*- Head of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Kyrgyz Republic;*
RUSTAMBAEV M.KH.	*- Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of the Republic Uzbekistan;*
TOKUBAEV Z.S.	*- Doctor of Law, Professor;*
AITUAROVA A.B.	*- PhD in Law, Associate Professor;*
ALIMOVA E.A.	*- PhD, Associate Professor;*
EREMEYEV D.V.	*- PhD in Law, Associate Professor;*
TSOI O.R.	*- PhD in Law.*

Submitted materials are not subject to return. The author(s) is responsible for errors and inaccuracies of a scientific and factual nature. In the event of a rejection of an article, the editorial board reserves the right not to engage in a discussion regarding the reasons for the rejection. Works published in other publications are not accepted for consideration.

Executive Secretary: **KUSAINOV ZH.SH.**
Layout – **SMAGULOVA SH.U.**

Languages of publication:
Kazakh, Russian, English.
Published 4 times a year (quarterly).

The electronic version of the Journal is posted on the website https**:// aumvd.edu.kz**

Address: *Department of Research and Editorial and Publishing Work of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. 010017, Republic of Kazakhstan, Astana, Mangilik El Avenue 55 Б.*

E-mail**:** aumvd.edu.kz
Signed for printing on February 12, 2026.
Format A4. Offset paper.Printing on a riso printer.
Circulation of 200 copies.

НӨМІРДЕ:

В НОМЕРЕ:

IN THIS ISSUE:

ЗАҢ ЖӘНЕ ТӘРТІП
Закон и порядок
Law and order

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ БАСҚАРУ СТРАТЕГИЯСЫ
Стратегия управления в правоохранительной деятельности
Management strategy in law enforcement

КОМПАРАТИВТІК ҚҰҚЫҚТАНУ
Компаративная юриспруденция
Comparative jurisprudence

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНДА КӘСІБИ ДАМУ
Профессиональное развитие в правоохранительных органах
Professional development in law enforcement

ҒЫЛЫМИ ДЕБЮТ
Научный дебют
Scientific debut

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

ЗАҢ ЖӘНЕ ТӘРТІП
ЗАКОН И ПОРЯДОК
IAW AND ORDER

БЕККОЖИНА А.А.

Защита прав несовершеннолетних: профилактика семейного неблагополучия и жестокого обращения с детьми..... **10-19**

ЕРЕМЕЕВ Д.В., СЕЙТЖАНОВА Н.К.

Декриминализация уголовной ответственности за уклонение от уплаты налогов..... **20-35**

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ БАСҚАРУ СТРАТЕГИЯСЫ
СТРАТЕГИЯ УПРАВЛЕНИЯ В ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
MANAGEMENT STRATEGY IN LAW ENFORCEMENT

РАЙБАЕВ Д.К.

Қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерін құқықтық және әлеуметтік қорғаудың нормативтік тетіктерін жетілдіру..... **37-48**

КОМПАРАТИВТІК ҚҰҚЫҚТАНУ
КОМПАРАТИВНАЯ ЮРИСПРУДЕНЦИЯ
COMPARATIVE JURISPRUDENCE

ЖОЛДАСОВ О.Ж.

Международные стандарты обращения с женщинами-осуждёнными и пути их адаптации в уголовно-исполнительной системе Республики Казахстан..... **50-64**

ЖОЛЖАКСЫНОВ Ж.Б., ХАКИМОВ Е.М.

Международный опыт организации полицейской науки и перспективы создания академии полицейских наук в Республике Казахстан..... **65-73**

ҚУАНЫШБЕККЫЗЫ Г., ҚАЛҚАМАНҰЛЫ Д.

Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес: халықаралық тәжіриталдауы..... **74-86**

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНДА КӘСІБИ ДАМУ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ В ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНАХ
PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN LAW ENFORCEMENT

МУКАНОВ М.Р.

Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару жүйесінде чиптеуді қолдану мүмкіндіктері..... **84-100**

ЖУНУСОВА М.К.

Совершенствование институциональных (организационных) основ досудебного расследования в Республике Казахстан..... **101-108**

ҒЫЛЫМИ ДЕБЮТ
НАУЧНЫЙ ДЕБЮТ
SCIENTIFIC DEBUT

САМИГУЛЛИНА Ж.С., АКИМЖАНОВ Е.С.

Қазіргі замандағы есірткілер:адамға, қоғамға және тұлғалық дамуға әсері..... **110-122**

ЖЕКСЕНБЕКОВА С.Г.

Обзор толкования термина «Искусственный интеллект»..... **123-135**

ҚАЛЖАН Ж.Ғ., МУКАНОВ М.Р.

Заң шығару қызметінде жасанды интеллект технологиясын енгізу: заманауи сын-тегеуріндер, тәуекелдер мен мүмкіндіктер..... **136-148**

БАКТИЯРОВА Д.А.

Адам саудасы үшін қылмыстық жауапкершілік: ұлттық заңнама және халықаралық тәжірибе аясындағы өзекті мәселелер..... **149-158**

Талаптар
Требования **159-161**
Reguirements

ЗАҢ және ТӘРТІП

ЗАКОН и ПОРЯДОК

LAW and ORDER

А.А. БЕККОЖИНА
Академия управления МВД Республики Казахстан,
г.Астана, Казахстан

ЗАЩИТА ПРАВ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ: ПРОФИЛАКТИКА СЕМЕЙНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧИЯ И ЖЕСТОКОГО ОБРАЩЕНИЯ С ДЕТЬМИ

В статье рассматриваются вопросы защиты прав несовершеннолетних, профилактики семейного неблагополучия и предотвращения жестокого обращения с детьми. Подчеркивается, что защита детей от насилия является одной из важнейших задач современного общества. Освещены ключевые положения Конвенции о правах ребенка 1989 года, а также практики защиты детей в Германии, Великобритании, США и Казахстане. Приведены данные Всемирной организации здравоохранения и статистика по Казахстану, демонстрирующая тревожный рост случаев административных правонарушений в отношении детей. Особое внимание уделено новым мерам защиты детей в Казахстане: усилению ответственности за правонарушения против детей, созданию института наставничества, внедрению профессиональных приемных семей и развитию системы экстренной помощи. Проанализированы конкретные случаи жестокого обращения с несовершеннолетними и подчеркивается необходимость дальнейшего развития системы защиты детских прав.

Делается вывод о важности комплексного подхода: ужесточении законодательства, профилактике насилия, обучении родителей и расширении социальной поддержки. В статье акцентируется внимание на необходимости межведомственного взаимодействия и укрепления кадрового потенциала органов опеки для эффективной защиты интересов детей.

Ключевые слова: *защита прав детей, жестокое обращение с детьми, профилактика семейного неблагополучия, насилие над детьми, социальная работа, опека и попечительство, законодательство о защите детей, Конвенция о правах ребенка, Казахстан, административные правонарушения, буллинг, права несовершеннолетних, социальная поддержка детей, семейное устройство, предотвращение насилия.*

Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау: отбасылық жағдайдың нашарлауы мен балаларға қатыгез қарым-қатынастың алдын алу

Мақалада кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау, отбасылық жағдайдың нашарлауының алдын алу және балаларға қатысты қатыгез

қарым-қатынасты болдырмау мәселелері қарастырылады. Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау қазіргі қоғамның ең маңызды міндеттерінің бірі екендігі атап өтіледі. 1989 жылғы Бала құқықтары туралы конвенцияның негізгі ережелері және Германия, Ұлыбритания, АҚШ пен Қазақстандағы балаларды қорғау тәжірибелері баяндалады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының деректері мен Қазақстандағы балаларға қатысты әкімшілік құқық бұзушылықтардың өсуін көрсететін статистика келтіріледі.

Қазақстанда балаларды қорғау бойынша қабылданған жаңа шараларға ерекше назар аударылады: балаларға қарсы құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті күшейту, тәлімгерлік институтын енгізу, кәсіби қабылдаушы отбасыларды құру және жедел көмек көрсету жүйесін дамыту. Кәмелетке толмағандарға қатысты қатыгез қарым-қатынас оқиғалары талданып, балалар құқықтарын қорғау жүйесін одан әрі жетілдіру қажеттілігі атап өтіледі. Заңнаманы қатаңдату, зорлық-зомбылықтың алдын алу, ата-аналарды оқыту және әлеуметтік қолдауды кеңейту арқылы кешенді тәсілдің маңыздылығы туралы қорытынды жасалады. Мақалада балалардың мүдделерін тиімді қорғау үшін ведомствоаралық өзара іс-қимыл мен қамқоршылық органдарының кадрлық әлеуетін нығайту қажеттілігіне баса назар аударылады.

Кілтті сөздер: *балалар құқықтарын қорғау, балаларға қатыгездік көрсету, отбасылық жағдайдың нашарлауының алдын алу, балаларға қарсы зорлық-зомбылық, әлеуметтік жұмыс, қамқоршылық және қорғаншылық, балаларды қорғау туралы заңнама, Бала құқықтары туралы конвенция, Қазақстан, әкімшілік құқық бұзушылықтар, буллинг, кәмелетке толмағандардың құқықтары, балаларды әлеуметтік қолдау, отбасылық орналастыру, зорлық-зомбылықтың алдын алу.*

Protection of minors' rights: prevention of family dysfunction and child abuse

This article examines the issues of protecting the rights of minors, preventing family dysfunction, and combating child abuse. It emphasizes that protecting children from violence is one of the most critical tasks of modern society. The key provisions of the 1989 Convention on the Rights of the Child are highlighted, along with child protection practices in Germany, the United Kingdom, the United States, and Kazakhstan. Data from the World Health Organization and statistics from Kazakhstan demonstrating an alarming rise in administrative offenses against children are presented.

Special attention is given to new child protection measures in Kazakhstan: strengthening liability for offenses against children, establishing a mentorship institute, implementing professional foster families, and developing an emergency assistance system. Specific cases of abuse against minors are analyzed, emphasizing the need for further development of the child rights protection system. The article

concludes that a comprehensive approach is essential, including stricter legislation, violence prevention, parental education, and expanded social support. It highlights the importance of interagency cooperation and strengthening the human resource capacity of guardianship authorities to ensure effective protection of children's interests.

Keywords: *child rights protection, child abuse, prevention of family dysfunction, violence against children, social work, guardianship and trusteeship, child protection legislation, Convention on the Rights of the Child, Kazakhstan, administrative offenses, bullying, minors' rights, social support for children, family placement, violence prevention.*

Введение

Защита детей и подростков от насилия и жестокого обращения, а также предупреждение преступлений в их отношении являются одними из ключевых задач современного общества. Жестокое обращение с детьми проявляется не только в физических повреждениях, сексуальных домогательствах или иных формах насилия. Оно включает также эмоциональное унижение, издевательства и пренебрежение основными потребностями ребёнка, нанося глубокую травму его психическому развитию. Комплексный подход к решению данной проблемы требует системной профилактики, развития мер социальной поддержки и укрепления межведомственного взаимодействия, направленного на защиту прав и интересов несовершеннолетних.

Принятая в 1989 году Конвенция о правах ребенка стала первым обязательным международным актом, закрепляющим стандарты защиты прав несовершеннолетних. Документ, ратифицированный большинством стран мира за исключением США и Сомали, провозглашает право каждого ребёнка на защиту от дискриминации, насилия и безнадзорности. Конвенция подчеркивает необходимость уважительного отношения к детям, их права на заботу, развитие, образование, свободное выражение мнения и участие в принятии решений, касающихся их жизни. Независимо от происхождения, социального статуса или иных обстоятельств, каждому ребёнку гарантируется защита и равные права.

Основная часть

По данным Всемирной организации здравоохранения, около 60% детей младше пяти лет регулярно подвергаются физическим наказаниям или психологическому насилию со стороны родителей или опекунов.

Отсутствие актуальной и полной статистики о случаях жестокого обращения с детьми в ряде стран затрудняет оценку масштабов проблемы и разработку эффективных мер вмешательства.

В этой связи международные организации, такие как ЮНИСЕФ и ВОЗ, акцентируют внимание на необходимости внедрения программ поддержки родителей, обучения методам позитивного воспитания и усиления законодательных мер по защите детей от насилия.

В Германии законодательство строго регулирует обращение с детьми, запрещая применение физической силы и психологического насилия со стороны родителей или опекунов. Нарушение этих норм влечет за собой уголовную ответственность. Оставление детей младше 16 лет без присмотра также карается штрафами, даже в случае кратковременного отсутствия. Для соблюдения законодательства родители обязаны обеспечивать ребенку надлежащий уход, включая питание, одежду и гигиену. Несоблюдение этих требований, как правило, приводит к вмешательству со стороны органов по делам молодежи.

В Великобритании законодательство строго регулирует вопросы ухода за детьми, запрещая оставление детей младше 12 лет без присмотра взрослых на срок более 30 минут. Нарушение этого требования может повлечь за собой лишение родительских прав. Социальные службы имеют право изъять ребенка из семьи в случаях ненадлежащего обращения, ограничения его прав или причинения ему физического либо психического вреда.

В Соединенных Штатах Америки дети обладают правом подавать в суд на своих родителей и отказываться от опеки как родных, так и приемных семей. Защиту интересов детей осуществляет государственное агентство по защите детей (CPS), которое обладает широкими полномочиями по проведению расследований в случае подозрения на жестокое обращение с несовершеннолетними.

В ряде стран, включая США, Германию и Великобританию, функцию защиты детей от семейного насилия выполняют не только правоохранительные органы, но и специалисты по социальной работе. Эти профессионалы, имеющие опыт работы с семьями в трудных и опасных ситуациях, играют ключевую роль в предотвращении насилия. Социальные работники обладают законными полномочиями предъявлять строгие требования к нарушителям, обеспечивая защиту прав детей и вмешиваясь в критические случаи.

Права детей в Республике Казахстан регулируются Законом от 8 августа 2002 года № 345-II «О правах ребенка» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.04.2025 г.), который направлен на обеспечение прав и законных интересов детей, укрепление гарантий их прав и восстановление нарушенных прав [1].

Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев подчеркнул, что создание условий для гармоничного развития детей, защита их прав и охрана здоровья являются ключевыми приоритетами государства [2, с.79].

В Казахстане предпринимаются важные меры по защите прав детей. Одной из них является создание Института наставников, целью которого является помощь в адаптации детей, оставшихся без попечения родителей. Также ужесточаются наказания за правонарушения против детей, в том числе вводится административная ответственность за травлю несовершеннолетних. В 2024 году значительно увеличена численность специалистов органов опеки — с 303 до 692 человек. Важной новацией является внедрение

профессиональных приёмных семей, что способствует созданию поддерживающей и безопасной среды для детей, оказавшихся в трудных жизненных ситуациях.

В декабре 2024 года Президент Казахстана подписал закон, касающийся вопросов образования и защиты прав детей. Этот закон включает внедрение института «профессиональной приёмной семьи», а также меры, направленные на обеспечение прав определённых категорий детей на получение поддержки в процессе обучения.

В дополнение к этому Министерство просвещения разработало Комплексный план на 2023-2025 годы, направленный на защиту детей от насилия, предотвращение суицидов и обеспечение их прав и благополучия.

Цель проекта заключается в создании системы, обеспечивающей безопасность детей и предоставляющей своевременную квалифицированную помощь, а также в принятии комплекса мер для предупреждения насилия в отношении детей. Комплексный план состоит из трёх основных разделов: защиты детей от насилия и жестокого обращения, профилактики и коррекции суицидального и аутоагрессивного поведения, а также повышения уровня благополучия детей. Для реализации плана задействуются 14 центральных государственных органов и 20 местных исполнительных органов, что способствует комплексному подходу к решению данной проблемы.

Однако, несмотря на предпринятые меры, в Казахстане по-прежнему фиксируются случаи поистине диких преступлений в отношении несовершеннолетних — торговли людьми, заражения вирусом иммунодефицита, истязаний, вовлечения в проституцию. К слову, ставший известным случай с девочкой из Кызылординской области, которую заставили заниматься проституцией, далеко не единственный.

В Щучинске женщина, взявшая на патронатное воспитание мальчика, была оштрафована на 295 тыс. за жестокое обращение с ребенком.

Бурабайский районный суд рассмотрел уголовное дело в отношении С. за ненадлежащее исполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего, соединенное с жестоким обращением с несовершеннолетним. Установлено, что в марте 2022 года женщина взяла на патронатное воспитание мальчика 2014 года рождения с психическим заболеванием. Вместо заботы и должного ухода, воспитательница систематически применяла к нему насилие.

В Караганде в ювенальном суде рассматривается уголовное дело об истязании шестерых детей, которых взяла под опеку семья, управлявшая детским домом семейного типа.

Вместо заботы дети столкнулись с жестокими издевательствами. Их плохо кормили, одевали в обноски, заставляли таскать тяжелые ведра с водой, работать на огороде и по дому. За малейшие провинности, по версии следствия, их били плетками, кочергами и другими тяжелыми предметами.

В Костанае выявлен факт жестокого обращения матери с ребёнком в возрасте полутора лет. При осмотре ребёнка обнаружены многочисленные

телесные повреждения. Ребёнок был отобран у матери и помещён в специализированное учреждение [3].

Представим статистику административных правонарушений в отношении несовершеннолетних в Казахстане (март 2025 / март 2024) в таблице 1 [4].

***Таблица 1** - статистика административных правонарушений в отношении несовершеннолетних в Казахстане (март 2025 / март 2024).*

Всего (описание случая)	***2025/03***	***2024/03***	***Прирост (%)***
Административные правонарушения всего	**7 300**	**5 920**	**+23,3%**
Неисполнение обязанностей по воспитанию, образованию и защите прав детей	**6 200**	**4 700**	**+32,0%**
Нахождение несовершеннолетних в развлекательных заведениях ночью	**878**	**1 091**	**–19,5%**
Несообщение о преступлениях против несовершеннолетних	**138**	**—**	**—**
Травля детей (буллинг)	**74**	**—**	**—**
Продажа табачных изделий несовершеннолетним	**29**	**—**	**—**
Вовлечение несовершеннолетних в административные правонарушения	**20**	**—**	**—**
Доведение до состояния опьянения	**15**	**—**	**—**
Нарушения при передаче данных о детях-сиротах	**2**	**—**	**—**

1. Общий рост правонарушений

Количество административных правонарушений в отношении детей выросло на 23,3% — с 5 920 до 7 300 случаев.

Это указывает на серьёзное ухудшение ситуации с защитой прав детей за последний год.

2. Основная причина роста

Главный вклад в рост внёс скачок по неисполнению обязанностей родителей:

В марте 2025 года зафиксировано 6 200 таких случаев против 4 700 годом ранее.

Прирост составил 32%, что показывает ухудшение родительского контроля и воспитания детей.

3. Положительная динамика

Единственная категория, где зафиксировано снижение:

Нахождение детей в развлекательных заведениях ночью сократилось на 19,5% (с 1 091 до 878 случаев).

Это свидетельствует о лучшем контроле со стороны как родителей, так и владельцев развлекательных заведений.

4. Появление новых видов нарушений

❖ В статистике 2025 года впервые отдельно учтены:

❖ Буллинг (травля детей) — 74 случая.

❖ Несообщение о преступлениях против детей — 138 случаев.
❖ Продажа табачных изделий несовершеннолетним — 29 случаев.
❖ Вовлечение детей в правонарушения — 20 случаев.
❖ Доведение до состояния опьянения — 15 случаев.
❖ Нарушения при передаче данных о сиротах — 2 случая.

Эти категории ранее не фиксировались отдельно, что говорит о расширении юридической ответственности и усилении внимания государства к проблемам детской безопасности.

5. Тревожные тенденции

Буллинг, продажи табачной продукции детям, а также случаи доведения до опьянения среди несовершеннолетних требуют срочного усиления профилактических и образовательных мер в школах и в семьях.

Проблема несообщения о преступлениях против детей тоже очень острая: 138 случаев за квартал — это показатель замалчивания проблем на местах.

Рост административных правонарушений показывает:

Ослабление родительского контроля.

Обострение новых рисков для детей (буллинг, вовлечение в правонарушения).

Появление новых административных норм для защиты детей.

В региональном разрезе административные правонарушения, посягающие на права несовершеннолетних, чаще всего фиксировались в Алматинской области. За три месяца там было зарегистрировано 999 таких правонарушений, а постановления о привлечении к ответственности были вынесены в отношении 990 человек. По сравнению с первым кварталом прошлого года количество зарегистрированных правонарушений выросло на 19,1%, а численность лиц, привлечённых к ответственности — на 20,4%.

Среди других регионов с большим количеством административных правонарушений, посягающих на права несовершеннолетних, выделяются Алматы (867 случаев и 848 привлечённых к ответственности), а также Мангистауская (750 случаев и 707 человек), Карагандинская (482 случая и 457 человек) и Жамбылская (442 случая и 428 человек) области.

Наименьшие показатели наблюдались в Улытауской области (72 случая и 70 человек), а также в Шымкенте (155 случаев и 133 человека).

Необходимы срочные меры: усиление профилактики в семьях, школах, медиа, контроль за продажами табачной продукции, а также работа с органами опеки и полиции [5, с.125].

15 апреля Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев подписал закон об административных правонарушениях, направленный на обеспечение прав женщин и безопасность детей. Данный документ, известный как «закон о домашнем бытовом насилии», был одобрен Сенатом парламента Казахстана в двух чтениях 11 апреля.

Одним из ключевых нововведений стало изменение квалификации ряда деяний: умышленное причинение легкого вреда здоровью и побои теперь рассматриваются как уголовные преступления, а не административные

правонарушения, как это было ранее. За «легкие» побои предусмотрены штрафные санкции, общественные работы либо арест сроком до 50 суток. В случае «средних» и «тяжелых» телесных повреждений предусмотрено наказание в виде лишения свободы. За тяжкие преступления такие как педофилия и убийство, установлен пожизненный срок заключения.

Кроме того, новый закон исключает возможность примирения сторон в случаях физического насилия и жестокого обращения с несовершеннолетними. Эти изменения направлены на усиление ответственности за преступления против уязвимых категорий граждан и повышение уровня защиты детей в Казахстане.

В Костанайской области прокуратура реализует проект «Счастливое и безопасное детство», целью которого является защита прав детей, находящихся в трудной жизненной ситуации или подвергающихся насилию. В рамках этого проекта в городах и районах области были созданы мобильные группы оперативного реагирования, включающие представителей прокуратуры и государственных органов. Эти группы осуществляют мониторинг и посещение семей, где дети могут находиться под угрозой насилия или эксплуатации.

Согласно данным пресс-службы прокуратуры Костанайской области, мобильные группы посетили 269 семей, из которых 96 получили социально-правовую помощь. Проект направлен на оперативное выявление случаев нарушения прав несовершеннолетних и оказание им необходимой поддержки. Этот проект подчеркивает важность активного вмешательства органов власти и социальной защиты для обеспечения безопасности и благополучия детей.

Защита прав и интересов несовершеннолетних остается одним из приоритетных направлений работы прокуратуры, что свидетельствует о серьезном подходе к решению проблем детского насилия и пренебрежения правами детей в регионе.

В Казахстане продолжается поэтапное укрепление системы защиты прав детей, что находит свое отражение в значительных изменениях, произошедших в 2024 году. Одним из важнейших шагов стало расширение штата специалистов органов опеки и попечительства в соответствии с новой нормативной базой. В частности, на каждый 5 тысяч детей теперь должен работать не менее одного специалиста. Эти меры были анонсированы вице-министром просвещения Едилом Оспаном на республиканском семинаре-тренинге для специалистов органов опеки, прошедшем в Астане. Мероприятие собрало более 180 представителей органов опеки из различных регионов страны.

Основной акцент на семинаре был сделан на экстренное реагирование и защиту интересов детей, а также на внедрение цифровых решений и механизмов межведомственного взаимодействия. Вице-министр подчеркнул, что проводимая работа направлена не только на формальное выполнение функций, но и на создание условий, при которых специалисты будут

действовать профессионально и ответственно, в первую очередь в интересах ребенка.

В соответствии с новыми нормативами, штат специалистов органов опеки в ряде областей Казахстана, включая Акмолинскую, Актюбинскую, Восточно-Казахстанскую, Костанайскую, Северо-Казахстанскую и Ұлытау, уже полностью соответствует утвержденным требованиям. В мегаполисах, таких как Алматы и Астана, также были предприняты значительные шаги в улучшении системы защиты детей. В Алматы был создан Центр защиты прав детей с численностью 133 сотрудника, а в Астане — отдел социального сопровождения в Центре психологической поддержки, в котором трудятся 100 специалистов. В Шымкенте количество специалистов в Центре опеки увеличилось с 3-5 до 90 человек.

Кроме того, для оказания экстренной правовой и психологической помощи детям, попавшим в трудную жизненную ситуацию, были открыты круглосуточная телефонная линия доверия «150» и call-centre «111», функционирующий при Уполномоченном по правам ребенка Республики Казахстан [6, с.111].

Эти шаги являются частью масштабной работы, проводимой по поручению Главы государства, направленной на укрепление полномочий органов опеки и улучшение условий для защиты прав детей в Казахстане.

Заключение

Жестокое обращение с детьми в семье представляет собой одну из самых серьезных и актуальных глобальных проблем, затрагивающих миллионы детей по всему миру. Несмотря на многолетнюю активную деятельность международных организаций, таких как Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) и ЮНИСЕФ, а также усилия отдельных государств, уровень насилия в отношении детей остается значительно высоким. Эти факты свидетельствуют о необходимости комплексного подхода к решению проблемы, который включает несколько ключевых элементов, таких как сбор и анализ данных, профилактические программы, обучение родителей и усиление законодательства [7, с.200].

Для эффективного решения проблемы насилия в отношении детей необходим комплексный подход, который включает несколько ключевых компонентов.

Во-первых, это систематический сбор и анализ данных о случаях насилия и жестокого обращения с детьми.

Во-вторых, значимую роль в решении проблемы играют профилактические программы. Такие программы должны быть направлены на повышение осведомленности среди родителей и опекунов, а также на воспитание уважения к правам детей.

Не менее важным элементом в борьбе с жестоким обращением с детьми является усиление законодательства и правового контроля за соблюдением прав ребенка.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345-II «О правах ребенка в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.04.2025 г. [Электронный ресурс]: доступ из справочно-правовой системы «Информационная система «ПАРАГРАФ». – Режим доступа: https://online.zakon.kz/.
2. **М.К. Мусабаев, Г.А. Абенова, С.К. Жетписов** Защита прав несовершеннолетних – важное направление деятельности органов прокуратуры РК // Международный научный журнал ҒЫЛЫМ // №1 (80) 2024, С.76-82.
3. Жестокое обращение. Полуторагодовалого ребёнка отобрали у матери в Костанае // [Электронный ресурс] // https://alau.kz/zhestokoe-obrashhenie-polutoragodovalogo-rebjonka-otobrali-u-materi-v-kostanae/(дата обращения: 27.04.2025).
4. Права детей: количество административных правонарушений в отношении несовершеннолетних в Казахстане выросло на 23%// [Электронный ресурс] //https://kazlenta.kz/97355-prava-detey-kolichestvo-administrativnyh-pravonarusheniy-v-otnoshenii-nesovershennoletnih-v-kazahstane-vyroslo-na-23.html?ysclid=m9y21cx0bg338996454/(дата обращения: 27.04.2025).
5. **Тасбулатова М.Ш.** Семейное неблагополучие и его влияние на права ребенка / **М.Ш. Тасбулатова.** – Алматы: Қазақ университеті, 2022. – 198 с.
6. **Асылбекова Ж.Н.** Правовая защита несовершеннолетних в Казахстане: проблемы и перспективы / ***Ж.Н. Асылбекова*** – Алматы: Қазақ университеті, 2022. – 198 с.
7. World Health Organization. Global Status Report on Preventing Violence Against Children 2020 / World Health Organization. – Geneva: WHO Press, 2020. – 280 p.

Сведения об авторах

Бекқожина Айгерім Амангелдіқызы *— Астана қаласы, Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясының жалпы дайындық кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі.*

Беккожина Айгерим Амангельдиевна *— старший преподаватель кафедры Общей подготовки Академии Управления МВД Республики Казахстан г. Астана, магистр юридических наук, подполковник полиции.*

Bekkozhina Aigerim Amangeldievna *— Senior Lecturer of the Department of General Training Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Astana, master of Law, police Lieutenant colonel.*

 УДК 343.3/7., МРНТИ 10.77.51

Д.В. ЕРЕМЕЕВ, Н.К. СЕЙТЖАНОВА
Академия управления МВД Республики Казахстан
город Астана, Казахстан

ДЕКРИМИНАЛИЗАЦИЯ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА УКЛОНЕНИЕ ОТ УПЛАТЫ НАЛОГОВ

В настоящей статье исследуются составы административного и уголовного правонарушений, предусматривающих ответственность за уклонение от уплаты налогов. Анализ элементов исследуемых составов продемонстрировал идентичность некоторых из них, однако идентичность анализируемых правонарушений ставится под сомнение. С применением методологии криминализации деяний сформирован вывод о возможной декриминализации деяния, предусмотренного ст.245 УК РК по следующим основаниям: данное деяние не имеет своего распространенного характера; административная преюдиция не допустима по отношению к ст.277 КРКоАП и ст.245 УК РК; уклонение от уплаты налогов, предусмотренные в ст.277 КРКоАП РК и ст.245 УК РК являются неоднородными; отсутствуют признанные международные стандарты, которым бы соответствовала уголовная ответственность за уклонение от уплаты налогов; общественные приоритеты современного Казахстана не имеют задачи криминализации налоговых правонарушений; административная юстиция имеет бóльшую эффективность перед уголовной по ответственности за уклонение от уплаты налогов.

Ключевые слова: *уголовное право, налоговые преступления, декриминализация, административные правонарушения, уклонение от уплаты налогов.*

Салық төлеуден жалтарғаны үшін қылмыстық жауапкершілікті қылмыссыздандыру

Осы бапта салық төлеуден жалтарғаны үшін жауапкершілікті көздейтін әкімшілік және қылмыстық құқық бұзушылықтардың құрамы зерттеледі. Зерттелетін құрамдардың элементтерін талдау олардың кейбіреулерінің сәйкестігін көрсетті, бірақ талданған құқық бұзушылықтардың сәйкестігі күмән тудырады. Іс-әрекеттерді криминализациялау әдіснамасын қолдана отырып, ҚР ҚК 245-бабында көзделген іс-әрекетті ықтимал декриминализациялау туралы қорытынды келесі негіздер бойынша жасалды: бұл іс-әрекеттің жалпы сипаты жоқ; ҚР ӘҚБтК-нің 277-бабына және ҚР ҚК-нің 245-бабына қатысты әкімшілік

преюдицияға жол берілмейді; ҚР ӘҚБтК-нің 277-т. және ҚР ҚК-нің 245-бабында көзделген салықтарды төлеуден жалтару гетерогенді болып табылады; салық төлеуден жалтарғаны үшін қылмыстық жауаптылыққа сәйкес келетін танылған халықаралық стандарттар жоқ; қазіргі Қазақстанның қоғамдық басымдықтарында криминализациялау міндеттері жоқ салықтық құқық бұзушылықтар; әкімшілік Әділет салықтан жалтарғаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылғанға дейін үлкен тиімділікке ие.

Кілтті сөздер: *қылмыстық құқық, салық қылмыстары, қылмыссыздандыру, әкімшілік құқық бұзушылықтар, салық төлеуден жалтару.*

Decriminalization of criminal liability for tax evasion

This article examines the composition of administrative and criminal offenses involving liability for tax evasion. The analysis of the elements of the studied compounds demonstrated the identity of some of them, however, the identity of the analyzed offenses is questioned. Using the methodology of criminalization of acts, a conclusion was formed about the possible decriminalization of the act provided for in Article 245 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan on the following grounds: this act does not have its widespread character; administrative prejudice is unacceptable in relation to art.277 of the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan and art.245 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan; tax evasion provided for in t.277 of the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan and art.245 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan are heterogeneous; there are no recognized international standards that would correspond to criminal liability for tax evasion; public priorities of modern Kazakhstan do not have the task of criminalization tax violations; administrative justice is more effective than criminal justice in terms of responsibility for tax evasion.

Keywords: *criminal law, tax crimes, decriminalization, administrative offenses, tax evasion.*

Глава государства Касым-Жомарт Токаев, выступая 1 сентября 2023 года с Посланием народу Казахстана, заявил **о необходимости дальнейшей декриминализации экономических преступлений: «Еще один важный вопрос – состояние предпринимательского климата в стране. Известно, что сегодня, в переходный период, государственные органы допускают в своей работе определенные недочеты и перегибы. Поэтому необходима дальнейшая декриминализация экономических преступлений. Речь идет о делах в отношении предпринимателей и именно об экономических проступках. По налоговым преступлениям следует внедрить**

справедливый механизм определения пределов норм привлечения к уголовной ответственности» [1].

Данный нарратив побуждает обратить внимание на одно из правонарушений, связанных с уклонением от уплаты налогов.

Ответственность за совершение данного деяния предусмотрена в двух отраслях законодательства: административная ответственность закреплена в ст.ст.277 КРКоАП [2], а уголовная – в ст. 245 УК РК [3].

Уголовно-правовая характеристика уклонения от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций (ст.245 УК РК) демонстрирует, что общественная опасность преступления заключается в том, что оно причиняет существенный вред экономической безопасности государства, препятствует плановому поступлению налогов в бюджет, чем подрывает нормальное функционирование экономики.

В статье 35 Конституции РК установлено, что уплата законно установленных налогов, сборов и иных обязательных платежей является долгом и обязанностью каждого [4].

Согласно подпункту 1) п. 3 ст. 13 Кодекса РК от 25 декабря 2017 г. «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (далее - Налоговый кодекс)» [5], налогоплательщик обязан своевременно и в полном объеме исполнять налоговые обязательства.

В этой связи объектом уклонения от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций являются экономические интересы государства в сфере налогообложения, т.е. общественные отношения по формированию государственного бюджета за счет законно установленных налогов и других обязательных платежей.

В соответствии с подпунктом 55) п. 1 ст. 1 Налогового кодекса РК налоги это законодательно установленные государством в одностороннем порядке обязательные денежные платежи в бюджет, за исключением случаев, предусмотренных Налоговым кодексом, производимые в определенных размерах носящие безвозвратный и безвозмездный характер.

В подпункте 10) п. 1 ст. 1 Налогового кодекса РК установлено, что другие обязательные платежи в бюджет - это обязательные отчисления денег в бюджет в виде плат, сборов, пошлин, за исключением таможенных платежей производимые в размерах и случаях, установленных Налоговым кодексом.

Виды налогов и платежей в бюджет установлены в подпунктах 1)-2) п.1 ст. 189 Налогового кодекса РК (смотрите комментарий к ст. 244 УК РК).

Таким образом, предметом анализируемого преступления являются законодательно установленные государством в одностороннем порядке обязательные денежные платежи в бюджет в виде плат, сборов, пошлин, производимы, в определенных размерах, носящие безвозвратный и безвозмездный характер, перечень которых указан в ст. 189 Налогового кодекса РК, за исключением случаев, предусмотренных налоговым законодательством.

С объективной стороны преступление, предусмотренное ч. 1 ст. 245 УК РК, характеризуется совершением следующих действий:

- уклонением от уплаты налога и (или) других обязательных платежей 5 бюджет с организаций путем непредставления декларации, когда подача декларации является обязательной;
- уклонением от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций путем внесения в декларацию заведомо искаженных данных о доходах и (или) расходах;
- уклонением от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций путем сокрытия других объектов налогообложения и (или) других обязательных платежей.

Уклонение от уплаты налогов и (или) других обязательных платежей в бюджет путем непредставления декларации, представление которой в соответствии с налоговым законодательством РК является обязательным, имее место тогда, когда лицо умышленно с целью неуплаты налогов (платежей) бюджет по истечении законодательно установленных сроков не подало декларацию в соответствующий орган.

Внесение в налоговую декларацию заведомо искаженных данных о доходах состоит в умышленном указании в них любых не соответствующих действительности данных, например, о размерах доходов и налоговых вычетов или льгот, о наличии факта регистрации в качестве индивидуального предпринимателя, о наличии соответствующей лицензии, наличии налоговых льгот или вычетов и любой иной информации, влияющей на правильное исчисление и уплату налогов и иных обязательных платежей.

Сокрытие других объектов налогообложения и (или) других обязательных платежей в бюджет - это умышленное неотражение в соответствующих документах налоговой отчетности, представляемых в налоговые органы, фактических данных о других объектах налогообложения и (или) других обязательных платежах.

Сокрытием объектов налогообложения и (или) других обязательных платежей следует считать неотражение (полностью или частично) в бухгалтерском и налоговом учетах предприятия объектов и иных обстоятельств, с наличием которых законодательство связывает возникновение обязанностей налогоплательщика исчислять и уплачивать налог и (или) другие обязательные платежи.

Сокрытие объектов налогообложения может выражаться как во включении в бухгалтерские документы и налоговую отчетность заведомо искаженных сведений, относящихся к этим объектам, так и в умышленном представлении в налоговые органы недостоверной отчетной документации о таких объектах.

В абзаце 2 п. 28 Нормативного постановления Верховного Суда РК «О некоторых вопросах применения судами законодательства по делам об уголовных правонарушениях в сфере экономической деятельности» говорится, что уклонение от уплаты налога и (или) других обязательных

платежей в бюджет с организаций совершается путем непредставления декларации, когда подача декларации является обязательной, либо внесения в декларацию заведомо искаженных данных о доходах и (или) расходах, путем сокрытия других объектов налогообложения и (или) других обязательных платежей.

Совершение преступления, предусмотренного ст. 235 УК РК «Невыполнение требования репатриации национальной и (или) иностранной валюты», сопряженного с уклонением от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций, квалифицируется по совокупности преступлений, предусмотренных ст.ст. 235 и 245 УК РК.

При уклонении от уплаты налогов и (или) других обязательных платежей в бюджет с использованием счетов-фактур без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров необходимо установить наличие или отсутствие у лица, уклоняющегося от уплаты налогов, и лица, предоставившего фиктивные счета-фактуры, соучастия в совершенных уголовных правонарушениях, предусмотренных ст.ст. 216 и 244 либо ст. 245 УК РК.

Нормы Налогового кодекса определяют виды налогов и обязательных платежей в бюджет, сроки их уплаты и объекты налогообложения и платежей.

В пункте 2 ст. 2 Налогового кодекса РК закреплено, что ни на кого не может быть возложена обязанность по уплате налогов и платежей в бюджет, не предусмотренных Налоговым кодексом.

Внесение в декларацию заведомо искаженных данных о доходах и (или і расходах будет подпадать под признаки диспозиции ст. 245 УК РК только в том случае, когда такие действия совершаются путем сокрытия других объектов налогообложения и (или) других обязательных платежей, т.е. предоставлением в налоговые органы не полной информации о деятельности организации.

Если же лицо, подавая декларацию в налоговые органы о деятельности организации, вносит заведомо искаженные данные о доходах и (или) расходах этой организации, но не путем сокрытия других объектов налогообложения и (или) других обязательных платежей, а иным образом, например, искажением данных о доходах и (или) расходах этой организации в отношении имущества, на основании которого у налогоплательщика не возникает налоговое обязательство, то такие действия не охватываются диспозицией ч. 1 ст. 245 УК РК При этом уголовная ответственность за совершение преступления возможна, если эти деяния повлекли за собой неуплату налога или иных обязательных платежей в бюджет в крупном размере.

Декларация о доходах представляет собой официальное заявление налогоплательщика о полученных им за определенный период доходах и распространяющихся на них налоговых скидках и льготах, предоставляемое в налоговые органы по специальной форме. На основе налоговой декларации и действующих налоговых ставок налоговый орган осуществляет контроль за величиной налога, подлежащего уплате.

Виды налоговых деклараций предусмотрены Налоговым кодексом РК, например, декларация по корпоративному подоходному налогу, декларация по индивидуальному подоходному налогу, декларация по социальному налогу, декларация по налогу на добавленную стоимость, декларация по акцизу, декларация по рентному налогу на экспорт и иные.

Крупным размером суммы неуплаченного налога, согласно п. 38) ст. 3 УК РК, признается такой его размер, если он превышает пятьдесят тысяч месячных расчетных показателей.

Плательщик корпоративного подоходного налога обязан представлять налоговым органам декларацию не позднее 31 марта года, следующего за отчетным налоговым периодом *(ст. 315 Налогового кодекса),* за исключение нерезидента, получающего из источников в РК исключительно доходы, под лежащие налогообложению у источника выплаты, и не осуществляющего деятельность в РК через постоянное учреждение, если иное не установлено ст. 315 Налогового кодекса.

Декларация по корпоративному подоходному налогу состоит из декларации и приложений к ней по раскрытию информации об объектах налогообложения и (или) объектах, связанных с налогообложением. При неуплате налогов и других обязательных платежей в крупном размере по истечении данного срока преступление следует признать оконченным.

Сумма неуплаченных налогов и (или) других обязательных платежей определяется на основании совокупности доказательств, в том числе актом налоговой проверки, заключением специалиста (эксперта) и другими доказательствами, независимо от вида налога и обязательного платежа и сроков их уплаты, с вменением общей суммы за весь период неуплаты.

Состав уклонения от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций по конструкции является материальным, т.е. преступление следует считать оконченным, когда это деяние повлекло неуплату налога или других обязательных платежей в бюджет в крупном размере. При этом, - как отмечает Верховный Суд РК, - моментом окончания уголовного правонарушения, предусмотренного ст.ст. 244, 245 УК РК, является день, следующий за последним днем срока уплаты налога (платежа в бюджет), установленного налоговым законодательством (п. 32 НП ВС РК «О некоторых вопросах применения судами законодательства по делам об уголовных правонарушениях в сфере экономической деятельности»).

Субъективная сторона преступления характеризуется прямым умыслом. Лицо сознает, что оно уклоняется от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций путем непредставления декларации, когда подача декларации является обязательной, либо внесения в декларацию заведомо искаженных данных о доходах и (или) расходах, путем сокрытия других объектов налогообложения и (или) других обязательных платежей, предвидит возможность или неизбежность причинения последствий и желает этого.

Если лицо заранее достоверно не знало, не должно и не могло знать о ложности вносимых в декларацию данных о доходах и (или) расходах вследствие различных причин (незнания, ошибочности восприятия, обмана другими лицами, неполноты или неправильного восприятия фактов и т.д.) либо добросовестно заблуждалось, либо достоверно не знало, не должно и не могло знать, что не выполняет обязательство по представлению декларации; то в его действиях будут отсутствовать субъективные признаки уклонения от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций, предусмотренного ч. 1 ст. 245 УК РК.

Субъект преступления специальный - физическое вменяемое лицо, достигшее 16 лет, ответственное за организацию бухгалтерского учета и имеющее право подписи бухгалтерских документов. К таким лицам относятся руководитель и главный (старший) бухгалтер, а также лица, фактически выполняющие их обязанности в организации любой организационно-правовой формы и формы собственности. В соответствии с п. 1 ст. 10 Закона РК от 28 февраля 2007 г. «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» руководство или индивидуальный предприниматель определяет лиц, имеющих право подписи бухгалтерских документов. При этом может быть установлена иерархия права подписи в зависимости от занимаемой лицом должности, размеров денежных сумм, сферы действия и сущности операции. Лицо, обязанное оформлять и предъявлять в налоговые органы документы об уплате налогов, может нести ответственность как соучастник данного преступления.

Лицо, организовавшее совершение преступления, предусмотренного ст. 245 УК РК, либо склонившее к его совершению руководителя, главного бухгалтера (бухгалтера) организации-налогоплательщика или иных сотрудников этой организации, а равно содействовавшее совершению преступления советами, указаниями и т.п., должно нести ответственность в зависимости от содеянного им как организатор, подстрекатель либо пособник по соответствующей части ст. 28 УК РК и соответствующей части ст. 245 УК РК.

Если лицо осуществляет юридическое или фактическое руководство несколькими организациями и при этом в каждой из них уклоняется от уплаты налогов и (или) иных обязательных платежей, то его действия при наличии к тому оснований следует квалифицировать по совокупности нескольких преступлений, предусмотренных соответствующими частями ст. 245 УК РК.

Действия должностных лиц государственных органов, органов местного самоуправления, умышленно содействующих совершению преступлений, предусмотренных ст.ст. 244, 245 УК РК, следует квалифицировать как соучастие в совершении указанных преступлений, а если при этом они действовали в целях извлечения выгод и преимуществ для себя или других лиц или организаций либо нанесения вреда другим лицам или организациям, то и по соответствующим ст.ст. 361, 369 УК РК.

В части 2 ст.245 УК РК предусмотрена ответственность за квалифицированные виды уклонения от уплаты налогов и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций, совершенного с использованием счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров.

Счет-фактура содержит информацию о сумме денежных средств и фактурную часть (информацию бухгалтерского учета). Документ крайне важен, так как является основанием для акцептования предъявленных сумм НДС (налога на добавленную стоимость) к вычету. Все организации и предприятия, являющиеся плательщиками НДС, обязаны выписывать счета-фактуры. При совершении рассматриваемого преступления выписка счета-фактуры осуществляется без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров. Следовательно, счет-фактура - это платежный документ, содержащий реквизиты плательщика налога на добавленную стоимость, который выписывается им на основании совершенного оборота по реализации товаров, работ, услуг, за исключением случаев, предусмотренных налоговым законодательством. При этом счет-фактура может являться одним из доказательств совершения сделки, но не самой сделкой.

Вопросы, связанные с общими положениями о счете-фактуре, сроки их выписки, особенности их выписки для лиц, не являющихся плательщиками налога на добавленную стоимость, и в отдельных случаях, а также порядок внесения изменений и дополнений в счета-фактуры, выписка дополнительных счетов-фактур регламентируются главой 47 (ст.ст. 412-420) Налогового кодекса РК.

В этой связи для квалификации действий лица по признаку использования счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров, необходимо, чтобы лицо, уклоняясь от уплаты налогов и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций, использовало счета-фактуры, которые не только внешне не соответствовали требованиям главы 47 Налогового кодекса, но и по содержанию были формально выписаны на работы, услуги, товары, которые не были фактически выполнены.

При уклонении от уплаты налогов и (или) других обязательных платежей в бюджет с использованием счетов-фактур без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров необходимо установить наличие или отсутствие у лица, уклоняющегося от уплаты налогов, и лица, предоставившего фиктивные счета-фактуры, соучастия в совершении уголовных правонарушений, предусмотренных ст.ст. 216 и 244 либо 245 УК РК.

Уклонение от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций признается совершенным группой лиц по предварительному сговору, если в нем участвовали лица, заранее договорившиеся о совместном совершении уголовного правонарушения.

Часть 3 комментируемой статьи устанавливает ответственность за деяния, предусмотренные ч.ч. 1 или 2 комментируемой статьи, преступной группой либо в особо крупном размере.

Понятие преступной группы дано в п. 24) ст. 3 УК РК (смотрите комментарий к п. 24) ст. 3, ч. 3 ст. 31 УК).

Под особо крупным размером, согласно п. 3) ст. 3 УК РК, признается сумма не поступивших платежей в бюджет, превышающая семьдесят пять тысяч месячных расчетных показателей.

В примечании к комментируемой статье отмечается, что лицо, совершившее деяние, предусмотренное данной статьей (за исключением деяния, совершенного преступной группой), освобождается от уголовной ответственности в случае добровольной уплаты задолженности по налогам и (или) другим обязательным платежам в бюджет, а также пени, установленных законодательством Республики Казахстан.

При этом, согласно п. 31 вышеуказанного Нормативного постановления Верховного Суда РК, освобождение лица от уголовной ответственности на основании примечаний к ст.ст. 244 и 245 УК РК (за исключением деяния, совершенного преступной группой - ч. 3 ст. 245 УК РК) может иметь место лишь при полном возмещении ущерба путем уплаты задолженности по налогам и (или) другим обязательным платежам в бюджет, а также пени, установленных законодательством РК. Частичное возмещение ущерба, обязательства виновного лица возместить ущерб в будущем не являются основанием для его освобождения от уголовной ответственности.

Деяния, предусмотренные ч.ч. 1,2 ст. 245 УК РК, относятся к преступлениям средней тяжести.

Деяние, предусмотренное ч. 3 ст.245 УК РК, относится к тяжким преступлениям [6].

Также в соответствии с п.29 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 24 января 2020 года № 3. «О некоторых вопросах применения судами законодательства по делам об уголовных правонарушениях в сфере экономической деятельности» При уклонении от уплаты налогов и (или) других обязательных платежей в бюджет с использованием счетов-фактур без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров необходимо установить наличие или отсутствие у лица, уклоняющегося от уплаты налогов, и лица, предоставившего фиктивные счета-фактуры, соучастия в совершении уголовных правонарушений, предусмотренных статьями 216 и 244, либо 245 УК.

При этом в административном законодательстве в ст.280 КРКоАП предусмотрена ответственность за выписку фиктивного счета фактуры, что представляет признак объективной стороны по пп.1) ч.2 ст.245 УК РК.

Административно-правовая характеристика уклонения от уплаты начисленных (исчисленных) сумм налогов и других обязательных платежей в бюджет (статья 277 КРКоАП) демонстрирует что законодатель устанавливает административную ответственность за уклонение от уплаты начисленных

(исчисленных) сумм налогов и других обязательных платежей в бюджет [7]. Хотя точнее было бы назвать предусмотренный ст. 277 КоАП состав уклонением от погашения недоимки, поскольку исходя из объективной стороны данного правонарушения предполагается, что сумма причитающихся государству налогов уже исчислена самим налогоплательщиком (или начислена ему органами государственных доходов), не оспаривается им, является его действительным долгом перед государством и просрочена в своей уплате (недоимка).

Родовым объектом административного правонарушения, предусмотренного ст.277 КРКоАП, является установленный в Налоговом кодексе РК порядок налогообложения и налогового администрирования налоговых правоотношений.

Непосредственным объектом административного правонарушения, предусмотренного ст. 277 КРКоАП, является право государства на получение в свой доход денег от налогоплательщиков в виде начисленных (исчисленных) и просроченных в уплате налогов.

Объективная сторона административного правонарушения, предусмотренного ст.277 КРКоАП, характеризуется совершением налогоплательщиком виновных противоправных действий, направленных на уклонение от уплаты начисленных ему (исчисленных им) сумм налогов и других обязательных платежей в бюджет.

Анализируемая статья сразу же определяет и способ совершения данного правонарушения - путем осуществления налогоплательщиком взаиморасчетов с третьими лицами. Взаиморасчеты с третьими лицами позволяют налогоплательщику направить причитающиеся ему от его должников деньги и имущество сразу же на исполнение его собственных обязательств или на погашение его собственных долгов перед его кредиторами по усмотрению самого налогоплательщика, минуя его расчетный счет и кассу и, следовательно, минуя их направление на приоритетное и преимущественное погашение налоговой задолженности. Для этих целей налогоплательщиком могут использоваться двух- и многосторонние гражданско-правовые сделки уступки требования и перевода долга, а также многосторонние акты проведения взаимозачетов и сверки взаиморасчетов с должниками и кредиторами налогоплательщика.

В таких случаях никто не подвергает никакому сомнению право государства на получение от налогоплательщика причитающихся ему налогов, но реализация этого права ввиду отсутствия денег на расчетных счетах и в кассе налогоплательщика отодвигается на неопределенный срок и может производиться после удовлетворения требований других кредиторов налогоплательщика, которые по закону не имеют преимущественного перед государством права на удовлетворение своих требований в случае отсутствия или недостаточности у налогоплательщика денег на его расчетном счете и в кассе.

Если же удовлетворяются требования кредиторов, пользующихся преимущественным правом на удовлетворение своих требований в приоритетном перед государством порядке и очередности, предусмотренной гражданским и банковским законодательством РК, то в таком случае состава правонарушения по комментируемой статье не будет, поскольку кредиторы приоритетных очередей в любом случае получили бы удовлетворение своих требований в преимущественном перед государством порядке.

При этом для признания деяния административным правонарушением такие взаиморасчеты должны осуществляться тогда, когда у налогоплательщика имеется недоимка по налогам и другим обязательным платежам в бюджет и одновременно действует распоряжение органа государственных доходов о приостановлении расходных операций по кассе. Соответственно, не будет признаваться уклонением от уплаты налогов и других обязательных платежей в бюджет проведение налогоплательщиком взаиморасчетов с третьими лицами, если у него не имеется задолженности по налогам и другим обязательным платежам в бюджет, имеется задолженность только по пене или штрафам и (или) не имеется действующего распоряжения органа государственных доходов о приостановлении расходных операций по кассе.

Кроме того, деяние для признания его административным правонарушением по ст. 277 КРКоАП не должно содержать признаков уголовно наказуемого деяния, преследуемого и наказуемого в соответствии с Уголовным кодексом РК как за уклонение от уплаты налогов физических лиц и с организаций.

Субъективная сторона административного правонарушения, предусмотренного ст. 277 КРКоАП, характеризуется виной в форме умысла. Налогоплательщик сознает противоправный характер своего деяния, предвидит наступление общественно опасных последствий, желает их наступления либо сознательно их допускает, но относится к ним безразлично. В данном случае цель и мотивы совершения правонарушения имеют существенное значение для установления формы вины - налогоплательщик сознает наличие у него недоимки (исчисленных им самостоятельно по декларации или расчету или начисленных ему органами государственных доходов по уведомлению налогов и других обязательных платежей в бюджет, уплата которых им просрочена), знает о действии распоряжения органа государственных доходов о приостановлении расходных операций по кассе и, тем не менее, умышленно уклоняется от погашения недоимки путем взаиморасчетов с третьими лицами, минуя собственные расчетный счет и кассу. При этом налогоплательщик руководствуется корыстными мотивами.

Субъектами административного правонарушения, предусмотренного ст. 277 КРКоАП, являются категории налогоплательщиков, прямо указанные в санкции ст. 277 КРКоАП: физические лица, некоммерческие организации и субъекты предпринимательства (индивидуальные предприниматели и коммерческие организации). Другие категории налогоплательщиков, равно

как и другие участники налоговых правоотношений (налоговые агенты, платежные операторы, сборщики налогов и налоговые представители) субъектами правонарушения по ст. 277 КРКоАП не являются.

Состав административного правонарушения, предусмотренного ст. 277 КоАП, является материальным. Для привлечения налогоплательщика к административной ответственности за совершение административного правонарушения, предусмотренного ст. 277 КРКоАП, необходимо установление факта причинения государству материального вреда в виде невзысканных в результате уклонения налогоплательщика от их уплаты налогов.

Совершение административного правонарушения, предусмотренного ст. 277 КРКоАП, влечет фиксированный штраф на физических лиц и субъектов малого предпринимательства или некоммерческие организации - 15 МРП, а также процентный штраф - на субъектов среднего предпринимательства - 30%, а на субъектов крупного предпринимательства - 50% от суммы произведенных расчетов.

Взыскание налагается органами государственных доходов или судом, в случае рассмотрения дела об административном правонарушении в суде.

Наложение штрафа за совершенное правонарушение не освобождает налогоплательщика в соответствии с ч. 5 ст. 55 КРКоАП от исполнения им своих обязанностей, устранения нарушения и погашения имеющейся у него недоимки.

Сравнительный анализ составов ст. 277 КРКоАП и ст.245 УК РК показывает, что критерием разграничения административной и уголовной ответственности одноименных составов ст. 277 КРКоАП и ст.245 УК РК является причинённый ущерб:

Разграничение

ст. 277 КРКоАП	**ст.245 УК РК**
до 50 тыс. МРП	50 тыс. МРП и выше

Сравнение объективной стороны

ст. 277 КРКоАП	**ст.245 УК РК**
-осуществление налогоплательщиком взаиморасчетов	-непредставление декларации, когда подача декларации является обязательной; -внесение в декларацию заведомо искаженных данных о доходах и (или) расходах; -сокрытие других объектов налогообложения и (или) других обязательных платежей. -с использованием счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров (ч.2 ст.245 УК РК).

Сравнение субъективной стороны

ст. 277 КРКоАП	ст.245 УК РК
-для физических лиц - прямой умысел; -для юридических лиц – в соответствии со ст. 11 КРКоАП принцип вины не применяется.	-для физических лиц - прямой умысел; -для юридических лиц – ответственность посредством вменения должностным лицам.

Сравнение субъекта

ст. 277 КРКоАП	ст.245 УК РК
- физические лица; - юридические лица.	- физические лица.

По итогам проведенного сравнительного анализы мы приходим к следующим выводам.

Деяния, предусмотренные ст. 277 КРКоАП и ст.245 УК РК являются неоднородными.

Административное правонарушение, подпадающее под признаки состава, предусмотренное ст. 277 КРКоАП при превышении ущерба более 50 тыс. *МРП не может быть квалифицировано как деяние, предусмотренное ст.245 УК РК по следующим причинам:*

- субъектом по ст. 277 КРКоАП может быть юридическое лицо, а по ст.245 УК РК только физическое лицо;
- признаки объективной стороны по ст. 277 КРКоАП предусматриваю деяние в виде взаиморасчётов, а по ст. 245 УК РК такого признака деяния не предусмотрено;
- в соответствии пп.2) п.3 ст.77 Конституции при привлечении к ответственности по ст. 277 КРКоАП лицо не может быть подвергнуто ответственности по ст. 245 УК РК.

В теории уголовного права имеется сформированная методология оснований криминализации деяний.

Методология оценки криминализации деяний уже имеет свою распространенную версию в науке уголовного права, к которым относятся:

1)деяние, подлежащее криминализации, должно обладать свойством общественной опасности;

2)криминализируемое деяние должно быть распространенным явлением;

3)положительное влияние криминализации деяния должно превышать его негативный эффект;

4)криминализация должна соответствовать действующему национальному законодательству, в том числе конституции РК и международным соглашениям, которые ратифицировал Казахстан;

5)криминализация должна соответствовать принятым в обществе нормам нравственности;

6)поскольку криминализация влечет за собой реализацию правовых ограничений, поэтому она должны быть осуществима процессуальным механизмом;

7)криминализация деяния должна следовать принципам репрессивной экономии [9, 22] .

Общественная опасности является широкой по своему содержанию и смыслу категорией. Этому критерию посвящено множество теоретических работ в юридической сфере, под которым понимается, вред общественным отношения, благам, ценностям и интересам или угроза причинения подобного вреда [10, с.124]. Поэтому криминализация должна быть вызвана необходимостью защиты общественных отношений от опасных посягательств [11,24]. При этом законодатель в зависимости от степени общественной опасности все уголовно наказуемые деяния категорировал в ст.11 УК РК.

Анализ деяния, предусмотренного ст.245 УК РК демонстрирует, что его общественная опасность оценивается по такому ключевому элементу как последствия виде 50 000-кратного МРП. По факту деяние, предусмотренное как в ст.245 УК РК и ст.277 КРКоАП обладает идентичными признаками в виде неуплаты различными способами, что приводит критерии оценки общественной опасности деяния к нерелевантному значению.

Критерием разграничения уголовной общественной опасности и административной общественной вредности являются последствия. Данные последствия зависят от фиксированной на определенный период налоговой ставки и фиксированного размера МРП.

Таким образом, общественная опасность деяния, предусмотренного ст.245 УК РК не зависят от совершенного деяния, а зависят от решений финансового регулятора. Идентичное уклонение от уплаты может стать предметом как уголовных, так и административных правоотношений.

Уместным будет привести аналогию с п.12-1 НПВС РК от 19 декабря 2003 года N12 «Об ответственности за неисполнение судебных актов», где закреплено: «В соответствии с подпунктом 2) пункта 3 статьи 77 Конституции Республики Казахстан никто не может быть подвергнут повторно уголовной или административной ответственности за одно и то же правонарушение. В этой связи лицо, ранее привлеченное к административной ответственности по статье 669 КоАП за неисполнение судебного акта, может быть привлечено к уголовной ответственности по статье 430 УК лишь за новые деяния, совершенные в течение шести месяцев со дня вступления в законную силу постановления по делу об административном правонарушении и только по истечении указанного срока» [12]. Аналогично деяние, квалифицированное как административное правонарушение, предусмотренное ст.277 КРКоАП, не может быть переквалифицировано как уголовно-наказуемое деяние, предусмотренное ст.245 УК РК.

В этой связи, предполагаем, что деяние, предусмотренное ст.245 УК РК, не обладает собственной общественной опасностью.

Международная практика и стандарты свидетельствуют о репрессивной экономии по отношению к налоговым правонарушениям, посредством отнесения их к отраслевому законодательству и компетенциям уполномоченных органов [13].

Анализ статистических данных (таблицы №1 и №2) позволяет сформировать ряд выводов об основаниях криминализации [14].

Таблица №1: статистика по 245 УК РК

год	зарегистрированных в ЕРДР	находившихся в производстве	Направленных в суд	прекращены по пунктам 3), 4), 9), 10), 11), 12) ч.1 ст. 35 и ст.36 УПК РК	прекращены по пунктам 1), 2), 5), 6), 7), 8) ч.1 ст. 35 УПК РК
2024	59	43	25	17	31
2023	20	48	15	11	24
2022	71	28	32	15	61
2021	138	93	37	39	86
2020	175	97	49	36	72
2019	153	92	47	36	365

Таблица №2: статистика по 277 КРКоАП

год	Зарегистрировано адм. правонарушений	рассмотрено судом	рассмотрено уполномоченным органом	привлечено	Физ лиц	Юр. лиц	прекращено	Наложено адм.взысканий
024	318		316	315	138	177	1	315
2023	170	0	170	169	69	100	1	169
2022	515	0	515	515	276	239	0	515
2021	280	0	280	279	138	141	1	279
2020	282	2	278	278	145	143	1	272
2019	663	0	648	655	351	304	20	635

Динамика снижения регистрации деяния по ст.245 УК РК свидетельствует о низком уровне распространенности данного противоправного деяния.

Количество прекращенных уголовных дел значительно больше, чем направленных в суд, что приводит механизм уголовной юстиции по ст.245 УК РК к неэффективности.

Также, почти все (99%) административные правонарушения по ст.277 КРКоАП находят свое разрешение в виде наложения административного взыскания. При этом решения принимаются уполномоченным органом. Соответственно не требуется судебного вмешательства.

В административной юстиции на ряду с физическими лицами привлекаются к ответственности и юридические лица. При этом в текущем году юридических лиц, привлеченных к ответственности кратно больше, чем физических лиц.

При этом необходимо учесть, что уголовная санкция в виде штрафа может быть реализована и в административной юстиции.

Количество уголовных дел значительно меньше, чем административных правонарушений по аналогичному правонарушению уклонению от уплаты налогов, что свидетельствует об эффективности административной юстиции.

Проведенное исследование позволяет нам сформировать вывод о возможной декриминализации деяния, предусмотренного ст.245 УК РК, по следующим основаниям:

-данное деяние не имеет своего распространенного характера;

-административная преюдиция не допустима по отношению к **ст.277 КРКоАП и ст.245 УК РК;**

-уклонение от уплаты налогов, предусмотренные в **ст.277 КРКоАП** и ст.245 УК РК являются неоднородными;

-отсутствуют признанные международные стандарты, которым бы соответствовала уголовная ответственность за уклонение от уплаты налогов;

-общественные приоритеты современного Казахстана не имеют задачи криминализации налоговых правонарушений;

-административная юстиция имеет бóльшую эффективность перед уголовной по ответственности за уклонение от уплаты налогов.

Сведения об авторах

Дмитрий Витальевич Еремеев *— Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясы бастығының орынбасары, полиция полковнигі, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы, Астана қ., Мәңгілік Ел даңғ., 55Б.*

Еремеев Дмитрий Витальевич *— заместитель начальника Академии управления МВД Республики Казахстан, полковник полиции, кандидат юридических наук, Республика Казахстан, г. Астана, пр. Мангилик Ел, 55Б.*

Dmitry Yeremeyev *— candidate of Juridical Sciences, Deputy Head of the Academy of Management of the MIA of the Republic of Kazakhstan, Police Colonel. Republic of Kazakhstan, Astana, 55B Mangilik El ave. E-mail: d.eremeev@mvd.gov.kz.*

Сейтжанова Нұргүл Какенқызы *— Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясының оқу-әдістемелік бөлімінің бастығы, полиция полковнигі, PhD докторы.*

Сейтжанова Нургуль Какеновна — *начальник Учебно-методического отдела Академии управления МВД Республики Казахстан, полковник полиции, доктор PhD.*

Seitzhanova Nurgul Kakenova — *Head of the Educational and Methodological Department Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Colonel, PhD, nurgulyas@mail.ru.*

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ БАСҚАРУ СТРАТЕГИЯСЫ

СТРАТЕГИЯ УПРАВЛЕНИЯ В ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

MANAGEMENT STRATEGY IN LAW ENFORCEMENT

Д.К. РАЙБАЕВ
Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясы
Астана, Қазақстан

ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЖҮЙЕСІ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІН ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУДЫҢ НОРМАТИВТІК ТЕТІКТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ

Мақалада қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің құқықтарын кешенді қорғау тетіктерін қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Автор қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексіне, сондай-ақ Ішкі істер министрлігінің ведомстволық нормативтік-құқықтық актілеріне түзетулер енгізу қажеттігін негіздейді. Зерттеуде қызметкерлерге қатысты қауіп-қатерлердің негізгі түрлері талданып, олардың құқықтарын қорғау саласындағы қолданыстағы заңнаманың құқықтық олқылықтары көрсетілген. Халықаралық тәжірибе (Германия, Норвегия, Сингапур және т.б.) негізінде қызметтік міндеттерді атқару барысында моральдық-психологиялық, әкімшілік және заңнамалық қорғау шаралары ұсынылады. Мақалада ұсынылып отырған құқықтық және ұйымдық өзгерістер қызметкерлердің құқықтық мәртебесін күшейтуге, жалған шағымдардан қорғау кепілдігін енгізуге, сондай-ақ еңбек жағдайларын жақсартуға бағытталған. Ғылыми жаңалығы – отандық құқық қорғау жүйесінде алғаш рет УИС қызметкерлерін қорғауға арналған құрылымданған құқықтық тетік ұсынылады.

Практикалық маңызы – ұсыныстарды енгізу қызметкерлердің кәсіби қауіпсіздігін арттыруға, қызметтік тәртіпті нығайтуға және әлеуметтік кепілдіктерді нақтылауға ықпал етеді.

Кілтті сөздер: *қылмыстық-атқару жүйесі, қызметкердің қауіпсіздігі, құқықтық кепілдік, жалған шағым, бейнетіркеу, психологиялық қолдау, әлеуметтік қорғау, халықаралық тәжірибе.*

Совершенствование нормативно-правовых механизмов правовой и социальной защиты сотрудников уголовно-исполнительной системы

В статье рассматриваются вопросы системного правового и организационного обеспечения защиты сотрудников уголовно-исполнительной системы при исполнении служебных обязанностей.

Обоснована актуальность внесения изменений в Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан и ведомственные нормативные правовые акты МВД с целью устранения пробелов в действующем законодательстве. Проведён анализ ключевых угроз, с которыми сталкиваются сотрудники УИС, включая моральное давление, ложные обвинения и угрозы со стороны осуждённых. Изучен международный опыт (Германия, Скандинавия, Сингапур), в рамках которого реализуются меры институциональной, психологической и юридической защиты персонала. Предлагаемые изменения направлены на формализацию гарантий защиты, внедрение механизмов видеонаблюдения, обеспечение ведомственной юридической помощи и профилактику профессионального выгорания. Научная новизна – впервые предложен комплексный подход к правовой защите персонала УИС на законодательном и подзаконном уровне. Практическая значимость – реализация предложений позволит повысить мотивацию сотрудников, снизить текучесть кадров и повысить эффективность исполнения наказаний.

Ключевые слова: *уголовно-исполнительная система, безопасность сотрудников, правовые гарантии, ложные обвинения, видеонаблюдение, психологическая помощь, социальная защита, международный опыт.*

Improvement of legal and regulatory mechanisms for the legal and social protection of penal system staff

This article examines the legal and institutional foundations necessary for the comprehensive protection of penal system employees during the performance of official duties. The author justifies the urgent need for amendments to the Criminal-Executive Code of the Republic of Kazakhstan and the internal regulatory acts of the Ministry of Internal Affairs, due to identified legal gaps. The study highlights key threats faced by staff, including psychological pressure, false allegations, and safety risks from convicts. Drawing upon international experience (Germany, the Nordic countries, Singapore), the article presents best practices in legal, psychological, and organizational protection. The proposed reforms aim to formalize legal guarantees, introduce mechanisms for body camera recording, provide institutional legal assistance, and implement preventive mental health support. Scientific novelty lies in the development of a structured legal mechanism for protecting staff rights within the penal system, introduced for the first time in the Kazakh context. Practical significance is reflected in improved professional safety, reduction of staff turnover, and enhanced efficiency of the penal enforcement process.

Keywords: *penal system, staff safety, legal guarantees, false accusations, video recording, psychological support, social protection, international experience.*

Кіріспе

Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару жүйесі – бұл қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету, сотталғандарды қайта әлеуметтендіру және құқықтық тәртіпті сақтау саласында маңызды рөл атқаратын құрылым. Ол мемлекеттік құқықтық жүйенің маңызды тармағы ретінде қылмыстық жазаны атқару мен қоғамға қауіпті тұлғаларды оқшаулауды, тәртіп пен құқықтық тұрақтылықты сақтауды қамтамасыз етеді. Бұл жүйе қоғамдық қауіпсіздік пен мемлекеттің тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған кешенді тетік ретінде әрекет етеді.

Осы жүйенің негізгі тірегі болып табылатын қызметкерлердің кәсіби қызметі ерекше жауапкершілікпен және жоғары тәуекел деңгейімен сипатталады. Олар тек мекемедегі тәртіпті қадағалап, режимдік талаптардың орындалуын қамтамасыз етіп қоймай, сонымен қатар сотталғандардың күнделікті өмір салты мен тәртібіне, олардың қайта әлеуметтену процесіне белсенді түрде ықпал етеді. Қызметкерлердің қатысуы тек бақылаушы сипатта ғана емес, сонымен бірге тәрбиелік, психологиялық, құқықтық әсер етуді де қамтиды.

Қылмыстық-атқару жүйесінде жұмыс істеу – бұл тек әкімшілік міндеттерді атқару ғана емес, сондай-ақ күрделі моральдық және психологиялық қысым жағдайында шешім қабылдай білу қабілетін талап ететін мамандық. Қызметкерлер күн сайын түрлі мінез-құлықтағы, әлеуметтік және психологиялық бейімділігі әртүрлі тұлғалармен қарым-қатынас жасауға мәжбүр. Олар қақтығыстарды шешу, жанжалдарды болдырмау, арандатуларға бой алдырмау сияқты күрделі міндеттерді орындайды.

Қызметкерлер көбінесе қауіп төндіретін жағдайлармен бетпе-бет келеді, әсіресе режим бұзушылықтар, сотталғандардың тікелей қарсы іс-әрекеттері, қасақана арандатушылық, жалған айып тағу немесе психологиялық қысым көрсету сияқты оқиғалар жиі орын алады. Осындай жағдайларда құқықтық тұрғыдан жеткілікті қорғалмаған қызметкердің өз қызметін кәсіби әрі объективті орындауы едәуір қиындайды. Қызметкердің құқығы мен мәртебесі толық айқындалмаған кезде, олар үнемі қысым мен қауіптің көлеңкесінде қызмет атқаруға мәжбүр болады, бұл кәсіби күйзеліске және моральдық қажуға алып келеді [1].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі мен оған ілеспе ведомстволық нормативтік құқықтық актілер қазіргі таңда қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің құқықтары мен заңды мүдделерін кешенді қорғауға бағытталған нақты және тиімді құқықтық механизмдерді жеткілікті түрде қамтамасыз ете алмай отыр. Бұл құжаттар жүйенің жалпы жұмыс тәртібін, мекемелердің құқықтық мәртебесін және сотталғандарға қатысты шаралар жүйесін анықтайтын маңызды базалық негіз бола тұра, қызметкерлердің қауіпсіздігі мен құқықтық қорғалуы мәселелерін тек шектеулі аяда ғана қарастырады.

Әдетте, қолданыстағы ережелердің басты бағыты – мекеме ішіндегі тәртіптік бақылауды, сотталғандардың тәртібін, режим талаптарын сақтау

тетіктерін реттеуге арналған. Бұл реттеу құралдары көбіне сотталғандарға бағытталған және қызметкерлердің еңбек жағдайлары мен құқықтық қорғанысы мәселесін жанама түрде ғана қозғайды. Сонымен қатар, нормативтік құжаттарда қызметкерлердің кәсіби тәуекелдерін ескеретін нақты регламенттер, олардың құқығын қорғауға бағытталған арнаулы рәсімдер мен механизмдер жетіспейді.

Қазіргі жағдайда қызметтік міндеттерін орындау барысында туындайтын қауіптер – психологиялық қысым, моральдық шабуыл, физикалық қауіп, жалған шағымдар және қасақана арандату әрекеттері – қызметкерлер үшін күнделікті тәуекелдер қатарында. Алайда осы қауіптерге қарсы институционалдық ден қою тетіктері, ішкі және сыртқы құқықтық кепілдіктер, сондай-ақ нақты жауаптылықты айқындайтын нормалар жеткіліксіз. Қызметкердің қорғауға жүгіну құқығы формалды түрде бар болғанымен, ол нақты практикада іске асуы үшін жеткілікті құқықтық негіздеме мен процестік рәсімдермен қамтамасыз етілмеген.

Сонымен бірге, нормативтік-құқықтық актілерде қызметкерлерге қарсы құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған алдын алу шаралары, соның ішінде қауіпсіздік кепілдіктері, психологиялық қолдау жүйесі, заң көмегіне жүгіну тәртібі немесе бейнетіркеу құралдарын міндетті қолдану туралы нормалар толық көлемде қамтылмаған. Мұндай олқылықтар жүйе ішіндегі қызметкерлердің қорғаныссыз қалуына алып келіп, құқықтық теңгерімсіздікке жол береді. Сондықтан заңнамалық негіздерге терең талдау жасап, қызметкерлердің құқығын қорғауға бағытталған нақты және пәрменді тетіктерді енгізу — бүгінгі күннің өткір талабы болып отыр [2].

Мысалы, қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің қызметтік міндеттерін атқару барысында олардың қауіпсіздігіне тікелей қауіп төнетін жағдайлар жиі кездеседі. Атап айтқанда, сотталғандар тарапынан жасалатын ашық немесе жасырын агрессия, тәртіп бұзушылықтар, психологиялық қысым көрсету әрекеттері, қорқыту, сондай-ақ жанама түрде келтірілетін моральдық және ақпараттық шабуылдар – қызметкердің кәсіби ортада өзін еркін және қорғалған сезінуіне кері әсерін тигізеді. Бұл жағдайлар көптеген елдерде ерекше тәуекел тобына жататын құқық қорғау қызметкерлеріне тән сипаттар қатарына жатады.

Психологиялық күйзеліс немесе жүйелі моральдық қысым — бұл тек уақытша ыңғайсыздық емес, ол қызметкердің денсаулығына, мінез-құлқына, кәсіби бейімделуіне және шешім қабылдау қабілетіне ұзақмерзімді теріс ықпал етуі мүмкін. Зерттеулер көрсеткендей, мұндай қызметтік ортаның тұрақты кернеуі кәсіби күйзеліс синдромының (burnout), депрессиялық жағдайлардың және қызметтік мотивацияның төмендеуінің негізгі себептерінің бірі болып табылады. Қызметкердің физикалық денсаулығына келтірілген зиян жағдайлары да — мысалы, дене жарақаттары, стресс салдарынан пайда болған жүйке бұзылыстары — кеңінен таралған құбылыстардың қатарына жатады.

Өкінішке орай, бұл қауіптердің алдын алуға бағытталған нақты және тұрақты институционалдық шешімдер – мысалы, қауіпсіздік хаттамаларының жетілдірілуі, алдын ала психологиялық скрининг, тәуекелді жағдайлар туындаған сәтте құқықтық қолдау көрсету жүйесі – жеткілікті деңгейде дамымаған немесе формалды сипатта ғана іске асырылады. Ішкі бақылау және өзіндік қауіпсіздік бөлімшелерінің әрекеті көбіне реактивті сипатта болады және мәселе орын алғаннан кейін ғана іске қосылады, ал проактивті профилактика жүйесі жүйелі сипат ала алмай отыр.

Бұл жағдай қызметкерлердің әлеуметтік-психологиялық тұрақтылығына, кәсіби адалдығына және еңбек өнімділігіне айтарлықтай теріс ықпал етеді. Уақыт өте келе мұндай жағдайлар кадрлардың тұрақсыздығына, тәжірибелі мамандардың қызметтен кетуіне, кадрлық ауыс-түйістің көбеюіне алып келеді. Мұның нәтижесінде қылмыстық-атқару жүйесінің тиімділігі мен беделі төмендейді, ал мекеме ішіндегі моральдық климат күрт нашарлайды. Демек, құқықтық, әлеуметтік және психологиялық қауіпсіздік кепілдіктерінің жеткіліксіздігі – бұл тек жеке қызметкердің емес, жалпы жүйенің стратегиялық тұрақтылығына төнетін қауіп [3].

Халықаралық тәжірибе қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің құқықтарын қорғау саласында бірқатар тиімді құқықтық және ұйымдастырушылық шешімдердің бар екенін көрсетіп отыр. Германия, Норвегия, Сингапур, Финляндия, АҚШ және басқа да дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, бұл салада қызметкерлердің еңбек қауіпсіздігі мен құқықтық қорғалуы тек декларативті емес, нақты заңнамалық және институционалдық құралдармен қамтамасыз етіледі. Мұндай шаралар қылмыстық-атқару мекемелеріндегі еңбек жағдайларын жақсартуға, қызметкерлердің құқықтық сенімділігін арттыруға және кәсіби қызметке деген мотивацияны қолдауға бағытталған.

Мысалы, Германияда *Strafvollzugsgesetz (Түзеу мекемелері туралы заң)* аясында қызметкерлердің құқығы мен мәртебесі заң жүзінде айқындалып, олардың өміріне немесе денсаулығына қарсы әрекеттер қылмыстық жауапкершілікке әкеледі. Норвегияда пенитенциарлық жүйеде жұмыс істейтін қызметкерлер үшін кәсіби күйзеліс пен психологиялық күйдің алдын алу мақсатында арнайы психологиялық тексеру жүйесі енгізілген, ал Сингапурда Correctional Academy тұрақты түрде стресс-менеджмент, эмоциялық интеллект және қақтығысты басқару тренингтерін өткізеді. Мұндай шаралар қызметкерлердің тұлғалық дамуын, кәсіби орнығуын және күйзеліске төзімділігін арттыруға бағытталған.

Атап айтқанда, халықаралық деңгейде кең таралған бірнеше тиімді құралдарды бөліп көрсетуге болады. ***Біріншіден,*** қызметтік әрекеттерді жазып отыратын видеотіркеу жүйелері — бұл құқықтық дау-дамайлардың, жалған шағымдардың және қасақана арандатушылықтың алдын алуға бағытталған сенімді құрал. ***Екіншіден,*** жалған шағымдарды құқықтық жолмен реттейтін нақты процестік нормалар қызметкерлердің абыройы мен беделін қорғауға мүмкіндік береді. Үшіншіден, ведомстволық деңгейде кәсіби заң көмегін

көрсету тәртіптері, яғни ішкі адвокаттар корпусын құру немесе кәсіподақ желісі арқылы құқықтық қолдау жүйесін ұйымдастыру – бұл қызметкердің мүддесін тергеу немесе даулы жағдай кезінде қорғау тетігі ретінде өте маңызды. ***Төртіншіден,*** психологиялық қолдауға қол жеткізудің айқын және қолжетімді тәртібі – оның ішінде штаттық психолог, сыртқы психотерапиялық қызметтермен келісім, анонимді кеңес беру желілері – қызметкерлердің кәсіби күйзелісін жеңілдетіп, еңбекке қабілеттілігін сақтап қалуға мүмкіндік береді.

Қазақстан үшін бұл тәжірибелердің маңыздылығы ерекше. Дегенмен, бұл үлгілерді бірден көшіріп енгізу тиімсіз болуы мүмкін. Себебі әрбір елдің тарихи дамуы, құқықтық жүйесінің ерекшелігі, мәдени және әлеуметтік факторлары әртүрлі. Сондықтан халықаралық модельдерді бейімдеу отандық контекстке сай келетіндей болуы тиіс. Бұл ретте ұлттық заңнаманың ерекшеліктерін, құқықтық мәдениеттің деңгейін, кадрлық ресурстарды және мекемелердің материалдық-техникалық базасын ескеру қажет. Мұндай сараланған және кезең-кезеңмен іске асатын бейімдеу Қазақстандағы құқық қорғау саясатының жаңа сапалық кезеңіне өтуінің белгісі болмақ. Қызметкерлердің құқықтарын қорғауға арналған осындай кешенді шаралар жүйесін қалыптастыру – құқық үстемдігіне негізделген кәсіби, тұрақты және әлеуметтік қорғалған қылмыстық-атқару жүйесінің негізі болып табылады [4].

Осы мақалада Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексіне және Ішкі істер министрлігінің нормативтік-құқықтық актілеріне енгізілуі тиіс нақты әрі ғылыми негізделген ұсыныстар кешені жан-жақты сараланады. Бұл ұсыныстар қылмыстық-атқару жүйесінің кадрлық құрамын құқықтық және әлеуметтік тұрғыда қорғау деңгейін арттыруға, қызметкерлердің кәсіби мәртебесін заңнамалық тұрғыда нығайтуға, сондай-ақ қылмыстық-атқару жүйесінің институционалдық тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған.

Мақала авторы Қазақстандағы қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің құқықтық және әлеуметтік қорғалу мәселесін теориялық және практикалық аспектіде кешенді зерттеп, бұл мәселенің ішкі құқықтық реттелуі мен халықаралық стандарттар арасындағы өзара байланысын айқындайды. Әлемдік тәжірибе мен ұлттық құқықтық базаны сабақтастыра отырып, қызметкердің мәртебесін нақты анықтайтын, оны институционалдық және нормативтік деңгейде бекітетін механизмдер ұсынылады. Бұл зерттеудің ғылыми жаңалығы – құқықтық қорғау институттарын практикалық іске асырудың құқықтық тетіктерін айқындауында, ал қолданбалы маңыздылығы – нақты құқықтық нормалар мен процестік тәртіптерді жетілдіруге негіз ұсынуында.

1.ҚР Қылмыстық-атқару кодексіне енгізілуі тиіс өзгерістер

Қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің құқықтарын заңнамалық деңгейде нақты әрі жан-жақты бекіту – бұл олардың қызметтік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің, кәсіби мотивацияны арттырудың және әлеуметтік кепілдіктер жүйесін қалыптастырудың басты алғышарты. Бүгінгі таңда қолданыстағы Қылмыстық-атқару кодексінде (ҚАК) қызметкерлердің құқықтық мәртебесі бөлектеніп көрсетілмеген, нәтижесінде бұл мәселе құқық

қолдану тәжірибесінде көптеген сұрақтар мен түсінбеушіліктерге алып келуде. Осыны ескере отырып, келесі бағыттарда нақты заңнамалық түзетулер енгізу қажет:

Біріншіден, ҚАК-ке «ҚАЖ қызметкерлерінің құқықтық мәртебесі және мемлекеттік қорғалуы» атты жеке бап енгізілуі қажет. Бұл бапта қызметкерлердің өмірі, денсаулығы, ар-намысы, кәсіби беделі мен мүлкі мемлекет қорғауында екендігі, ал оларға қарсы жасалған кез келген заңсыз әрекет қатаң заңмен жазаланатыны анық және нақты регламенттелуі тиіс. Мұндай норманың болуы қызметкерлердің құқықтық сенімділігін арттырады және олардың қызметтік белсенділігін қолдайды. Бұл тәжірибе Ресей Федерациясының ҚАК-інде сәтті іске асырылған.

Екіншіден, қызметтік міндеттерін орындау барысында қаза тапқан немесе ауыр дене жарақатын алған қызметкерлердің отбасына берілетін мемлекеттік әлеуметтік қолдау шаралары – біржолғы өтемақы, баспанамен қамту, балаларын оқыту үшін гранттар және тегін медициналық қызмет көрсету – заңнамада нақты көрсетілуі тиіс. Мұндай кепілдіктер қазірдің өзінде ҚР ҰҚК, Қорғаныс министрлігі және полиция қызметкерлеріне қатысты қолданылады, сондықтан бұл тәжірибені ҚАЖ қызметкерлеріне де тарату орынды әрі әділетті болады.

Үшіншіден, жалған шағымдардан қорғау – бұл қызметкердің кәсіби абыройын сақтау мен моральдық қысымды азайтудың негізгі құралы. Осы мақсатта ҚАК-тің 14-бабына және ҚПК-ге «қызметкердің кәсіби беделін қорғау» нормасын енгізу ұсынылады. Бұл өзгерістер жалған айыптаулар мен жала жабу фактілері үшін нақты жауапкершілікті қарастырып, қызметкердің құқықтық қорғанысын күшейтеді. Сонымен қатар, бұл шара жалған арыз беру фактілерінің алдын алу арқылы тәртіптік және құқықтық тәртіпті сақтау деңгейін арттырады.

Төртіншіден, мекеме аумағында бейнетіркеу құралдарын (бейнекамералар, денеге бекітілетін видеожетондар және т.б.) міндетті түрде қолдану тәртібі ҚАК-тің 85-бабына енгізілуі қажет. Бейнежазбалардың болуы — қызметкердің әрекеттерін объективті бағалауға мүмкіндік береді, жалған шағымдарды жоққа шығарудың дәлелдік базасы ретінде қолданылады және сот процестерінде құқықтық дәлел ретінде пайдаланылады. Бұл шара сотталғандар тарапынан жасалатын арандатушылықтарды азайтып, қызметкерлерді құқықтық тұрғыдан қорғауға сеп болады.

Бесіншіден, қызметтік тергеу жүргізілген жағдайда қызметкердің заңгерлік қолдауға – адвокатқа немесе мекеменің заң бөлімінің өкіліне – қол жеткізу құқығы заңмен бекітілуі тиіс. Бұл қызметкердің қорғану құқығын қамтамасыз етеді, тергеу процедурасының әділетті өтуіне ықпал етеді және кәсіби сенімділікке жол ашады. Бұл тетік халықаралық стандарттармен, атап айтқанда БҰҰ-ның құқық қорғау органдары қызметкерлерінің мәртебесі туралы ұсынымдарымен де толық сәйкес келеді.

2. Ведомстволық актілер мен ішкі регламенттерді жетілдіру ҚАЖ қызметкерлерінің қызметі ІІМ бұйрықтары, ҚАЖК-нің ішкі тәртіп ережелері

мен нұсқаулықтарымен нақты реттеледі. Алайда бұл құжаттарда құқықтық қорғаныс құралдары жүйелі және кешенді түрде қарастырылмаған. Сондықтан келесі шараларды қабылдау орынды:

Біріншіден, бейнебақылау мен бейнетіркеуді реттейтін нормативтік актілерге толықтырулар енгізу қажет. Әрбір мекемеде жазбаларды сақтау, өңдеу, пайдалану және қорғау тәртібі нақты көрсетілуі тиіс. Бұл қызметкерлерге қатысты шағымдарды объективті бағалауға мүмкіндік береді.

Екіншіден, психологиялық қолдау қызметі құрылымдық деңгейде бекітілуі тиіс. Штаттық психологтың тұрақты түрде кеңес беруі, күйзеліске ұшыраған қызметкерлерге постстресс реабилитация бағдарламасын ұсыну – бұл халықаралық стандарттардағы талаптармен үндеседі. Сонымен қатар, жүйелі түрде анонимді психологиялық диагностика жүргізу енгізілуі қажет.

Үшіншіден, өзіндік қауіпсіздік бөлімшелерінің жұмыс регламентін жетілдіру ұсынылады. Әрбір қызметкерге қатысты қауіп-қатер жағдайы автоматты тіркеліп, жедел әрекет ету алгоритмі құрылуы керек. Сонымен бірге, қорқыту, бопсалау немесе қызметтік қысым туралы анонимді хабарлау тетіктерін енгізу орынды.

Төртіншіден, ҚАЖ қызметкерлерінің кәсіби даярлық бағдарламасына міндетті құқықтық модуль қосу қажет. Бұл модульде қызметкерлердің заң алдындағы құқықтары мен міндеттері, қорғану тетіктері, заңдық көмекке жүгіну тәртібі қамтылуы тиіс. Бұл өз кезегінде құқықтық сауаттылықты арттырып, ішкі тәртіпті нығайтады.

3. Халықаралық тәжірибе негізінде ұсынылатын модельдер

Қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мәселесі көптеген дамыған елдердің құқық қорғау саясатының маңызды басымдығы ретінде қарастырылады. Бұл елдерде қызметкерлердің кәсіби мәртебесі, еңбек қауіпсіздігі және психологиялық әл-ауқаты арнайы заңнамалық нормалармен, ішкі институционалдық тетіктермен және мемлекеттік қолдау шараларымен қамтамасыз етілген. Мұндай практикалық тәжірибелер Қазақстан үшін үлгі ретінде қызмет ете алады және бейімделу мүмкіндігі бар құқықтық модельдер болып табылады.

Германияда түзеу мекемелері қызметкерлерінің құқықтары мен міндеттері Straf vollzugs gesetz (Түзеу мекемелері туралы заң) шеңберінде толық көлемде реттеледі [6]. Бұл заңда қызметкерге қарсы жасалған кез келген шабуыл — дене жарақаты, қорқыту, бопсалау немесе қорлау — ауыр қылмыс ретінде қарастырылады және жедел құқықтық реакция тетігі қарастырылған. Қызметкер автоматты түрде мемлекеттік қорғауға алынады, оның ішінде заң көмегіне, психологиялық кеңеске және сақтандыру төлемдеріне қол жеткізу құқықтары бар. Сонымен қатар, қызметтік әдеп кодексі мен психологиялық дайындық жүйесі кәсіби стандарт ретінде бекітілген және олар әрбір қызметкер үшін міндетті болып табылады.

Норвегияда ҚАЖ қызметкерлеріне арналған «KDI психологиялық қауіпсіздік бағдарламасы» жұмыс істейді [7]. Бұл бағдарлама аясында жыл сайын қызметкерлердің эмоционалдық күй-жайы бағаланып, психологиялық

скринингтен өтеді. Қызмет барысында болған оқыс жағдайлардан кейін автоматты түрде демалыс тағайындалады, кәсіби психотерапевт кеңесі ұсынылады және қажетті болған жағдайда қайта әлеуметтендіру (реабилитация) шаралары жүргізіледі. Мұндай жүйе қызметкерлердің ұзақмерзімді еңбекке қабілеттілігін сақтауға, моральдық күйзелісті азайтуға және кадрлардың тұрақтылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Финляндияда қылмыстық-атқару мекемелерінде «ішкі медиация» институты кеңінен енгізілген [10]. Бұл механизм қызметкерлер мен сотталғандар, сондай-ақ әріптестер арасындағы даулар мен қақтығыстарды бейбіт жолмен шешуге мүмкіндік береді. Медиация нәтижесінде туындаған шиеленістер сотқа дейін шешіліп, мекеме ішіндегі моральдық климат жақсарады. Сонымен қатар, Финляндияда ҚАЖ қызметкерлеріне жалақыдан тыс қосымша үстемақылар — «жоғары тәуекел үшін», «психологиялық жүктеме үшін», «түнгі және мереке күнгі кезекшілік үшін» — төленіп отырады. Бұл олардың еңбегінің әлеуметтік әділетті бағалануын қамтамасыз етеді.

Сингапурда Correctional Academy орталығы қылмыстық-атқару жүйесінің кадрларын кәсіби және тұлғалық дамытуға бағытталған үздіксіз білім беру платформасы ретінде жұмыс істейді [8]. Әрбір қызметкер міндетті түрде стресс-менеджмент, жанжал жағдайларын басқару, этикалық шешім қабылдау және эмоционалды интеллектті дамыту бойынша тренингтерден өтеді. Мұндай жүйе моральдық және құқықтық тұрақтылықты қатар қамтамасыз етуге бағытталған, ал қызметкердің тұлғалық және кәсіби әлеуетін кешенді түрде дамыту — мемлекеттік кадр саясатының маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады.

АҚШ-тың Калифорния штатында қызметтік тергеу процесінде ҚАЖ қызметкерлерінің адвокатпен немесе кәсіподақ өкілімен бірге қатысу құқығы заң жүзінде бекітілген [9]. Бұл норма қызметкердің қорғау құқығын нақты іске асыруға мүмкіндік береді және тергеу әділдігін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, жалған шағымдар жағдайында қызметкерге моральдық зиян үшін азаматтық талап қою құқығы қарастырылған. Бұл құқықтық қорғау тетігі қызметкердің кәсіби беделін сақтауға және жалған айыптаулардан қорғануға мүмкіндік береді.

Жоғарыда келтірілген халықаралық тәжірибелер Қазақстан үшін кезең-кезеңмен бейімделуге лайықты үлгілер болып табылады. Алайда бұл тәжірибені тікелей көшіру емес, ұлттық ерекшеліктерге сәйкес икемдеп енгізу маңызды. Ол үшін отандық заңнама мен ведомстволық актілер халықаралық стандарттарға сәйкес қайта қаралып, олардың мазмұнына қызметкерлердің психологиялық әл-ауқаты, құқықтық қорғанысы және кәсіби дамуына қатысты нақты нормалар енгізілуі тиіс. Сонымен қатар, бұл бағытта халықаралық конвенциялар мен ұсынымдарға – атап айтқанда, Еуропа Кеңесінің түрме ережелеріне, БҰҰ-ның Нельсон Мандела қағидаттарына және Бангкок ережелеріне – негізделген кешенді құқықтық трансформация жүргізу қажет.

Осылайша, халықаралық тәжірибеге негізделген ұлттық модель қалыптастыру – ҚАЖ қызметкерлерінің құқықтық мәртебесін күшейтіп қана қоймай, қылмыстық-атқару жүйесінің жалпы тиімділігі мен гуманистік мазмұнын арттыруға мүмкіндік береді.

Қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің құқықтарын қорғау мәселесі – бұл Қазақстан Республикасының құқық қорғау саясатының басты бағыттарының бірі ретінде ерекше назарда болуы тиіс. Қызметкерлердің құқықтық қорғалуы тек олардың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің құқықтық жүйесінің тұтастығы мен тиімділігінің индикаторы болып табылады. ҚАЖ қызметкерлері – өз қызметінде сотталғандардың құқықтарын сақтау мен тәртіпті қамтамасыз ету міндетін қатар атқаратын, жоғары моральдық және физикалық жүктемеге ұшырайтын кәсіби топ. Сондықтан олардың құқықтары мен мүдделерін қорғау мәселесі тек әлеуметтік қолдау шеңберінде емес, стратегиялық мемлекеттік қауіпсіздік жүйесінің бір бөлігі ретінде қарастырылуы тиіс.

Зерттеу барысында қылмыстық-атқару жүйесінің қолданыстағы нормативтік-құқықтық базасындағы бірқатар олқылықтар анықталды. Атап айтқанда, құқықтық нормалардың декларативті сипаты, бейнетіркеу жүйесінің нақты регламенттелмеуі, қызметтік тергеу кезіндегі адвокаттық қорғаудың болмауы және жалған шағымдарға қарсы құқықтық тосқауылдың әлсіздігі – қызметкердің құқықтық қорғаныс деңгейін төмендететін негізгі факторлар қатарында. Бұдан бөлек, психологиялық қолдау мен кәсіби реабилитация тетіктерінің болмауы қызметкерлердің эмоционалдық күйіне және кәсіби ұзақмерзімділігіне теріс әсер етеді.

Мақалада ұсынылған шаралар үш негізгі бағытта жүйеленді. *Біріншіден,* Қылмыстық-атқару кодексіне енгізілетін түзетулер арқылы қызметкерлердің құқықтық мәртебесін заңмен бекіту қажет. Бұл олардың өмірі мен денсаулығын қорғауды қамтамасыз ететін нақты құқықтық нормалар мен механизмдерді қамтуы тиіс. *Екіншіден,* Ішкі істер министрлігінің ішкі актілерін жетілдіру арқылы қызметкерлерге арналған бейнетіркеу, психологиялық қолдау, өзіндік қауіпсіздік шаралары және құқықтық сауаттылықты арттыру бағытындағы ішкі жүйелер құрылуы тиіс. *Үшіншіден,* халықаралық тәжірибені – Германия, Норвегия, Финляндия, Сингапур және АҚШ секілді елдердің үлгісінде – бейімдеу арқылы Қазақстанда тиімді және сапалы институционалдық модель қалыптастыру қажеттілігі негізделді.

ҚАЖ жүйесін модернизациялау мен цифрландыру аясында қызметкерлердің құқықтарын қорғау мәселесі де жаңаша көзқараспен қаралуы тиіс. Заманауи техникалық құралдарды (видеобақылау, цифрлық тіркеу, автоматты талдау жүйелері) енгізу – құқықтық айқындық пен қызметкердің қауіпсіздігіне кепіл бола алады. Сонымен қатар, кадрлық тұрақтылықты қамтамасыз ету, кәсіби этика мен моральдық ахуалды нығайту – жалпы жүйенің тиімділігін арттырудың шешуші элементі болып табылады.

Осылайша, мақалада ұсынылған ұсыныстарды нормативтік-құқықтық және ведомстволық актілерге кезең-кезеңімен енгізу – Қазақстан

Республикасының қылмыстық-атқару жүйесінің кадрлық тұрақтылығын қамтамасыз етуге, қызметкерлердің кәсіби беделін нығайтуға, сондай-ақ құқық үстемдігі мен әділеттілік қағидаттарын нақты іске асыруға мүмкіндік береді. Бұл бағыттағы өзгерістер – азаматтардың мемлекетке деген сенімін арттыруға және құқықтық мемлекетті одан әрі нығайтуға бағытталған нақты қадамдардың бірі.

Пайдаланылған әдебиеттер көзі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі. 2014 жылғы 5 шілде №234-V ҚРЗ [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000234 – Кіру уақыты: 01.05.2025.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі. 2014 жылғы 4 шілде №231-V ҚРЗ [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231 – Кіру уақыты: 03.05.2025.
3. ҚР Үкіметінің 2016 жылғы 18 ақпандағы №78 қаулысы [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1600000078 – Кіру уақыты: 05.05.2025.
4. ҚР ІІМ-нің 2014 жылғы 30 желтоқсандағы №998 бұйрығы [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V14C0009984 – Кіру уақыты: 04.05.2025.
5. Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: https://rm.coe.int/09000016809ee581 – Кіру уақыты: 06.05.2025.
6. **German Prison Act** (Strafvollzugsgesetz) [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stvollzg/ – Кіру уақыты: 12.05.2025.
7. Norway Correctional Service. Annual Report 2020 [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі:https://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/4900237.823.bnbkqzuunwzsst/%C3%85rsrapport%2B2020%2Bkriminalomsorgen-%2Bengelsk%2B-%2Bendelig%2Bversjon.pdf – Кіру уақыты: 07.05.2025.
8. **Singapore Prison Service.** Annual Review 2020 [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: https://www.prisons.gov.sg/docs/default-source/default-document-library/sps-annual-report-2020.pdf – Кіру уақыты: 12.05.2025.
9. California Code of Regulations, Title 15 – Crime Prevention and Corrections [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: https://www.cdcr.ca.gov/regulations/ – Кіру уақыты: 11.05.2025.
10. Ministry of Justice, Finland. Prison Services Annual Report [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: https://oikeusministerio.fi/en/frontpage – Кіру уақыты: 12.05.2025.

Автор туралы мәлімет

Райбаев Даулет Кумарбекович –*Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Басқару академиясының Ғылыми-зерттеу институтының ІІО қылмыстық-атқару жүйесінің проблемаларын зерттеу орталығы бастығы, полиция подполковнигі, (PhD) философия докторы, қауымдастырылған профессор (доцент).*

Райбаев Даулет Кумарбекович – *начальник Центра исследования проблем уголовно-исполнительной системы ОВД Научно-исследовательского института Академии управления Министерства внутренних дел Республики Казахстан, подполковник полиции, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент).*

Raibayev Daulet Kumarbekovich *– Kazakhstan Republikasy Ushk Ushster Ministerligin Usharu Akademiyasyny Ushylym-zertteu Institutyny Ushilmystyk-atgaru zhuyesin Ushalaryn zertteu ortalygy bastygy, police lieutenant colonel, (PhD) philosophy doctors, professor (associate professor).*

КОМПАРАТИВТІК ҚҰҚЫҚТАНУ

КОМПАРАТИВНАЯ РИСПРУДЕНЦИЯ

COMPARATIVE JURISPRUDENCE

ЖОЛДАСОВ О.Ж.
Академия управления МВД Республики Казахстан,
г.Астана, Казахстан

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ ОБРАЩЕНИЯ С ЖЕНЩИНАМИ-ОСУЖДЁННЫМИ И ПУТИ ИХ АДАПТАЦИИ В УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Статья посвящена всестороннему рассмотрению международных правовых стандартов и институциональных практик, касающихся обращения с женщинами, отбывающими наказание в местах лишения свободы. В центре внимания находятся ключевые международные документы, такие как Правила ООН по обращению с женщинами-осуждёнными и мерами, не связанными с лишением свободы (Бангкокские правила), Стандартные минимальные правила обращения с заключёнными (Правила Нельсона Манделы), Токийские правила, а также основные положения универсальных конвенций Организации Объединённых Наций в сфере прав человека.

В рамках статьи осуществляется анализ не только формальных нормативных положений, но и их практической реализации в различных правовых системах и пенитенциарных моделях. Особый акцент сделан на региональный опыт стран Европы, Азии, Северной Америки и Океании, где сформированы различные подходы к защите прав осуждённых женщин, особенно в отношении беременных и матерей малолетних детей. Отдельное внимание уделено условиям содержания, обеспечению адекватного медицинского и психологического обслуживания, а также мерам по сохранению и укреплению семейных связей между заключёнными женщинами и их детьми.

На основе комплексного сравнительного анализа выработаны конкретные предложения по реформированию уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан. Эти предложения учитывают гендерную специфику, международные обязательства страны и современные ориентиры гуманизации пенитенциарной политики в глобальном масштабе. Реализация данных рекомендаций может способствовать укреплению правозащитных механизмов, снижению уровня рецидива и созданию благоприятных условий для социальной реинтеграции осуждённых женщин.

Ключевые слова: *женщины-осуждённые, пенитенциарная политика, Бангкокские правила, Нельсон Мандела, тюремные реформы, Казахстан, права человека, ресоциализация, дети заключённых, международный опыт.*

Сотталған әйелдерге қатысты халықаралық стандарттар және оларды қазақстанның қылмыстық-атқару жүйесіне бейімдеу жолдары

Мақалада бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жатқан әйелдерге қатысты халықаралық құқықтық стандарттар мен институционалдық тәжірибелер жан-жақты қарастырылады. Зерттеу орталығында Бангкок ережелері, Нельсон Мандела ережелері, Токио ережелері және БҰҰ-ның адам құқықтары саласындағы конвенциялық нормалары тұр.

Мақалада нормативтік актілердің формалды мазмұны ғана емес, әртүрлі елдердегі құқық қолдану тәжірибесі де талданады. Ерекше назар Еуропа, Азия, Солтүстік Америка және Мұхит елдерінің өңірлік тәжірибесіне аударылып, әсіресе жүкті әйелдер мен жас балалы аналардың құқықтарын қорғау тәсілдері сараланады.

Салыстырмалы талдау негізінде Қазақстанның қылмыстық-атқару жүйесін халықаралық стандарттарға сай реформалау бойынша нақты ұсыныстар берілген.

Кілтті сөздер: *әйел сотталғандар, пенитенциарлық саясат, Бангкок ережелері, Нельсон Мандела, түрме реформалары, Қазақстан, адам құқықтары, қайта әлеуметтендіру, ана мен бала, халықаралық тәжірибе.*

International standards for the treatment of women prisoners and their adaptation in the penal system of the republic of kazakhstan

This article explores international legal standards and institutional practices related to the treatment of women serving sentences in correctional institutions. Particular attention is given to key international instruments such as the Bangkok Rules, the Nelson Mandela Rules, the Tokyo Rules, and core United Nations human rights conventions.

The article analyzes not only formal regulatory provisions but also the practical implementation of such standards in various penitentiary systems. It emphasizes the regional experiences of countries in Europe, Asia, North America, and Oceania, especially with respect to pregnant women and mothers of young children.

Based on a comparative analysis, specific policy recommendations are made for reforming Kazakhstan's penal system in line with international norms, gender-sensitive practices, and reintegration goals.

Keywords: *women prisoners, penitentiary reform, Bangkok Rules, Nelson Mandela, penal policy, Kazakhstan, human rights, reintegration, imprisoned mothers, international standards.*

Введение

В условиях современного мира, характеризующегося усилением внимания к вопросам соблюдения прав человека и гуманизации уголовной политики, проблема обращения с женщинами, находящимися в местах лишения свободы, приобретает всё большую актуальность. Хотя женщины-осуждённые составляют количественное меньшинство в структуре пенитенциарных учреждений большинства государств, именно данная категория нуждается в повышенном внимании со стороны государства и общества. Это обусловлено не только их уязвимым социальным положением, но и наличием специфических биологических, психологических и социальных характеристик, существенно отличающих их потребности от потребностей мужчин, находящихся в аналогичных условиях.

Женщины чаще поступают в места лишения свободы с уже нарушенными семейными связями, нередко являются единственными опекунами своих детей, страдают от последствий насилия, психоэмоциональных травм, зависимостей и хронических заболеваний. В этой связи становится очевидной необходимость разработки и внедрения комплексного, гендерно-чувствительного подхода к исполнению наказаний в отношении женщин. Такое понимание активно поддерживается международным сообществом и закреплено в ключевых документах Организации Объединённых Наций, в которых подчёркивается приоритетный характер защиты прав женщин, находящихся в местах лишения свободы [1].

Базовым нормативным актом в системе международных стандартов, регулирующих обращение с женщинами, находящимися в местах лишения свободы, являются Правила обращения с женщинами-осуждёнными и мерами, не связанными с лишением свободы для женщин-правонарушителей — так называемые Бангкокские правила, принятые резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН в 2010 году [2]. Это первый и на сегодняшний день наиболее системный международный документ, специально посвящённый вопросам исполнения наказаний в отношении женщин. Он закрепляет необходимость учёта гендерных, физиологических и социальных особенностей осуждённых женщин, включая беременность, наличие малолетних детей, психоэмоциональное состояние, состояние здоровья, а также предшествующий опыт насилия и социальную уязвимость. Особое внимание в документе уделено вопросам предотвращения вторичной виктимизации женщин в пенитенциарной системе, а также недопущению применения к ним избыточных или унижающих достоинство мер контроля.

В совокупности с Международными стандартными минимальными правилами обращения с заключёнными (Правила Нельсона Манделы) [3], Минимальными стандартными правилами ООН, касающимися не лишающих свободы мер наказания (Токийские правила) [4], а также с важнейшими универсальными договорами — Конвенцией о правах ребёнка [5] и Конвенцией о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин [6], Бангкокские правила формируют комплексную международно-правовую

базу в области защиты прав женщин, находящихся под стражей. Эти документы не только закрепляют правовые ориентиры, но и задают направления для разработки национальных стратегий реформирования уголовно-исполнительных систем с учётом принципов равенства, недискриминации и уважения человеческого достоинства.

Целью настоящей статьи является всестороннее обобщение международного и регионального опыта в области обращения с женщинами, находящимися в местах лишения свободы, а также выявление наиболее эффективных правовых и организационных механизмов защиты их прав и свобод. На основе анализа применяемых практик в различных странах и сопоставления с международно-правовыми стандартами в статье сформулированы конкретные предложения по адаптации и внедрению лучших зарубежных моделей в уголовно-исполнительную систему Республики Казахстан. Особое внимание уделяется возможностям интеграции гендерно-чувствительного подхода, основанного на принципах гуманизма, социальной справедливости и прав ребёнка, в отечественную пенитенциарную политику.

Современное международное право исходит из признания того факта, что женщины, отбывающие наказание в учреждениях пенитенциарной системы, представляют собой особую уязвимую группу, которая требует особых условий содержания, индивидуального подхода и дополнительных мер правовой и социальной защиты. Становление данной позиции стало результатом многолетнего развития международной правозащитной практики и закреплено в ряде базовых нормативных документов.

Основная часть

Ключевую роль в формировании такого подхода сыграли Бангкокские правила, принятые в 2010 году. Эти правила положили начало системному восприятию проблем гендерной справедливости в уголовном процессе, включая этапы задержания, судебного рассмотрения и исполнения наказания [2]. В Бангкокских правилах подчёркивается необходимость отказа от универсального подхода при назначении наказаний женщинам, особенно беременным и имеющим малолетних детей. В качестве альтернативы традиционному лишению свободы предлагается применять иные меры уголовно-правового воздействия — условное осуждение, домашний арест, электронный надзор и иные формы, позволяющие сохранить социальную и семейную интеграцию осуждённой. Такой подход позволяет не только снизить степень криминализации женщин, но и существенно уменьшить негативные последствия заключения для их детей и ближайшего окружения.

Правила ООН обращения с заключёнными (Правила Нельсона Манделы), принятые в 2015 году, представляют собой обновлённую и усовершенствованную редакцию Стандартных минимальных правил ООН 1955 года, направленных на установление универсальных стандартов обращения с лицами, находящимися в местах лишения свободы. Эти правила носят рекомендательный характер, однако признаны во всём мире как эталон

в области пенитенциарного регулирования и фактически служат основой для разработки национальных систем исполнения наказаний.

Одним из центральных принципов, заложенных в Правилах Нельсона Манделы, является категорический запрет на любую форму дискриминации в отношении заключённых, в том числе по признаку пола, возраста, расы, вероисповедания или социального происхождения. В частности, подчёркивается необходимость обязательного раздельного содержания мужчин и женщин, что направлено на снижение рисков насилия, эксплуатации и нарушения прав личности. Наряду с этим, нормы предписывают, чтобы в учреждениях, предназначенных для женщин, персонал, осуществляющий надзор и непосредственное взаимодействие, состоял преимущественно из женщин, что соответствует принципам гендерной чувствительности и этики обращения с уязвимыми категориями заключённых.

Особое внимание в Правилах уделяется положению беременных, рожениц и кормящих матерей, для которых должны быть предусмотрены специальные условия.

Так, Правило 26 прямо указывает, что такие женщины должны получать квалифицированную медицинскую помощь, иметь доступ к улучшенному питанию, а также освобождаться от выполнения тяжёлых физических работ, способных нанести вред их здоровью или состоянию плода [3]. Эти положения ориентированы на обеспечение не только физической безопасности, но и базового человеческого достоинства заключённых женщин, включая защиту их репродуктивных прав и интересов ребёнка, ещё до его рождения.

Дополнение к указанным международным стандартам составляют Минимальные стандартные правила ООН, касающиеся не лишающих свободы мер наказания, широко известные как Токийские правила, принятые в 1990 году. Этот документ направлен на развитие подходов к правосудию, ориентированных на социальную реабилитацию правонарушителя и минимизацию негативных последствий изоляции от общества. Особое внимание в Токийских правилах уделяется уязвимым категориям лиц, в частности — женщинам, беременным, матерям малолетних детей, пожилым и лицам с психосоциальными нарушениями. Подчёркивается, что такие лица должны, по возможности, освобождаться от наказаний, связанных с тюремным заключением, если это не противоречит общественным интересам и не угрожает безопасности общества [4].

Одновременно с этим, крайне важное значение имеет Конвенция о правах ребёнка, принятая в 1989 году, положения которой непосредственно связаны с вопросами исполнения наказаний в отношении родителей. Согласно базовому принципу данной Конвенции, во всех действиях и решениях, касающихся детей, будь то на уровне правосудия, социальной защиты или здравоохранения, первоочередное внимание должно уделяться интересам ребёнка. Это в полной мере относится и к ситуациям, когда один из родителей, особенно мать, подвергается лишению свободы. В этих случаях государство обязано обеспечить сохранение семейных связей, рассматривать

альтернативы изоляции, а также предоставлять условия для регулярных контактов ребёнка с родителем, если это отвечает его интересам [5].

Таким образом, и Токийские правила, и Конвенция о правах ребёнка вместе с другими международными актами закладывают правовую и этическую основу для разработки пенитенциарной политики, ориентированной на защиту семьи, поддержку социальной устойчивости и приоритет интересов ребёнка в системе уголовной юстиции.

Совокупность перечисленных международных документов и правовых подходов образует устойчивый и целостный нормативно-ценностный каркас, который служит ориентиром для построения гуманной, справедливой и гендерно-чувствительной уголовно-исполнительной политики. Принципы, заложенные в Бангкокских и Нельсон Мандела правилах, Токийских рекомендациях и конвенционных нормах ООН, неразрывно связаны между собой и представляют собой единый международный стандарт обращения с женщинами, находящимися под стражей. Этот стандарт направлен не только на соблюдение прав заключённых, но и на обеспечение более широких целей уголовной политики, таких как предупреждение рецидива, поддержание семейных связей, снижение социальной стигматизации и успешная ресоциализация.

Для того чтобы данные международные нормы и принципы были действительно эффективными, они должны быть интегрированы в национальные правовые системы на основе комплексного, поэтапного и научно обоснованного подхода. Это требует, прежде всего, внесения соответствующих изменений в уголовное, уголовно-исполнительное и административное законодательство, с чётким отражением специфики положения женщин и прав детей. Кроме того, необходимо проведение структурных организационных реформ в деятельности учреждений УИС, включая пересмотр регламентов, условий содержания, программ медицинского и социального сопровождения.

Важным условием успешной реализации указанных принципов является налаживание эффективного межведомственного взаимодействия между органами юстиции, здравоохранения, социальной защиты, образования и неправительственными организациями. Такая координация создаёт основу для системной поддержки женщин, находящихся в заключении, а также их семей, способствуя минимизации вреда, связанного с изоляцией, и соблюдению ключевых международных обязательств, взятых Республикой Казахстан [7].

Региональный опыт обращения с женщинами-осуждёнными:

Европа

Европейские государства на протяжении последних десятилетий демонстрируют устойчивую тенденцию к гуманизации уголовно-исполнительной политики, особенно в отношении уязвимых категорий заключённых, включая женщин. В рамках правовой политики Совета Европы, а также в соответствии с положениями Европейских тюремных правил, акцент

сделан на обеспечении равного и справедливого отношения к женщинам-осуждённым с обязательным учётом их социальных, физиологических и репродуктивных особенностей.

Одним из ярких проявлений гендерно-чувствительного подхода является внедрение института тюремных яслей и специализированных блоков «мать — ребёнок», которые успешно функционируют в ряде стран Западной и Северной Европы, включая Великобританию, Швецию, Нидерланды и Финляндию. Эти блоки позволяют матерям-осуждённым совместно проживать с детьми грудного и дошкольного возраста в условиях, максимально приближённых к бытовым и семейным. В таких учреждениях обеспечивается не только физиологическая безопасность и базовый уход, но и создаются условия для поддержания эмоциональной связи между матерью и ребёнком, что признаётся важнейшим фактором успешной ресоциализации и профилактики рецидива [8].

Интересный пример, вызывающий дискуссии среди специалистов в области пенологии и прав ребёнка, демонстрирует Норвегия, где применяется иная модель. Согласно действующей практике, новорождённые дети заключённых женщин, как правило, передаются под опеку социальных служб сразу после рождения, что мотивируется соображениями защиты интересов ребёнка. Однако данная мера вызывает серьёзные споры в научных и правозащитных кругах относительно соотношения права ребёнка на развитие в семье и обеспечения условий его безопасности [9]. Данный опыт свидетельствует о сложности баланса между гуманностью по отношению к женщине-осуждённой и реализацией высших интересов ребёнка, что требует гибкого и контекстуального правоприменения.

Таким образом, практика европейских государств демонстрирует разнообразие подходов, объединённых стремлением к индивидуализации исполнения наказания, недопущению дискриминации и реализации права женщины на материнство даже в условиях изоляции от общества.

В ряде европейских стран на практике реализуется целенаправленный подход к поддержанию и укреплению социальных и семейных связей женщин, находящихся в местах лишения свободы.

Так, в Германии, Нидерландах и Великобритании успешно функционируют социальные службы и специализированные отделы сопровождения, задачей которых является содействие в налаживании контактов заключённых с близкими родственниками, предоставление психологической поддержки, консультирование по вопросам родительства и помощь в подготовке к освобождению. В рамках этих программ заключённым женщинам обеспечиваются возможности для регулярных встреч с детьми, использование видеосвязи, участие в групповых сессиях с участием социальных работников и психологов, что способствует сохранению эмоциональных и воспитательных ролей даже в условиях заключения [10].

По мнению представителей правозащитных организаций и международных экспертных групп, внедрение таких мер оказывает

позитивное влияние на психоэмоциональное состояние осуждённых женщин, существенно снижает уровень тревожности, депрессивных состояний и проявлений членовредительства. Более того, наличие устойчивой семейной поддержки во время отбывания наказания рассматривается как важный фактор, повышающий шансы на успешную ресоциализацию после освобождения и минимизирующий риск рецидивного поведения.

Однако, несмотря на прогрессивные практики, в ряде государств Восточной Европы всё ещё наблюдаются серьёзные системные проблемы, препятствующие реализации подобных подходов. Среди наиболее острых проблем отмечаются: перенаселённость учреждений исполнения наказаний, что приводит к дефициту жилого пространства, снижению санитарных и гигиенических стандартов; недостаточное количество квалифицированного медицинского и социального персонала, особенно специалистов с гендерной и психосоциальной подготовкой; а также слаборазвитая инфраструктура, не позволяющая обеспечить должный уровень программ сопровождения и реабилитации [11].

Эти факторы в совокупности свидетельствуют о сохраняющемся дисбалансе между декларативными нормами и их фактической реализацией, особенно в странах с ограниченными финансовыми и институциональными возможностями. Тем не менее, даже в таких условиях опыт передовых государств может служить ориентиром для постепенного реформирования пенитенциарной политики.

Азия

Парадоксальным образом несмотря на то, что именно на азиатском континенте — в рамках региональной инициативы при поддержке Таиланда — были разработаны и приняты Бангкокские правила, их фактическая реализация в большинстве стран Азии остаётся непоследовательной и фрагментарной. Значительное количество государств Азии формально ратифицировали соответствующие международные обязательства, однако институциональные, культурные и экономические барьеры препятствуют их системному внедрению в практику национальных уголовно-исполнительных систем.

Так, в Таиланде, несмотря на символическое лидерство в инициировании Бангкокских правил, лишь в одной женской исправительной колонии действует блок «мать — ребёнок», позволяющий женщине содержаться вместе с младенцем до достижения им возраста 11 месяцев. После этого ребёнок передаётся либо ближайшим родственникам, либо в систему социальной опеки, независимо от воли и эмоционального состояния матери [12]. Эта ограниченная практика демонстрирует, с одной стороны, признание значимости ранней материнской связи, а с другой — отсутствие масштабной институциональной поддержки и кадрового потенциала для её полноценной реализации.

В Камбодже в последние годы предпринимаются отдельные шаги по гуманизации условий содержания, включая принятие судебных инструкций об

учёте семейных обстоятельств обвиняемой при избрании меры пресечения. Однако фактически большинство женщин продолжают содержаться в общих отделениях, где интересы ребёнка не принимаются в расчёт — отсутствуют специализированные блоки, надлежащие санитарные условия и персонал, обладающий компетенциями по работе с матерями и детьми [13].

Ситуация в Японии также остаётся тревожной. Хотя законодательство допускает отсрочку исполнения наказания для беременных женщин и матерей малолетних детей, на практике применение этой меры носит исключительно редкий характер. Согласно отчётам правозащитных организаций, за последние годы единичные случаи использования данной нормы обусловлены либо отсутствием информирования со стороны адвокатов, либо избыточной строгостью правоприменительной практики. Более того, зафиксированы ситуации, когда женщины были поставлены перед выбором между абортом и изоляцией от ребёнка, что в корне противоречит духу Бангкокских правил [14].

Вместе с тем в ряде стран региона наблюдаются позитивные тенденции. Так, в Индии, Китае и Непале реализуются пилотные программы досрочного освобождения и социальной поддержки матерей, находящихся в заключении. Эти инициативы включают возможность временного отпуска по семейным обстоятельствам, создание отдельных женских блоков с улучшенными бытовыми условиями, а также учёт наличия детей при планировании реабилитационных мероприятий. Несмотря на ограниченность охвата и начальный этап реализации, указанные проекты свидетельствуют о начале институциональной перестройки, ориентированной на признание роли женщины как матери и субъектной фигуры в правосудии [15].

Таким образом, азиатский регион демонстрирует контрастные практики: от формального признания международных стандартов до их ограниченной реализации, обусловленной системными барьерами и правовой инерцией. Тем не менее, наработки отдельных стран могут стать платформой для масштабируемых реформ в рамках регионального сотрудничества.

Северная Америка

В странах Северной Америки — в частности, в Канаде и Соединённых Штатах Америки — наблюдается становление и институционализация подходов к исполнению наказаний, ориентированных на учёт гендерной специфики и потребностей матерей, находящихся в местах лишения свободы. Несмотря на различия в правовых системах и уровне децентрализации, обе страны демонстрируют отдельные элементы интеграции семейно-ориентированных практик, направленных на поддержку женщин-осуждённых.

Особое внимание заслуживает Канада, где с начала 2000-х годов реализуется так называемый «женский подход» (gender-responsive strategy) в рамках деятельности Коррекционной службы Канады. Ключевым элементом этой стратегии выступает программа «Mother–Child», которая предоставляет осуждённым женщинам возможность проживать со своими детьми в условиях

специально оборудованных блоков, рассчитанных на совместное пребывание до достижения ребёнком 24-месячного возраста [16]. В этих подразделениях обеспечивается комплексный уход за детьми, включая предоставление квалифицированных воспитателей, медицинскую помощь, психологическое сопровождение, а также обучение матерей навыкам родительства и ведения домашнего хозяйства. Такая модель, по мнению специалистов, способствует снижению уровня эмоционального стресса, улучшает поведенческие показатели и повышает вероятность успешной ресоциализации женщин после освобождения.

Что касается Соединённых Штатов Америки, то здесь внедрение аналогичных программ носит фрагментарный и регионально ограниченный характер. На федеральном уровне отсутствует единая политика в отношении матерей-заключённых, однако в ряде штатов функционируют программы детских яслей при тюрьмах (prison nursery programs), позволяющие женщинам содержаться вместе с младенцами в течение ограниченного периода. Эти программы, как правило, сопряжены с рядом условий: отсутствие тяжких преступлений, надлежащее поведение, участие в реабилитационных курсах и медицинских осмотрах [17].

Дополнительно, в США практикуется механизм досрочного освобождения под надзор (parole), который может быть применён в отношении женщин, имеющих на иждивении нескольких несовершеннолетних детей. Однако и здесь степень применения зависит от регионального законодательства, судебной практики и административной воли конкретных учреждений. Несмотря на потенциальные возможности, эксперты отмечают, что значительная часть женщин не информированы о своих правах либо сталкиваются с формальными препятствиями при подаче ходатайств.

Таким образом, североамериканский опыт демонстрирует как успешные, так и ограниченные практики обращения с женщинами-осуждёнными. Особенно выделяется канадская модель как наиболее целостная и интегрированная, тогда как американская система требует большей координации, унификации стандартов и расширения охвата.

Океания

Пенитенциарные системы стран Океании — в частности, Австралии и Новой Зеландии — демонстрируют инновационные подходы к исполнению наказания в отношении женщин, особенно в части поддержки матерей и женщин, страдающих от зависимостей и психоэмоциональных расстройств. Основу национальных стратегий в этих странах составляет интеграция реабилитационных и семейно-ориентированных компонентов в процесс исполнения наказания, что позволяет достигать более устойчивых результатов в плане ресоциализации и профилактики рецидива.

В Австралии, одной из ключевых форм реализации такой политики выступает развитие терапевтических сообществ в рамках учреждений исполнения наказания. Ярким примером является центр Wandoo,

функционирующий в штате Западная Австралия, где создаются условия для прохождения женщинами комплексной реабилитационной программы, направленной на преодоление алкогольной и наркотической зависимости [18]. Программа включает психотерапевтическую работу, развитие социальных навыков, трудотерапию и участие в группах взаимопомощи. Подобные учреждения формируют безопасную, поддерживающую среду, ориентированную не столько на изоляцию, сколько на восстановление личности женщины и подготовку к возвращению в общество.

Другим примером является центр Boronia, представляющий собой учреждение предпосылательного (pre-release) типа, где осуждённые женщины проживают в условиях, приближённых к домашним. Здесь они имеют возможность самостоятельно готовить пищу, участвовать в управлении бытом, проходить профессиональное обучение и готовиться к интеграции в трудовой рынок. Подобный подход способствует восстановлению чувства автономии и ответственности, что, в свою очередь, положительно влияет на последующее поведение после освобождения.

В Новой Зеландии осуществляется более структурированный и системный подход. При трёх женских исправительных учреждениях — Auckland Region Women's Corrections Facility, Arohata Women's Prison и Christchurch Women's Prison — функционируют специальные блоки Mothers with Babies Units, предназначенные для совместного проживания осуждённых женщин с детьми грудного и дошкольного возраста. Эти подразделения обустроены по принципу малогабаритных семейных домиков, где каждая семья располагает собственной спальней, а кухни и гостиные организованы для совместного использования [19]. Женщинам предоставляется полный набор предметов ухода за ребёнком (кроватки, коляски, игрушки), а также консультации специалистов по воспитанию и психологии.

Исследования показывают, что данная модель существенно снижает уровень стресса, укрепляет материнскую роль и повышает мотивацию к правопослушному поведению, что делает её эффективной как с точки зрения прав человека, так и с позиции пенитенциарной эффективности.

Таким образом, опыт Австралии и Новой Зеландии подтверждает высокую эффективность индивидуализированных программ, сочетающих правовое воздействие с мерами поддержки и реабилитации, ориентированными на восстановление социальной функции женщины.

Выводы и предложения для Республики Казахстан:

Анализ международных стандартов, а также обобщение опыта стран с различными правовыми и институциональными моделями, позволяет сделать вывод о необходимости системного реформирования уголовно-исполнительной политики Республики Казахстан в отношении женщин, отбывающих наказание. В частности, представляется целесообразным адаптировать и внедрить лучшие практики с учётом национального контекста, социокультурных особенностей и международных обязательств страны.

Выделяются следующие приоритетные направления реформирования:

1. Расширение применения альтернатив лишению свободы.

Современные международные документы настоятельно рекомендуют использовать не изолирующие формы наказания в отношении уязвимых категорий, особенно беременных женщин и матерей несовершеннолетних детей. В Республике Казахстан необходимо активизировать применение таких мер, как условное осуждение, отсрочка исполнения наказания, домашний арест и электронный мониторинг, что позволит сохранить семейные и социальные связи, а также сократить риск вторичной виктимизации [2], [4].

2. Создание специализированных блоков «мать — ребёнок».

Положительный опыт Канады, Великобритании и Новой Зеландии подтверждает высокую эффективность функционирования пенитенциарных подразделений, ориентированных на совместное проживание женщин и их малолетних детей. Такие блоки обеспечивают безопасную среду, способствуют снижению уровня стресса и формированию эмоциональной привязанности между матерью и ребёнком. В условиях Казахстана создание аналогичных блоков требует институционализации, нормативного закрепления и устойчивого финансирования [8], [16], [19].

3. Улучшение условий содержания и медицинского обеспечения.

В рамках гуманизации уголовно-исполнительной системы необходимо обеспечить надлежащие санитарно-гигиенические стандарты, доступ к квалифицированной гинекологической, психологической и педиатрической помощи, особенно в период беременности, родов и лактации. Практика ряда стран (например, Австралии и Великобритании) показывает, что повышение качества медицинских услуг снижает число осложнений и повышает доверие осуждённых к администрации учреждений [3], [18].

4. Повышение роли социальных служб в учреждениях УИС.

Следует внедрить институт социальной поддержки женщин-осуждённых с участием штатных психологов, социальных работников и консультантов по вопросам семьи. Это позволит своевременно выявлять кризисные состояния, координировать вопросы опеки над детьми и готовить женщин к ресоциализации. Пример Великобритании и Канады показывает, что подобные службы эффективно снижают число повторных правонарушений и уровень суицидального поведения [10], [16].

5. Упрощение процедур для поддержания контактов с детьми.

Рекомендуется внедрение гибких механизмов обеспечения контактов между женщиной-заключённой и её детьми, включая возможность длительных свиданий, краткосрочных отпусков по семейным обстоятельствам, а также использование современных технологий видеосвязи. Для этого потребуется внесение изменений в нормативные правовые акты УИС, с закреплением минимальных стандартов родительского контакта и регламентации исключительных случаев ограничения общения.

6. Развитие межведомственного взаимодействия.

Эффективная помощь женщинам, находящимся в местах лишения свободы и имеющим детей, возможна только при координации усилий

различных государственных органов. Министерства юстиции, здравоохранения, образования и социальной защиты должны совместно разрабатывать механизмы сопровождения ребёнка, определения его потребностей, правового статуса и оценки условий проживания [7].

7. Подготовка персонала и мониторинг соблюдения стандартов.

Следует организовать курсы повышения квалификации для сотрудников уголовно-исполнительной системы с акцентом на международные стандарты обращения с женщинами-заключёнными, профилактику нарушений и навыки ведения диалога с уязвимыми контингентами. Кроме того, необходимо ввести институт внутреннего и внешнего мониторинга, отчётность по ключевым индикаторам (состояние здоровья, количество матерей с детьми, условия содержания и др.) с регулярным анализом и публичной отчётностью [2], [6].

Заключение

Реализация обозначенных в данной статье рекомендаций и предложений будет способствовать гармонизации уголовно-исполнительной политики Республики Казахстан с международными правовыми стандартами, а также — укреплению механизмов защиты прав женщин, находящихся в местах лишения свободы, и их несовершеннолетних детей. Это особенно актуально в контексте обязательств Казахстана по международным договорам, участником которых он является, а также в рамках национальных стратегических документов в сфере прав человека и реформы правоохранительной системы.

По итогам комплексного анализа международных и региональных практик можно уверенно утверждать, что защита прав женщин-осуждённых и обеспечение гендерно-чувствительных условий исполнения наказания представляют собой не только гуманистическую цель, но и важнейший показатель зрелости уголовной политики и эффективности пенитенциарной системы. Уровень соблюдения прав женщин в условиях изоляции напрямую отражает общее состояние правосудия, уровень институциональной ответственности и реальную приверженность государству принципам верховенства права.

Внедрение в уголовно-исполнительную практику Казахстана таких прогрессивных подходов, как широкое применение альтернатив лишению свободы, создание специализированных блоков «мать — ребёнок», развитие системы медицинского и психосоциального сопровождения, а также институционализация подготовки персонала по вопросам гендерной чувствительности способно не только приблизить отечественную практику к признанным международным стандартам, но и существенно повысить уровень общественного доверия к правоохранительным и судебным органам.

Долгосрочным результатом таких преобразований станет не только снижение уровня рецидивной преступности среди женщин, но и укрепление социальной справедливости, устойчивости семейных связей, снижение травматизации детей, находящихся в уязвимом положении, а также общее повышение уровня правовой культуры в обществе. Эти цели соответствуют

стратегическому курсу Республики Казахстан на построение справедливого, социально ориентированного и правового государства.

Список использованных источников

1. United Nations. United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (Bangkok Rules). 2010. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Bangkok_Rules_ENG_22032015.pdf (дата обращения: 05.05.2025).
2. United Nations. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules). 2015. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf (дата обращения: 26.04.2025).
3. United Nations. Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules). 1990. URL:https://www.un.org/ruleoflaw/files/THEREVISEDSTANDARDMINIMUMRULESFORTHETREATMENTOFPRISONERS.pdf (дата обращения: 13.04.2025).
4. United Nations. Convention on the Rights of the Child. 1989. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child (дата обращения: 10.05.2025).
5. Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. 1979. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women (дата обращения: 10.05.2025).
6. Penal Reform International. International good practice: Alternatives to imprisonment for women offenders. London, 2014. URL: https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/07/PRI-Short-Guide-Bangkok-Rules-2013-Web-Final.pdf (дата обращения: 10.05.2025).
7. World Health Organization. Health in Prisons: A WHO Guide to the Essentials in Prison Health. Geneva, 2014. URL: https://apps.who.int/iris/handle/10665/128603 (дата обращения: 10.05.2025).
8. Ministry of Justice Germany. Mother and Child Units in Prisons. Berlin, 2021. URL: https://www.bmjv.de/SharedDocs/Publikationen/DE/Mutter_Kind_Einheiten.html (дата обращения: 11.04.2025).
9. **Crewe H.** «No Babies in Prison?» – Norway's Exception Explained. Cambridge University Press, 2020. URL: https://www.cambridge.org/engage/coe/article-details/5f94c2a58f3ba900111bdc84 (дата обращения: 10.05.2025).
10. **Bancroft H.** Help mothers in prison see their children more to reduce self-harm, charity says. The Independent, 2024. URL: https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/prison-mothers-day-criminal-jail-children-b2508722.html (дата обращения: 06.05.2025).
11. **Gorter B.** Women in Dutch Prisons: Practice and Policy. Penal Reform International, 2018. URL: https://www.penalreform.org/blog/women-in-dutch-prisons-practice-policy/ (дата обращения: 10.05.2025).
12. **Thongnoi J.** Born into a world behind bars. Bangkok Post, 2015. URL: https://www.bangkokpost.com/thailand/special-reports/454165/born-into-a-world-behind-bars (дата обращения: 08.05.2025).
13. Penal Reform International. Women in Cambodian prisons: the challenges of caring for their children. 2019. URL: https://www.penalreform.org/blog/women-in-cambodian-prisons-the-challenges-of-caring/ (дата обращения: 09.05.2025).

14. Human Rights Watch. «They Don’t Treat Us like Human Beings»: Abuse of Imprisoned Women in Japan. 2023. URL: https://www.hrw.org/report/2023/11/14/they-dont-treat-us-human-beings/abuse-imprisoned-women-japan (дата обращения: 12.05.2025).
15. Penal Reform International. Bangkok Rules Map: Australia. 2023. URL: https://www.penalreform.org/issues/women/bangkok-rules/bangkok-rules-map/australia/ (дата обращения: 12.05.2025).
16. Correctional Service of Canada. Mother–Child Program. Ottawa, 2024. URL: https://www.csc-scc.gc.ca/family/003004-2001-eng.shtml (дата обращения: 02.05.2025).
17. Osborne Association. Prison Nursery Programs. New York, 2023. URL: https://www.osborneny.org/programs/prison-nurseries/ (дата обращения: 10.04.2025).
18. Government of Canada. State of the Criminal Justice System Dashboard: Federal Program Responses for Women. Ottawa, 2024. URL: https://www.justice.gc.ca/socjs-esjp/en/women-femmes/fpr-rpf (дата обращения: 12.05.2025).
19. Department of Corrections (New Zealand). New Beginnings – Mothers with Babies Unit. 2024. URL: https://www.corrections.govt.nz/resources/information_brochures/new_beginnings_-_mothers_with_babies_unit (дата обращения: 13.05.2025).

Сведения об авторах

Жолдасов Ораз Жолдасұлы *— Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясы бастығының міндетін атқарушы, полиция полковнигі.*

Жолдасов Ораз Жолдасович *— и.о. начальника Академии управления МВД Республики Казахстан, полковник полиции.*

Zholdasov Oraz Zholdasovich — *Acting Head of the Academy of Public Administration of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Colonel, e-mail: Academy@mvd.gov.kz.*

ЖОЛЖАКСЫНОВ Ж.Б.
Карагандинская академия МВД РК им.Б.Бейсенова
Караганда, Казахстан,
ХАКИМОВ Е.М.
Академия управления МВД Республики Казахстан
г.Астана, |Казахстан

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ ПОЛИЦЕЙСКОЙ НАУКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОЗДАНИЯ АКАДЕМИИ ПОЛИЦЕЙСКИХ НАУК В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В Республике Казахстан функционирует Национальная академия наук при Президенте РК, а также ряд отраслевых академий. Однако до сих пор отсутствует Академия полицейских наук – независимое научное сообщество действующих и отставных сотрудников полиции, которое могло бы направлять и координировать исследования в сфере правоохранительной деятельности. Между тем, аналогичные академии и объединения существуют в других областях. К примеру, Академия военных наук создана как общественное объединение и активно участвует в научно-практических инициативах: по её инициативе проводятся совещания с участием представителей силовых ведомств и оборонной промышленности для рассмотрения научных проектов. Создание Академии полицейских наук в Казахстане позволило бы консолидировать научный потенциал в сфере обеспечения правопорядка и направить его на решение практических задач МВД. Ниже представлены цели и предполагаемые выгоды от создания такой Академии, а также обзор зарубежного опыта в данной области.

Ключевые слова: *полицейская наука, Академия полицейских наук, международный опыт, полиция, криминология, научное обеспечение деятельности полиции, подготовка полицейских кадров, evidence-based policing, правоохранительная деятельность, научно-исследовательские институты полиции, управление органами внутренних дел.*

Полиция ғылыми ұйымдарының халықаралық тәжірибесі мен Қазақстан Республикасында полиция ғылымдары академиясын құру перспективалар туралы

Қазақстан Республикасында ҚР Президенті жанындағы Ұлттық ғылым академиясы, сондай-ақ бірқатар салалық академиялар тиісті қызмет атқаруда. Алайда бүгінгі, күнге дейін Полиция ғылымдары академиясы -

құқыққорғау қызметі саласындағы зерттеулерді бағыттай және үйлестіре алатын қазіргі және отставкадағы полиция қызметкерлерінің тәуелсіз ғылыми қоғамдастығы жоқ. Сонымен қатар, ұқсас академиялар мен бірлестіктер басқа салаларда да бар. Мысалы, Әскери ғылым академиясы қоғамдық бірлестік ретінде құрылған және ғылыми-практикалық бастамаларға белсенді қатысады: оның бастамасы бойынша ғылыми жобаларды қарау үшін күш ведомстволары мен қорғаныс өнеркәсібі өкілдерінің қатысуымен кеңестер өткізіледі. Қазақстанда Полиция ғылымдары академиясын құру құқық тәртібін қамтамасыз ету саласындағы ғылыми әлеуетті шоғырландыруға және оны ІІМ-нің практикалық міндеттерін шешуге бағыттауға мүмкіндік берер еді. Төменде осындай Академияны құрудың мақсаттары мен болжамды пайдасы, сондай-ақ осы саладағы шетелдік тәжірибеге шолу берілген.

Түйін сөздер: *полиция ғылымы, полиция ғылымдары академиясы, халықаралық тәжірибе, полиция, криминология, полиция қызметін ғылыми қамтамасыз ету, полиция кадрларын даярлау, evidence-based policing, құқық қорғау қызметі, полицияның ғылыми-зерттеу институттары, ішкі істер органдарын басқару.*

International experience of the organization Police science and prospects for creating and Academy of police sciences in the Republic of Kazakhstan

The National Academy of Sciences under the President of the Republic of Kazakhstan operates in the Republic of Kazakhstan, as well as a number of industry academies. However, there is still no Academy of Police Sciences - an independent scientific community of current and retired police officers who could direct and coordinate research in the field of law enforcement. Mean while, similar academies and associations exist in other fields. For example, the Academy of Military Sciences was created as a public association and actively participates in scientific and practical initiatives: on its initiative, meetings are held with the participation of representatives of law enforcement agencies and the defense industry to consider scientific projects. The creation of the Academy of Police Sciences in Kazakhstan would allow consolidating the scientific potential in the field of law enforcement and directing it to solve the practical problems of the Ministry of Internal Affairs. Below are the goals and anticipated benefits of establishing such an Academy, as well as an overview of foreign experience in the field.

Key words: *police science, Academy of Police Sciences, international experience, police, criminology, scientific support of police activities, police training, evidence-based policing, law enforcement, police research institutes, management of internal affairs bodies.*

Введение

Основная цель создания Академии полицейских наук – повышение научного уровня деятельности органов внутренних дел посредством координации исследований и внедрения передовых достижений науки в практику полиции. Академия, могла бы объединить экспертов – учёных, практиков полиции и ветеранов службы – для решения ряда задач.

Прежде всего, она должна осуществлять научное обеспечение реформ МВД и деятельности полиции. Академия разрабатывала бы научно обоснованные рекомендации и предложения по совершенствованию работы органов внутренних дел. Это включает оптимизацию управленческих процессов, улучшение следственной и оперативной работы, профилактику правонарушений и другие направления. Например, Научно-исследовательский институт при Академии управления МВД Республики Казахстан уже сейчас выполняет функции научного сопровождения реформирования системы органов внутренних дел и выступает связующим звеном между теорией и практикой, внедряя передовые разработки и методики в деятельность полиции [1]. Новая Академия могла бы на более широком уровне обеспечивать такие функции для всего МВД.

Кроме того, Академия станет центром генерации знаний по проблемам правопорядка и подготовки научных кадров. Она могла бы устанавливать приоритетные направления исследований, развивать систему подготовки и аттестации научных и педагогических кадров МВД. Опыт зарубежных коллег показывает важность опоры на доказательные исследования: например, профессиональный орган полиции Великобритании – Коллегия полиции – ставит целью обеспечивать сотрудников необходимыми знаниями и навыками для предупреждения преступности, защиты общества и укрепления доверия. Эта организация развивает инфраструктуру исследований и внедряет принципы «evidence-based policing» – полиции, опирающейся на доказательства науки, а не только на традиции [2]. Аналогичным образом, казахстанская Академия полицейских наук могла бы внедрять стандарты и образовательные программы, основанные на лучших научных данных и мировой практике.

Методы исследования в статье применены сравнительно-правовой и аналитический методы для изучения международного опыта организации полицейской науки и обоснования необходимости создания Академии полицейских наук в Казахстане. Также использованы обобщение, систематизация и прогнозирование для формулирования выводов и предложений.

Основная часть

Важной задачей станет координация научной деятельности и определение приоритетов исследований. Благодаря объединению в академию учёные-полицейские смогут коллегиально определять актуальные направления научных исследований для нужд правоохранительных органов. Это обеспечит концентрацию ресурсов на наиболее острых проблемах борьбы с

преступностью. Академия могла бы проводить экспертизу инициатив и проектов, давать научное обоснование новым законам и реформам в сфере правопорядка. Так, НИИ МВД при Академии управления уже занимается научной экспертизой законодательных инициатив в области уголовной политики. Объединённая Академия могла бы расширить эту работу, привлекая вневедомственных экспертов и обобщая лучший отечественный и зарубежный опыт.

Не менее значимой является функция становления моста между наукой и практикой. Важнейшая задача Академии – внедрение результатов исследований в практическую деятельность полиции. Она должна создавать условия для апробации и внедрения новых методик, технологий и стандартов в работу органов внутренних дел [1]. Это может выражаться в проведении пилотных проектов в подразделениях полиции, издании наставлений и рекомендаций для практиков, организации семинаров и тренингов. Благодаря этому МВД сможет оперативно пользоваться достижениями науки – от аналитических инструментов *(например: системы прогнозирования преступности)* до современных методов работы с населением.

Кроме того, создание Академии полицейских наук обосновано необходимостью повышения статуса и качества полицейской науки. Академия будет присуждать научные звания, учреждать премии за лучшие исследования, издавать собственный научный журнал. Она сможет консолидировать разбросанные сейчас усилия учёных (в вузах МВД, НИИ, подразделениях) под единым брендом. В перспективе это приведёт к появлению научной школы казахстанской полиции, узнаваемой и на международном уровне.

Таким образом, создание Академии полицейских наук принесло бы прямую пользу как системе МВД, так и развитию науки о правопорядке в Казахстане. Опираясь на науку, полиция сможет эффективнее решать комплексные проблемы обеспечения общественной безопасности.

При разработке концепции казахстанской Академии полицейских наук полезно учесть успешный опыт других стран и международных организаций. Ниже рассмотрены некоторые примеры.

В США деятельность по развитию полицейской науки осуществляется в основном профессиональными ассоциациями и фондами. Интересно отметить, что ещё в середине XX века в Нью-Йорке существовала организация с названием Академия полицейских наук **(Academy of Police Sciences).** В 1974 году она объединилась с другой профессиональной ассоциацией, и на их базе была создана Американская академия профессионального правоохранения **(American Academy for Professional Law Enforcement, AAPLE)** [3]. Эта организация объединяет представителей полиции разных уровней, частного сектора и научных кругов, предоставляя форум для обсуждения проблем правопорядка и повышения профессионализма. Факт существования в США Academy of Police Sciences свидетельствует, что идея объединения полицейских-учёных реализуется и в западных странах, хотя чаще в формате ассоциаций.

В современном США примером независимого научного центра в области полиции является Национальный полицейский фонд **(National Police Foundation, ныне National Policing Institute)** – некоммерческий think-tank, который с 1970-х годов проводит прикладные исследования для повышения эффективности полиции [4]. Кроме того, ключевую роль играет Международная ассоциация начальников полиции **(International Association of Chiefs of Police, IACP)** – крупнейшее профессиональное объединение руководителей полиции, имеющее собственный Научно-исследовательский центр. Эти структуры проводят исследования в области предотвращения преступлений, обучают лидеров полиции, продвигают принципы evidence-based policing [5].

Опыт США показывает важность того, чтобы полицейская наука развивалась во взаимодействии с практиками и вне рамок только государственных учебных заведений. Создание общественной Академии полицейских наук в Казахстане могло бы аналогично объединить экспертов разных организаций на единой платформе для обмена знаниями и выработки стандартов.

В Европе вопросам подготовки и исследований для полиции уделяется значительное внимание на наднациональном уровне. С 2000 года в ЕС действует Европейский колледж полиции (CEPOL) – ныне Европейское агентство по подготовке сотрудников правоохранительных органов. CEPOL связывает между собой национальные полицейские академии стран ЕС, проводит обмен образовательными программами и координирует научно-исследовательскую работу в сфере обеспечения правопорядка [6]. В мандат CEPOL прямо входит развитие исследований и науки о правоохранительной деятельности, что отражено, например, в организации ежегодных научных конференций и публикации специального журнала. Так, CEPOL выпускает Европейский бюллетень полицейской науки и исследований – рецензируемый электронный журнал, издаваемый рабочей группой CEPOL для распространения результатов исследований и лучшей практики среди полиции Европы [7].

Также следует отметить опыт отдельных европейских стран. В Великобритании создана независимая Коллегия полиции **(College of Policing)** – профессиональный орган, отвечающий за стандарты подготовки и развитие знаний в полиции. Она не только определяет обучающие программы, но и ведёт активную исследовательскую деятельность, формируя банк данных о том, «что работает» в борьбе с преступностью на основе лучших научных исследований [8]. Коллегия публикует руководства для полицейских сил, основанные на доказательных подходах, и фактически выполняет роль научно-методического центра для полиции страны. Данный опыт может быть полезен Казахстану: академия в формате общественной организации могла бы аналогично аккумулировать знания и устанавливать стандарты, не будучи напрямую частью госаппарата, но тесно сотрудничая с МВД.

В континентальной Европе традиционно существуют национальные полицейские академии – в первую очередь как высшие учебные заведения для подготовки офицеров. Однако многие из них также выполняют функции научных институтов. Например, Немецкий университет полиции **(Deutsche Hochschule der Polizei, DHPol) в** Мюнстере занимается исследовательскими проектами в области криминологии, криминалистики, управления полицией, одновременно обучая руководящий состав [9]. Во Франции Национальная высшая школа полиции **(École Nationale Supérieure de la Police, ENSP)** помимо обучения офицеров проводит исследования в области криминологии и публикует научный журнал **Revue de la** sécurité intérieure [10]. Эти примеры показывают, что интеграция образования и науки – необходимое условие развития эффективной полиции.

Отдельно стоит упомянуть международные профессиональные объединения. В 2013 году была учреждена Международная ассоциация полицейской науки **(International Police Science Association, IPSA)** – глобальная некоммерческая организация, цель которой содействовать развитию полицейской науки и совершенствованию полицейской практики по всему миру [11]. IPSA проводит конференции, способствует обмену опытом и лучшими наработками между странами. Наличие такой ассоциации свидетельствует о формировании международного сообщества полицейских учёных, к которому могла бы подключиться и будущая казахстанская Академия.

Опыт Японии интересен сочетанием передовых научных исследований с практической подготовкой полицейских кадров. Управление полицией там централизовано через Национальное полицейское агентство (National Police Agency, NPA), при котором действуют специализированные учреждения.

Во-первых, это **Национальная полицейская академия Японии (National Police Academy),** где проходят подготовку высшие офицеры полиции [12]. Академия не только обучает руководителей, но и выполняет роль исследовательского центра: в её структуре имеются исследовательские подразделения по политике полиции, международному сотрудничеству в борьбе с преступностью, информационным технологиям и др.

Во-вторых, при NPA создан Национальный научно-исследовательский институт полиции **(National Research Institute of Police Science, NRIPS).** Его задача – проводить прикладные исследования в интересах полиции, в том числе по криминалистике, предотвращению преступлений, безопасности дорожного движения и другим направлениям [13]. Например, токийский институт NRIPS разрабатывает стандарты для региональных криминалистических лабораторий и обучает их персонал, исследует причины ювенильной преступности, тестирует новые технологии для раскрытия преступлений [13].

Японская модель демонстрирует, насколько важно научное обеспечение полиции. Благодаря наличию собственной академии и исследовательского института, полиция Японии внедряет новейшие достижения – будь то методы

расследования (например, полиграф с тестом скрытой информации, который широко применяется именно в Японии) или системы мониторинга дорожной обстановки. Для Казахстана этот опыт ценен тем, что показывает: академия полицейских наук может успешно сочетать функции учебного центра и научно-исследовательского учреждения. В наших условиях создание отдельной Академии позволило бы аккумулировать научную работу, которая сейчас ведётся в разрозненных структурах (академиях МВД, НИИ, вузах), и направить её на приоритетные задачи МВД.

В ряде других стран также предпринимались попытки создать структуры, аналогичные Академии полицейских наук. В государствах постсоветского пространства отдельной академии-объединения учёных полиции пока нет, однако научные исследования ведутся внутри ведомственных вузов МВД и Академий внутренних дел.

Например, в России при Министерстве внутренних дел действуют собственные научно-исследовательские институты, в том числе Всероссийский научно-исследовательский институт МВД России (ВНИИ МВД) [14], а также Академия управления МВД России, выполняющая роль головного учебно-научного центра для подготовки руководителей полиции [15].

Вместе с тем, существует Академия военных наук Российской Федерации как общественная организация, и высказываются идеи о создании аналогичного независимого академического сообщества для полиции [16].

Показателен пример Мозамбика – страны, которая при поддержке международного сообщества сделала ставку на развитие полицейского образования и науки. В 1999 году правительством Мозамбика декретом была создана Академия полицейских наук (Academia de Ciências Policiais, ACIPOL) как высшее учебное заведение для подготовки офицеров полиции [18]. Проект финансировался при содействии Европейского союза и правительства Испании, что позволило создать современную базу для обучения и исследований в области правоохранения [17]. Сегодня ACIPOL предлагает программы бакалавриата и магистратуры в области полицейских наук, издаёт научный журнал, выполняет исследования по вопросам общественной безопасности. Пример Мозамбика показывает, что даже в развивающихся странах признана необходимость научного подхода к деятельности полиции и создания специальных академических институтов для этой цели.

Также можно упомянуть опыт стран Персидского залива. В Объединённых Арабских Эмиратах в эмирате Шарджа действует Академия полицейских наук Шарджи – современное высшее учебное заведение, обеспечивающее подготовку кадров полиции и научные исследования в сфере безопасности [18]. В этой академии присваиваются академические степени в области полицейских наук, она проводит научно-практические конференции и даже учреждает премии за лучшие исследования в области полиции [19]. Руководство страны активно поддерживает развитие Академии, создавая советы попечителей и стимулируя исследовательскую активность. Этот

пример демонстрирует, как региональная инициатива может перерасти в центр передового опыта в полицейской науке, влияющий на практику работы полиции.

Заключение

Обобщая зарубежный опыт, можно заключить, что формирование сообщества полицейских учёных – тенденция, присутствующая во многих странах. Где-то это оформлено как профессиональные общества (США, Великобритания), где-то как ведомственные институты (Япония, Германия), а где-то как полноценные академии (Шарджа, Мозамбик). Для Казахстана оптимальной может стать модель самостоятельной Академии полицейских наук в статусе общественного объединения при поддержке государства, которая вобрала бы лучшие элементы иностранных практик (как научная автономия, тесная связь с МВД, международное сотрудничество).

Создание Академии полицейских наук в Казахстане – своевременная и перспективная инициатива, способная вывести на новый уровень как научные исследования в сфере правопорядка, так и практику работы органов внутренних дел. Опираясь на лучшие зарубежные примеры (Евросоюз, Япония, США и др.), Казахстан может сформировать уникальную модель общественной академии, интегрированной в систему обеспечения безопасности. Такая Академия стала бы центром притяжения для экспертов, лабораторией идей для МВД и гарантом того, что политика в сфере борьбы с преступностью опирается на науку и прогрессивный опыт. В итоге выиграют все – МВД получит эффективные инструменты и прогнозы, учёные-полицейские реализуют свой потенциал, а общество – более профессиональную и прозрачно действующую полицию.

Список использованных источников

1. Академия управления МВД Республики Казахстан. Электронный ресурс. URL: http://amvd.citorleu.kz (дата обращения: 10.07.2025).
2. Коллегия полиции Великобритании. Электронный ресурс. URL: https://www.college.police.uk (дата обращения: 10.07.2025).
3. Американская академия профессионального правоохранения (AAPLE). Электронный ресурс. URL: https://aaple.org (дата обращения: 10.07.2025).
4. Национальный институт полицейской деятельности (США). Электронный ресурс. URL: https://www.policinginstitute.org (дата обращения: 10.07.2025).
5. Национальный институт полицейской деятельности (США). Evidence-Based Policing. Электронный ресурс. URL: https://www.policinginstitute.org/publication/evidence-based-policing/ (дата обращения: 10.07.2025).
6. Википедия. Электронный ресурс. URL: https://en.wikipedia.org (дата обращения: 10.07.2025).
7. Index Copernicus Journals. Электронный ресурс. URL: https://journals.indexcopernicus.com (дата обращения: 10.07.2025).
8. Парламент Великобритании. Электронный ресурс. URL: https://committees.parliament.uk (дата обращения: 10.07.2025).
9. Немецкий университет полиции. Электронный ресурс. URL: https://www.dhpol.de (дата обращения: 10.07.2025).

10. Национальная высшая школа полиции Франции (ENSP). Электронный ресурс. URL: https://www.ensp.interieur.gouv.fr (дата обращения: 10.07.2025).
11. Международная ассоциация полицейской науки (IPSA). Электронный ресурс. URL: https://ipsa-police.org (дата обращения: 10.07.2025).
12. Национальное полицейское агентство Японии. Электронный ресурс. URL: https://www.npa.go.jp/english/index.html (дата обращения: 10.07.2025).
13. Национальный научно-исследовательский институт полицейских наук Японии (NRIPS). Электронный ресурс. URL: https://www.npa.go.jp/english/nrips.html (дата обращения: 10.07.2025).
14. Всероссийский научно-исследовательский институт МВД России. Электронный ресурс. URL: https://xn--b1aew.xn--p1ai/Deljatelnost/nauka/vnii (дата обращения: 10.07.2025).
15. Академия управления МВД России. Электронный ресурс. URL: https://xn--b1aew.xn--p1ai/Deljatelnost/obrazovanie/au-mvd-rossii (дата обращения: 10.07.2025).
16. Академия военных наук Российской Федерации. Электронный ресурс. URL: http://avnrf.ru (дата обращения: 10.07.2025).
17. Reverso Context. Электронный ресурс. URL: https://context.reverso.net (дата обращения: 10.07.2025).
18. University City (Объединённые Арабские Эмираты). Электронный ресурс. URL: https://universitycity.gov.ae (дата обращения: 10.07.2025).
19. Emirates News Agency (WAM). Электронный ресурс. URL: https://wam.ae (дата обращения: 10.07.2025).

Сведения об авторах

Жолжаксынов Жандос Бахтыбаевич *— начальник кафедры Административно-правовых дисциплин Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, майор полиции.*

Жолжаксынов Жандос Бахтыбаевич *— Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының бастығы, (PhD) философия докторы, қауымдастырылған профессор, полиция майоры.*

Zholzhaksynov Zhandos Bakhtybaevich — *head of the department of Administrative and legal disciplines of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Barimbek Beisenov, doctor of philosophy (PhD), associate professor, police major.*

Хакимов Ержан Маратович — *заместитель начальника Научно-исследовательского института Академии управления МВД Республики Казахстан, доктор философии (PhD), подполковник полиции.*

Хакимов Ержан Маратович — *Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясының Ғылыми-зерттеу академиясы бастығының орынбасары, (PhD) философия докторы, полиции подполковнигі.*

Khakimov Yerzhan Maratovich — *deputy Head of the Research Institute of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, doctor of Philosophy (PhD), police lieutenant colonel.*

ҚУАНЫШБЕККЫЗЫ Г.
ҚАЛҚАМАНҰЛЫ Д.
Қазақстан Республикасы ІІМ
Ш.Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы
Қостанай қаласы, Қазақстан

ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕС: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ ТАЛДАУЫ

Бұл мақалада халықаралық тәжірибеде тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресу шараларына салыстырмалы талдау жүргізілді. Мәселенің жаһандық сипаты анықталып, оның әлеуметтік тұрақтылық пен құқықтық реттеу жүйесіне әсері қарастырылды. АҚШ, Швеция және Ұлыбританиядағы тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы тиімді құқықтық және институционалдық тетіктер зерттелді. Аталған елдерде қабылданған заңнамалық шаралар мен алдын алу стратегияларының тиімділігі талданды. Зорлық-зомбылықтың барлық кезеңдерінде оған қарсы әрекет ету жолдары қарастырылып, құқық қорғау, психологиялық және медициналық қызметтердің үйлесімді жұмысы зерттелді.

Бұл мақалада отбасы мен тұрмыстық қатынастардағы зорлық-зомбылық мәселесі жан-жақты қарастырылады. Автордың пайымдауынша, бұл мәселе кешенді сипатқа ие болып, оны шешу үшін психологиялық және құқықтық механизмдерді үйлесімді қолдану қажет.

Зорлық-зомбылықтың алдын алу мақсатында тиімді шараларды әзірлеу мүмкіндігі талданады. Бұл шараларға қылмыстық-құқықтық реттеу тетіктерімен қатар, әлеуметтік-психологиялық бейімдеу шаралары да енгізілуі тиіс. Алайда, мұндай шараларды жүйелі түрде іске асыруға кедергі келтіретін факторлардың бірі – қылмыстық заңнаманың өзінде отбасы және тұрмыстық зорлық-зомбылық ұғымының нақты айқындалмауы.

Кілтті сөздер: *отбасы, халықаралық тәжірибе, қылмыстық жауапкершілік, әлеуметтік қорғау, зорлық-зомбылық, қоғам, жәбірленуші, заң.*

Противодействие бытовому насилию: анализ международного опыта

В данной статье проведён сравнительный анализ мер противодействия бытовому насилию в международной практике. Определена глобальная значимость данной проблемы, рассмотрено её влияние на социальную стабильность и систему правового регулирования.

Изучены эффективные правовые и институциональные механизмы противодействия бытовому насилию в США, Швеции и Великобритании. Проанализированы принятые в этих странах законодательные меры и стратегии профилактики насилия.

Рассмотрены возможные способы противодействия насилию на всех этапах его проявления, а также изучена согласованная работа правоохранительных органов, психологических и медицинских служб.

Эта статья всесторонне рассматривает проблему насилия в семье и бытовых отношениях. По мнению автора, данная проблема носит комплексный характер, и для ее решения необходимо согласованное применение психологических и правовых механизмов.

Анализируется возможность разработки эффективных мер по предотвращению насилия. К таким мерам наряду с уголовно-правовыми механизмами должны относиться также социально-психологические методы ресоциализации. Однако одним из факторов, затрудняющих системное внедрение таких мер, является отсутствие четкого определения понятия семейного и бытового насилия в уголовном законодательстве.

Ключевые слова: *семья, международный опыт, уголовная ответственность, социальная защита, насилие, общество, жертва, закон.*

Counteracting domestic violence: analysis of international experience

This article provides a comparative analysis of measures to combat domestic violence in international practice. The global significance of the issue is highlighted, with an examination of its impact on social stability and legal regulation systems.

Effective legal and institutional mechanisms for combating domestic violence in the USA, Sweden, and the United Kingdom are explored. The effectiveness of legislative measures and prevention strategies adopted in these countries is analyzed.

Possible approaches to counteracting violence at all stages of its manifestation are considered, as well as the coordinated efforts of law enforcement agencies, psychological support services, and medical institutions.

This article provides a comprehensive analysis of the issue of domestic and family violence. According to the author, this problem has a complex nature and requires the coordinated application of psychological and legal mechanisms for its resolution.

The possibility of developing effective measures to prevent violence is examined. These measures should include not only criminal-legal mechanisms but also socio-psychological methods of resocialization. However, one of the factors complicating the systematic implementation of such measures is the lack of a clear definition of domestic and family violence in criminal legislation.

Key words: *family, international experience, criminal liability, social protection, violence, society, victim, law.*

Кіріспе

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық – қазіргі қоғамдағы ең күрделі және маңызды мәселелердің бірі. Бұл проблема көптеген елдер үшін өзекті болып табылады және тиісінше мұқият қарастыруды және талдауды талап етеді.

Қазіргі уақытта отбасындағы зорлық-зомбылықтың әртүрлі көріністері қауіпті ауқымға жетті. Бұл отбасының қылмыстық сипат алуы тек әлсіремей, керісінше, жылдан жылға күшейіп келе жатқанын көрсетеді. Өкінішке орай, біз бұқаралық ақпарат құралдарынан отбасылық зорлық-зомбылық фактілері туралы жиі естіп жатамыз, ал оның құрбандары көбіне әйелдер, балалар, қарттар және мүгедектер болады, олар отбасыдағы тәуелді жағдайына байланысты өздерін қорғауға қабілетсіз. Отбасылық зорлық-зомбылық – ең жасырын қылмыстардың бірі. Бұл құбылыстың жасырын сипаты оның нақты ауқымын бағалауды қиындатады. Сонымен қатар, отбасылық зорлық-зомбылықтың негізгі ерекшеліктерінің бірі – оның жүйелілігі.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі оның қазіргі қоғам үшін маңыздылығымен байланысты. Отбасының амандығы қоғамның тұрақтылығына тікелей әсер етеді, ал отбасы институтын сақтау және қолдау құқықтық мемлекеттің басым бағыттарының бірі болып табылады.

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және оны болдырмау – мемлекеттің, қоғамның және әрбір азаматтың ортақ міндеті. Бұл мәселені шешу үшін кешенді заңнамалық реформалар қажет, олар жәбірленушілерді қорғаумен қатар, зорлық-зомбылықтың себептерін жоюға бағытталуы тиіс.

Сондай-ақ, әлеуметтік қызметтерді дамыту, психологиялық қолдау көрсету және құқықтық сауаттылықты арттыру маңызды. Жәбірленушілердің құқықтарын қорғауға арналған орталықтар мен сенім телефондары олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге көмектесуі керек.

Бұл заң зорлық-зомбылықтың алдын алуға бағытталған нақты шараларды қамтып, қоғамда қауіпсіздік мәдениетін қалыптастыруы тиіс. Отбасылық құндылықтарды нығайту, зорлық-зомбылықсыз қарым-қатынас нормаларын енгізу және азаматтардың құқықтық білімін арттыру – тұрақты әрі қауіпсіз қоғам құрудың негізгі алғышарттары.

Негізгі бөлім

Соңғы жылдары отбасылық зорлық-зомбылық мәселесі ерекше өзектілікке ие болды. Бұл тақырып мемлекеттік, қоғамдық және халықаралық ұйымдардың көптеген зерттеулеріне арқау болған. Отбасылық зорлық-зомбылық құрбандары құқық қорғау органдарына жүгінбеуі және өздеріне жасалған заңсыз әрекеттер туралы басқаларға хабарламауы өте жиі кездесетін жағдай. Бұл жағдай отбасындағы зорлық-зомбылыққа қатысты тіркелмеген қылмыстар санының артуына және агрессордың жазасыздық сезімінің күшеюіне алып келеді.

Отбасылық зорлық-зомбылықтың негізгі ерекшелігі – жәбірленуші мен агрессордың жақын туыстық қарым-қатынаста болуы. Жәбірленуші әртүрлі

сезімдер мен қорқыныштарды бастан кешіреді, оның ішінде құқық қорғау органдарына жүгіну олардың жағдайына, балаларына және басқа жақын туыстарына теріс әсер етуі мүмкін деген қауіп бар. Мұндай мінез-құлықтың ерекшелігі ұзақ мерзімді перспективада одан да зиянды салдарға әкеледі.

Отбасылық зорлық-зомбылыққа байланысты тіркелмеген қылмыстардың көп болуының тағы бір себебі – жәбірленушінің басына түскен жағдай туралы хабарлауға мүмкіндігі болмауы.

Осы проблеманы шешу үшін әлеуметтік желілерде «The Black Dot» деп аталатын науқан іске қосылды. Бұл бастаманың мақсаты – жәбірленушінің агрессорға байқатпай, айналасындағыларға көмек сұрау белгісін беруіне мүмкіндік жасау. Мұны қауіпте тұрған адам алақанының ішкі жағына қара нүкте қойып, оны көпшілік орындарда көрсетумен немесе әлеуметтік желіде агрессор байқамайтындай етіп орналастыру арқылы жүзеге асыра алады [1].

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы тиімді іс-қимыл шараларын әзірлеу көптеген елдер үшін басым міндеттердің бірі болып табылады.

Соңғы жылдары тіркелген құқық бұзушылықтар санының артуы қоғамдық алаңдаушылықты күшейтті, бұл өз кезегінде зорлық-зомбылық құрбандарына жедел көмек көрсету тетіктерін жетілдіру қажеттілігін туындатты. Осыған байланысты халықаралық тәжірибені жүйелі түрде зерттеу және оны практикалық қолдану маңызды бағыттардың бірі ретінде айқындалып отыр.

Ағылшын-саксондық құқық жүйесі бар елдердегі отбасылық зорлық-зомбылықтың тарихи негіздері жалпы құқық қағидаттарына байланысты.

Орта ғасырлар мен жаңа заман кезеңінде ер адам белгілі бір шектеулер аясында әйеліне және балаларына қатысты физикалық күш қолдану құқығына ие болған. Бұл құбылыс дәстүрлі құқықтық нормалар мен қоғамдық көзқарастардың әсерімен қалыптасқан.

Қазіргі қоғамда отбасылық зорлық-зомбылыққа деген көзқарас түбегейлі өзгерді. Құқықтық реттеудің эволюциясы және әлеуметтік нормалардың трансформациясы бұл мәселеге төзбеушілікті қалыптастырды. Солтүстік Америка мен Батыс Еуропа елдерінде әйелдер мен балаларды қорғауға бағытталған алғашқы орталықтандырылған бастамалар жүзеге асырылды, алайда олардың кейбіреуі қарама-қайшы нәтижелерге алып келіп, миллиондаған отбасының ыдырауына себеп болды. Ресми статистикаға сәйкес, Америка Құрама Штаттарында жыл сайын 250–300 мың бала отбасынан ажыратылады, 2023 жылғы статистикаға сәйкес, 18 жылда бұл көрсеткіш шамамен 5 миллионға жетті [2].

Отбасылық зорлық-зомбылық құрбандары үшін құқықтық және психологиялық қолдау көрсету мақсатында АҚШ-та тәулік бойғы жедел телефон желісі (1-800-621-HOPE) іске қосылды. Ел халқының этникалық әртүрлілігі ескеріліп, он түрлі тілде кеңес беру қызметі ұйымдастырылған. Бұл қызмет зорлық-зомбылық құрбандарына жедел көмек көрсетуді,

ақпараттандыруды және дағдарыстық жағдайда психологиялық қолдау ұсынуды көздейді.

Осындай қызметтер әлемнің көптеген елдерінде жұмыс істейді. Ресей Федерациясында отбасылық зорлық-зомбылық құрбандарына арналған тегін бүкілресейлік сенім телефоны іске қосылған. Италияда көптілді телефон қызметі жұмыс істейді, ал ел заңнамасына сәйкес, табысы төмен Италия азаматтары мен елде тұрақты тұратын шетелдіктерге құқықтық қорғау және сот шығындарын өтеу кепілдігі беріледі [3].

Германия заңнамасында отбасылық зорлық-зомбылық құрбандары үш ай ішінде құқық қорғау органдарына шағым түсіруге құқылы, ал полиция тіркеген құқық бұзушылықтар бойынша қылмыстық іс жәбірленушінің жазбаша өтінішінің болуына қарамастан қозғалады. Бұл құқықтық тетік өзінің жоғары тиімділігін көрсеткен.

Осылайша, отбасылық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл жүйесі көптеген елдерде дамып, жетілдірілуде. Халықаралық тәжірибені зерделеу және ұлттық құқықтық тетіктерді оңтайландыру зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсетудің тиімділігін арттыруға бағытталған маңызды қадам болып табылады.

Ішкі істер органдары заңмен белгіленген мерзімге агрессорға қатысты уақытша шектеу шараларын қолдануға құқылы. Тыйым салу туралы бұйрықты бұзу қатаң жазаланатын құқық бұзушылық болып табылады.

Швеция заңнамасына сәйкес, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қатысты қылмыстар қоғамдық айыптау істерінің санатына жатады. Құқық қорғау органдары прокурор басқаратын алдын ала тергеу жүргізеді. Сонымен қатар, зорлық-зомбылық құрбаны істің тергеу барысына ықпал ете алмайды және агрессорға қатысты шағымын қайтарып алу немесе жазбаша өтінішін кері алу арқылы оның тоқтатылуына себепші бола алмайды. Алдын ала тергеуді бастау үшін құқық қорғау органдарына отбасылық зорлық-зомбылыққа қатысты құқық бұзушылық жасалғанын болжауға мүмкіндік беретін негіздің болуы жеткілікті. Мұндай негіздерге қылмыстық әрекет белгілерінің болуы жатады, мысалы, жәбірленушінің жарақаттары, оны жақын туыстық қарым-қатынастағы тұлғаның келтіруі. Полиция қызметкерлері жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына қауіп төндіру деңгейін жедел бағалауға міндетті. Осыған байланысты тиісті қорғаныс шараларын қабылдап, агрессорға әсер ету үшін қажетті әрекеттерді жүзеге асыру қажет [4].

Францияда отбасылық зорлық-зомбылық құрбандарына соттан кейінгі қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған тиімді шаралар іске асырылуда. Физикалық зорлық-зомбылық фактісі анықталған жағдайда сот агрессорға шектеу шараларын қолдануды көздейтін қорғау туралы қаулы шығаруға құқылы, оның ішінде жәбірленушіге жақындауға тыйым салу. Сондай-ақ, сот екі тараптың тұрмыс-тіршілігінің кең спектрін реттеуге құқылы, оның ішінде ортақ балалардың тұрғылықты жерін анықтау, агрессордың тіркеу мекенжайында тұру мүмкіндігі, материалдық міндеттерді бөлу және басқа да аспектілер қарастырылады.

Франция заңнамасына сәйкес, отбасындағы мүшеге қарсы жасалған зорлық-зомбылықпен байланысты қылмыстар ауырлататын мән-жайлар ретінде қарастырылады және басқа тұлғаға қатысты жасалған осындай әрекеттермен салыстырғанда неғұрлым қатаң жаза қолдануды көздейді.

Ұлыбритания заңнамасы отбасылық зорлық-зомбылық құрбандарын қорғауға бағытталған бірқатар шараларды қарастырады. Жәбірленуші құқық қорғау органдарына қорғау шараларын ұсыну туралы өтінішпен жүгінуге құқылы. Агрессорға жедел әсер ету шараларының бірі – оны 48 сағатқа қамауға алу.

Отбасылық зорлық-зомбылық құрбандарын қорғаудың тағы бір маңызды шарасы – соттың қорғау ордерін беруі. Бұл ордер агрессордың жәбірленушімен бірге тұрған мекенде 28 күн ішінде болуына тыйым салады.

Аталған шектеу шаралары агрессорды оқшаулауға, оның жәбірленушіге әсерін болдырмауға және құқық қорғау мен сот органдарына құқық бұзушылықтың барлық мән-жайларын анықтауға, сондай-ақ қосымша қажетті шектеу шараларын енгізуге уақыт береді.

Халықаралық тәжірибеде отбасылық зорлық-зомбылыққа қарсы күресте қолданылатын терминологиялық ерекшеліктер маңызды рөл атқарады. Әртүрлі елдердің нормативтік-құқықтық актілерінде «отбасы» ұғымы мен оның құрамына қатысты әртүрлі түсіндірулер беріледі.

Мысалы, Испанияда қолданыстағы «Гендерлік зорлық-зомбылыққа қарсы кешенді қорғау шаралары туралы заң» отбасылық қатынастар ұғымын кеңінен қамтиды. Бұл заң бойынша отбасы қатынастары ресми тіркелген ерлі-зайыптылармен ғана шектелмей, бұрынғы жұбайларды, қандас туыстарды, романтикалық қарым-қатынастағы адамдарды, бірге тұрып, ортақ шаруашылық жүргізетін тұлғаларды және басқа да көптеген категорияларды қамтиды.

Бразилияда «Мария да Пенья» заңы бар, оның негізгі мақсаты – тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл шараларын реттеу. Бұл заңға сәйкес, отбасы ұғымы «бір-бірімен байланысты немесе байланысты деп есептейтін тұлғалардан құралған қауымдастық, олар туыстық қатынастарға, жанама байланыстарға немесе ортақ өмір сүруге деген ниетіне байланысты бірігеді» деп анықталады. Сондай-ақ, тұрмыстық зорлық-зомбылық жасалған орынның түсіндірмесі де кеңінен беріледі: «отбасы байланыстары бар немесе байланыстары жоқ тұлғалардың тұрақты тұратын жері» [2].

Әйгілі әлеуметтанушы «Энтони Гидденс» отбасы ұғымын «қандық туыстық қатынастары бар адамдар тобы, мұнда ересек мүшелерінің кәмелетке толмағандарға қамқорлық көрсету міндеті бар» деп анықтайды [1].

Отбасы ұғымының әр елде әртүрлі анықталуы құқық қолдану тәжірибесінің өзіндік ерекшеліктерін қалыптастырады.

Әдетте, бұл айырмашылықтар әр елдің тарихи ерекшеліктеріне байланысты, қоғамда осы мәселеге деген көзқарасты өзгеше қалыптастырады. Кейбір елдерде «отбасылық зорлық-зомбылыққа» қарсы күреске басымдық

берілсе, ал басқаларында «тұрмыстық зорлық-зомбылыққа» қарсы шаралар күшейтіледі.

Отбасылық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес тәсілдеріндегі айырмашылықтар әртүрлі елдердің заңнамалық актілерінде жауапкершілікке тартылатын субъектілер шеңберінің әртүрлі анықталуына алып келеді. Сонымен қатар, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың түрлерін жіктеу де әр елде ерекшеленеді.

«ГРЕВИО» баяндамасында Швецияның отбасылық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес тәжірибесіне, әсіресе әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу шараларына ерекше назар аударылады.

Ұлыбританияда құқық бұзушылықтардың реестрі бар, оған тұрмыстық зорлық-зомбылық оқиғалары және оған кінәлі тұлғалар туралы мәліметтер енгізіледі. Елде азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында ерекше құқықтық тетік қарастырылған: заңды некеге тұрудан бұрын әрбір азамат болашақ жұбайын тұрмыстық зорлық-зомбылық істеріне қатыстылығы тұрғысынан тексеру үшін тиісті органдарға өтініш бере алады. Бұл тұлғаның құқық бұзушылар реестріне енгізілгенін анықтауға мүмкіндік береді [5].

Швеция қоғамында соңғы бірнеше онжылдық ішінде жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстар санының өсуі алаңдаушылық тудыруда. 1970 жылдардың ортасынан 2018 жылға дейінгі аралықта мұндай қылмыстар саны шамамен жеті есеге артқан. Алайда, осы кезеңде Швеция заңнамасында «зорлау» ұғымы айтарлықтай өзгеріске ұшырады және қазіргі уақытта бұл түсінік кеңейтілген, оған қосымша санаттар енгізілген.

Отбасылық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес саласындағы құқықтық реттеудің маңызды кезеңі 2014 жылы қабылданған «Еуропа Кеңесінің әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың және тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және онымен күрес жөніндегі конвенциясы» болды. Бұл құжат зорлық-зомбылық құрбандарын қорғаудың жан-жақты құқықтық негізін қалыптастыруға және осындай қылмыстардың санын азайтуға бағытталған.

Конвенцияны ратификациялағаннан кейін Швецияда бірқатар заңнамалық өзгерістер енгізілді, олар кейіннен айтарлықтай сынға ұшырады. Атап айтқанда, байланысқа тыйым салу туралы бұйрықтың аясын кеңейту, соның ішінде жәбірленушімен бірге тұрған үйден мәжбүрлі түрде шығару туралы бұйрық енгізу, зорлау ұғымын кеңейту (екі тараптың нақты келісімінсіз жыныстық қатынас заң бұзушылық деп танылды) және басқа да шаралар қарастырылды.

Конвенцияның талаптарын орындау мақсатында 2017–2026 жылдарға арналған «Ерлердің әйелдерге қатысты зорлық-зомбылығына қарсы ұлттық стратегия» әзірленді. Айта кету керек, мұндай тәсіл ер адамды бастапқыдан-ақ агрессор ретінде қарастырады, алайда бұл барлық жағдайларға сәйкес келе бермейді.

Әртүрлі елдерде тұрмыстық зорлық-зомбылық қылмыстарының құрылымында айтарлықтай айырмашылықтар бар. Мысалы, Таяу Шығыс пен

Магриб елдерінде балаларға қарсы қылмыстардың үлесі өте төмен, ал Мексика мен Швейцарияда зерттеліп отырған саладағы қылмыстардың көпшілігі балаларға қатысты жасалады. Зерттеулерге сәйкес, шамамен 10% балалар отбасында зорлық-зомбылыққа ұшырайды, бірақ тек 1% оқиға құқық қорғау органдарында тіркеледі.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық баланың психикасына тек оның тікелей құрбан болған жағдайында ғана емес, сонымен бірге ол отбасындағы зорлық-зомбылықтың куәсі болғанда да зиян келтіреді. Швейцарияда тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары берген өтініштердің 75%-ында балалардың құқық бұзушылықтың куәлері болғаны көрсетілген.

Отбасылық зорлық-зомбылыққа қатысты тіркелген құқық бұзушылықтар саны мен олардың құрылымындағы айырмашылықтарға көбінесе осы саладағы құқық бұзушылықтардың жалпы жиынтығындағы тіркелген қылмыстардың үлесі әсер етеді.

Таяу Шығыс елдерінде бұл көрсеткіш айтарлықтай төмен. Бұл қоғамдағы мықты дәстүрлі көзқарастармен байланысты, өйткені көптеген жағдайларда балаларды физикалық жазалау зорлық-зомбылықтың көрінісі ретінде қарастырылмайды.

Египетте отбасылық зорлық-зомбылыққа байланысты тіркелген құқық бұзушылықтардың жалпы құрылымында балаларға қатыгездік жасау тек 1% жағдайда ғана кездеседі. Зерттеушілердің пікірінше, бұл деректер шынайы жағдайды толық көрсете алмайды. Отбасындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылық жағдайлары бойынша ресми деректерге сәйкес, ең жиі зардап шегетін жас санаты 3–6 жас аралығындағы балалар болып табылады (шамамен 40%), ал ең сирек кездесетін жағдайлар 9 – 12 жас аралығында орын алады (5%-дан аз). Балалар көбінесе жұмсақ емес қатты заттармен келтірілген физикалық жарақаттар алады. Зорлық-зомбылық жасаушылардың басым бөлігі – ер адамдар.

Румынияда соңғы бес жылда отбасылық зорлық-зомбылыққа байланысты құқық бұзушылықтар саны үш еседен астам өсті. Бұл қылмыстардың шамамен жартысында жәбірленушілер 18 жасқа толмаған тұлғалар болған.

Македонияда тұрмыстық зорлық-зомбылықтың әйелдерге сексуалдық сериктестер тарапынан жасалуына ерекше назар аударылады. Македония университеті ғалымдарының зерттеуі бойынша, 159 тұрмыстағы әйелдің 59-ы отбасындағы зорлық-зомбылыққа ұшыраған. Орташа жас көрсеткіші 21–63 жас аралығында, ал зардап шеккендердің 47,5%-ы жұмыс істемейтін әйелдер болған [6].

The Washington Post деректеріне сәйкес, Қытайдағы әрбір төртінші әйел тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбаны болып табылады. Зерттеушілердің пікірінше, шынайы көрсеткіштер одан әлдеқайда жоғары болуы мүмкін. Кейбір авторлар Қытайда ондаған миллион тұрмыстағы әйелдердің қауіпте екенін айтады. 2016–2019 жылдар аралығында тұрмыстық зорлық-зомбылық салдарынан 1214 адам қаза тапқан, олардың 7%-ы кәмелетке толмағандар болған [6].

Қазақстанда, 2017 жылы «қасақана жеңіл дене жарақатын келтіру» және «соққы» баптарының декриминализациясынан кейін тіркелген тұрмыстық зорлық-зомбылық құқық бұзушылықтарының саны екі есе артқан.

Әлемнің көптеген елдері тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылдың маңыздылығын түсініп, тиісті алдын алу және қорғау шараларын әзірлеуде.

Нидерландыда отбасылық зорлық-зомбылықты анықтаудың төмен деңгейін шешу үшін арнайы нейропсихологиялық реакцияларды талдайтын бағдарламалық жасақтама енгізілуде. Бұл жүйе эмоциялық қоздырғыштарға (бет-әлпет және дене белгілері) жауапты бағалап, тұлғаның зорлық-зомбылыққа ұшырағанын анықтауға мүмкіндік береді [1].

Румынияда балаларға қатыгездік жасалуын анықтау мақсатында «адам суреті» проективті әдісі ұсынылған. Бұл әдіс балалардың психологиялық жағдайын бақылауға бағытталған.

Мексикада зерттеушілер тұрмыстық зорлық-зомбылық тақырыбын мектеп және университет бағдарламаларына қосу қажеттілігін алға тартуда, әсіресе медицина саласындағы оқу орындарында. Дәрігер Gabriel Perez-Rendon пікірінше, медициналық мекеме қызметкерлерінің бұл мәселеге қатысты білімі жеткіліксіз.

Швейцарияда тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайлары көбіне медициналық қызметкерлер жинаған анамнез арқылы анықталады. Бұл құрылымдалған сауалнама, онда жәбірленушінің отбасылық жағдайы, әлеуметтік мәртебесі, тұрмыстық зорлық-зомбылық тәжірибесі және басқа факторлар туралы сұрақтар енгізілген.

Испандық зерттеушілер жүйелі тәсілдің отбасылық зорлық-зомбылық жағдайларын анықтаудағы қажеттілігі мен жоғары тиімділігіне ерекше мән береді. Бұл тәсіл құжаттарды зерттеуді, анамнез жинауды, медициналық тексеруді, тұлғаның психологиялық бағалауын қамтиды.

Арнайы психологиялық зерттеу кешенді сипатқа ие және когнитивтік, эмоционалдық, мінез-құлықтық, жыныстық және әлеуметтік аспектілерді бағалауға бағытталған.

Германия, Франция және Қытайда отбасылық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылдың жетекші рөлін ішкі істер органдары мен қоғамдық ұйымдар атқарады.

Қытайда медициналық және мемлекеттік мекемелер тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы ақпарат алған жағдайда бұл мәліметті құқық қорғау органдарына міндетті түрде жеткізуі тиіс.

Францияда тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күресті күшейту мақсатында шағымдарды қарастыру тиімділігін арттыру ұсынылуда. Бұл шағымдарды арнайы тағайындалған тұлғаның басымдықпен қарастыруы қарастырылып отыр.

Германияда тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы арнайы ұйымдар жұмыс істейді. Соңғы жылдары әйелдерге арналған дағдарыс орталықтарының саны артып келеді, ал қоғамдық ұйымдар түрлі науқандар

өткізу арқылы қоғам назарын тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселелеріне аударуда.

Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы жүйені жетілдіруде медициналық қызметкерлерге маңызды рөл берілуі қажет, себебі олар физикалық зорлық-зомбылық белгілерін алғашқылардың бірі болып анықтайды. Физикалық зорлық-зомбылық жағдайларын анықтау және тіркеу үшін арнайы жоспар әзірлеу орынды. Мұндай жоспар нақты жағдайларды анықтаумен қатар, жәбірленушілер мен агрессорлардың мінез-құлықтық ерекшеліктерін тереңірек зерттеуге мүмкіндік береді.

Халықаралық тәжірибені талдау тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрестегі бірқатар ерекшеліктерді анықтады. Әртүрлі елдердің тарихи даму ерекшеліктері заңнамалық терминологияға әсер етеді, бұл жауапкершілікке тартылатын тұлғалар шеңберіндегі айырмашылықтарға алып келеді. Сонымен қатар, тарихи және мәдени ерекшеліктер тұрмыстық зорлық-зомбылықтың тіркелген құқық бұзушылықтар үлесіне әсер етеді. Әртүрлі елдерде қолданылатын шаралар мен құралдардың кең вариациясы байқалады. Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес некеге тұру кезеңінен бастап, отбасындағы агрессиялық қарым-қатынастардың алдын алуға, құқық бұзушылықтарды тергеуге, зардап шеккендерді қорғауға және зорлық-зомбылық жасаушыларды түзетуге дейін әртүрлі деңгейлерде жүзеге асырылады [6].

БҰҰ-ның, ұйымдардың, партиялардың болуы мен қызметіне қарамастан, өкінішке орай, біз әйелдер құқығын қорғау саласында әлі де көптеген шешілмеген мәселелер бар екенін айтуға мәжбүрміз. Қазақстан БҰҰ-ға қатысушы ел ретінде әйелдердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау саласында да өзіне міндеттемелер алды. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы әйелдердің құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау мәселесінде көп нәрсе жасады. Әйелдер құқықтары туралы негізгі ережелер Конституцияда көрініс тапты, Қазақстан Республикасы әйелдер құқықтарына қатысты негізгі халықаралық пактілер мен шарттарға қол қойды. Мысалы, 1998 жылы Қазақстан әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы БҰҰ Конвенциясына қосылды, кейін «әйелдердің саяси құқықтары туралы», «тұрмыс құрған әйелдің азаматтығы туралы» БҰҰ конвенциялары ратификацияланды.

Қазақстанда іскер әйелдер қауымдастығы пайда болды, әйелдер, тіпті декреттік демалыста болса да, ақша табуға мүмкіндігі бар, мемлекет әйелдердің кәсіпкерлік қызметке, саяси және басқа да көптеген қызмет түрлеріне белсенді қатысуын ынталандырады.

ҚР Үкіметінің 2001 жылғы 12 наурыздағы № 346 қаулысымен әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық проблемаларымен айналысатын мемлекеттік органдардың, ұйымдар мен қоғамдық бірлестіктердің өзара іс-қимылын ұйымдастыру қағидалары бекітілді.

ҚР Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің деректеріне сәйкес, 2024 жылы әйелдерге қатысты жасалған 48413 қылмыстық іс тіркелген [7].

Әсіресе, ауылдық жерлерде әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық мәселесі өзекті, өйткені гендерлік теңдік идеялары көбінесе мегаполистер мен қалаларда ғана таралады, ауылдық жерлерге архаикалық институттардың сақталуы тән.

К.Х.Рахимбердин мен Г.М.Ростиславович атап өткендей, зорлық-зомбылықтың басты себебі, оның заңсыз және қасақана сипатынан басқа, жәбірленушілерге ауырсыну мен азап шегуді сезіндіру болып табылады. Зорлық-зомбылық неғұрлым қауіпті болса, жәбірленуші соғұрлым азап шегеді [8].

Қазіргі әлемдегі әйелдердің алдында тұрған кедергілер туралы айта отырып, біз елдегі және әлемдегі әйелдерді кемсітуге мысал келтіре аламыз. Е.В.Заколдаева өз мақаласында атап өткендей, әйелдерге қатысты кемсітушілік тек еңбек саласымен шектелмейді. Сонымен, білім беру саласында кемсітушілік бар [9]. Әдетте, менталитетке байланысты әйел қоғамдық қатынастарда тең құқылы субъект ретінде қабылданбайтын елдерде әйелдер үшін білімге қол жетімділік шектеулі. Мұндай әйелдер нағыз құлдықта, тіпті құл саудасының құрбандары.

Адам саудасы қазіргі уақытта құлдықтың қазіргі түрі ретінде қарастырылады [10].

Біз әйелдерді тұрмыстық зорлық-зомбылықтан қорғаудың проблемалары мыналар деген қорытындыға келдік:

-әйел қарым-қатынастың, оның ішінде отбасындағы тең құқылы субъект ретінде қабылданбаған кезде; біздің еліміздегі әйелдер құқық қорғау қызметтеріне немесе БАҚ-қа сирек жүгінеді, өйткені біздің қоғамда қалыптасқан стереотиптерге байланысты туыстарынан қолдау таппайды және олар көбінесе күйеуіне қаржылық тәуелді немесе күйеуінің кек алуынан қорқады;

-құқықтық сауатсыздық, әсіресе гендерлік теңдік идеялары жетпейтін ауылдық жерлерде;

-кәсіби психологтардың, заңгерлердің жетіспеушілігі,

-абьюзерге тап болған әйелдер үшін нақты жасалған іс-қимыл алгоритмінің болмауы;

-әйелдер көмек сұрайтын мамандардың құзыреттілігі жеткіліксіз.

Осыған байланысты, осы мәселелерді шешу үшін ауылдық жерлерде дөңгелек үстелдер, гендерлік теңдік тақырыбында халықпен кездесулер өткізу, әйелдерге ажырасу кезінде көмек алу мүмкіндігі туралы білім беру және т.б. қажеттіліктер бар деп санаймыз. Кәсіби психологтар мен құқық қорғаушылардың жетіспеушілігі мәселесін дағдарыс орталықтарында шешу, тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайында әйелдерге арналған іс-қимыл алгоритмін әзірлеу және оны әлеуметтік желілерде, БАҚ-та, буклеттерде

тарату, дағдарыс орталықтарында жұмыс істейтін мамандарға шет елдерде тәжірибе алмасу үшін біліктілікті арттыру семинарларын жиі өткізу.

Қорытынды

Жалпы, халықаралық тәжірибе мен академиялық зерттеулерді талдау тұрмыстық зорлық-зомбылықтың әлемдік қауымдастық үшін өткір және өзекті мәселе екенін көрсетеді.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресу – қоғам тұрақтылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі шарттарының бірі. Арнайы заң әзірлеу арқылы бұл мәселені кешенді түрде шешуге мүмкіндік туындайды. Мұндай құқықтық бастама тек құқық бұзушыларға қатаң жаза қолданумен ғана шектелмей, қоғамда зорлық-зомбылыққа мүлдем төзбеушілік қағидатын қалыптастыруы тиіс.

Сонымен қатар, заңнамалық тетіктердің тиімділігі жәбірленушілердің құқықтарын қорғау мен олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету шараларының жүйелі орындалуымен тығыз байланысты. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу үшін құқықтық нормалармен қатар, қоғамдық сана-сезімді өзгертуге бағытталған білім беру бағдарламалары, ақпараттық кампаниялар және психологиялық қолдау қызметтері де маңызды рөл атқарады.

Сондықтан бұл заң тек жазалау механизмі ғана емес, сондай-ақ жәбірленушілерді қолдауға, қорғауға және олардың қоғамға қайта бейімделуіне мүмкіндік беретін құрал болуы тиіс. Мемлекет пен азаматтық қоғам бірлесе әрекет еткен жағдайда, тұрмыстық зорлық-зомбылықпен тиімді күресуге жол ашылады.

Пайдаланылған әдебиеттер көзі

1.**Атагимова, Э.И.** Роль института семьи при формировании нравственности и правосознания личности в условиях современного информационного пространства России / Э. И. Атагимова // Правовая информатика. – 2017. – № 2. – С. 18–27.

2.**Атагимова, Э.И.** Конфликт интересов в уголовном праве (частный случай) / **Э.И. Атагимова, А.Т. Потемкина, И.Г. Цопанова** // Актуальные проблемы российского права. – 2017. – № 6 (79). – С. 124–134.

3.**Ростова, О.С.** Семейное воспитание несовершеннолетних – приоритетное направление государственно-правовой политики Российской Федерации / **О.С. Ростова** // Правовая информатика. – 2019. – № 3. – С. 20–25.

4.Научные концепции развития российского законодательства : монография / **С.Е. Нарышкин, Т.Я. Хабриева, А.И. Абрамова** [и др.] ; отв. ред. Т. Я. Хабриева, Ю. А. Тихомиров. – 7-е изд. доп. и перераб. – М. : ИД Юриспруденция, 2018. – 544 с.

5.Домашнее насилие по законодательству зарубежных стран : ответственность и превенция / ***Н.А. Голованова (отв. ред.).*** – М. : Юстицинформ, 2021. – 384 с.

6.**Магомедов, Г.Б.** Уголовно-правовая характеристика обстоятельств, влияющих на объем кары как содержания наказания: монография / **Г.Б. Магомедов**. – М.Юрлитинформ, 2019. – 160 с.

7.2024 жылы тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы мәліметтер / [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://qamqor.gov.kz (жүгіну уақыты: 07.05.2025).

8.**К.Х.Рахимбердин, Г.М.Ростиславович** Қазақстан Республикасының заңнамасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылдың теориялық және құқықтық аспектілері: мәселелері мен болашағы // ҚР заңнама және құқықтық ақпарат институтының хабаршысы. — 2021. — №3 (66). Б.67.
9.**Е.В.Заколдаева** әйелдердің мәдени, әлеуметтік-экономикалық және еңбек құқықтары // студенттің жоғары оқу орындарының таңдаулы дидактикалық мәселелері. - Усти Лабада, 2009. Б.187.
10.**С.А.Алжанқұлова** Адам саудасы трансұлттық ұйымдасқан қылмыстың бір түрі ретінде / / Сб. Ғылыми.- тәжірибе. конф. - Талдықорған, 2013. - Б.59-62.

Авторлар туралы мәлімет

Гүлсезім Қуанышбекқызы *ҚР ІІМ Ш.Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының 1 курс магистранты, полиция аға лейтенанты, Қостанай қаласы, Қазақстан.*

Қуанышбекқызы Гүлсезім *магистрант Костанайской академии МВД РК им.Ш.Кабылбаева, старший лейтенант полиции, город Костанай, Казахстан.*

Gulsezim Kuanyshbekkyzy *Master's student, Senior Lieutenant of Police, Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh.Kabylbayev, Kostanay city, Kazakhstan.*

Данияр Қалқаманұлы *ҚР ІІМ Ш.Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының Қосымша білім беру факультетінің бастығы, (PhD) философия докторы, полиция подполковнигі, Қостанай қаласы, Қазақстан.*

Қалқаманұлы Данияр *начальник факультета дополнительного образования Академии полиции МВД РК им.Ш.Кабылбаева, доктор философии (PhD), подполковник полиции, город Костанай, Казахстан.*

Daniyar Kalkamanuly *Head of the Faculty of Continuing Education, Doctor of Philosophy (PhD), Lieutenant Colonel of Police, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev, Kostanay city, Republic of Kazakhstan.*

Құқық қорғау органдарында кәсіби даму

Профессиональное развитие в правоохранительных органах

Professional development in law enforcement

ӘОЖ 343.98.065., ҒЗТКЖ 10.83.21

МУКАНОВ М.Р.
Қазақстан Республикасы ІІМ басқару академиясы
Астана қаласы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЧИПТЕУДІ ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Мақала Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару жүйесінде чиптеу технологиясын қолдану перспективаларын зерттеуге арналған. Сотталғандарды бақылауды күшейту, қауіпсіздікті қамтамасыз ету және қайта әлеуметтендіру мақсатында микрочиптерді енгізудің құқықтық, этикалық және техникалық аспектілері қаралады. Чиптеудің еріктілігі мен сотталғандардың құқықтарын сақтаудың маңыздылығы атап өтіледі. Сотталғандарды оны қолдану пайдасына таңдауға қызықтыруға көмектесетін бірқатар шаралар ұсынылады. Қайталануды азайту және құқық қолдану тиімділігін арттыру мақсатында осы рәсімді заңды қолдану үшін қолданыстағы заңдар мен нормативтік-құқықтық актілерге түзетулер енгізу қажеттілігі туралы қорытынды жасалды. Қылмыстық - атқару жүйесі қызметкерлерін чиптеуді қоса алғанда, ғылыми-техникалық құралдарды пайдалануға кәсіби даярлау қажеттілігі негізделеді.

Кілтті сөздер: *сотталғандар, перспективалар, сотталғандардың құқықтары, құқықтық реттеу, Қазақстан Республикасы, бостандықтар, қылмыстық-атқару жүйесі, чиптеу.*

Перспективы применения чипирования в уголовно-исполнительной системе Республики Казахстан

Статья посвящена исследованию перспектив применения технологии чипирования в уголовно-исполнительной системе Республики Казахстан. Рассматриваются правовые, этические и ілтехнические аспекты внедрения микрочипов в целях усиления контроля, обеспечения безопасности и ресоциализации осужденных. Подчеркивается важность добровольности чипирования и соблюдение прав осужденных. Предлагается ряд мер, которые помогут заинтересовать осужденных в выборе в пользу его применения. Сделан вывод о необходимости внесения поправок в действующие законы и нормативно-правовые акты для законного применения данной процедуры в целях снижения рецидива и повышения эффективности правоприменения. Обосновывается необходимость профессиональной подготовки сотрудников

уголовно-исполнительной системы к использованию научно-технических средств, включая чипирование.

Ключевые слова: *осужденные, перспективы, права осужденных, правовое регулирование, Республика Казахстан, свободы, уголовно-исполнительная система, чипирование.*

Possibilities of chip application in the penal system of the Republic of Kazakhstan

The article is devoted to the study of the prospects of application of chipping technology in the penal system of the Republic of Kazakhstan. Legal, ethical and technical aspects of the introduction of microchips in order to strengthen control, security and re-socialization of convicts are considered. The importance of voluntariness of chipping and observance of the rights of convicts is emphasized. A number of measures are proposed that will help to interest convicts in choosing in favor of its application. It is concluded that it is necessary to amend the existing laws and regulations for the legal application of this procedure in order to reduce recidivism and increase the effectiveness of law enforcement. The necessity of professional training of the penal system staff in the use of scientific and technical means, including chipping, is substantiated.

Keywords: *convicts, prospects, rights of convicts, legal regulation, Republic of Kazakhstan, freedoms, penal system, chipping.*

Введение

В настоящее время технология чипирования представляет собой быстро развивающуюся и многообещающую область, характеризующуюся широким спектром применения и многофункциональностью используемых микрочипов. Несмотря на значительный прогресс в разработке и потенциальные преимущества, в обществе до сих пор отсутствует консенсус относительно чипирования людей. Преобладающее мнение, скорее, склоняется к негативному восприятию данной технологии.

Тем не менее, нельзя игнорировать возможность изменения общественного мнения в будущем. Дальнейшее развитие технологии чипирования, подкрепленное, в том числе, положительным опытом применения в других странах [1,59], может способствовать преодолению существующих предубеждений.

В контексте Республики Казахстан, необходимо тщательно изучить все аспекты целесообразности применения чипирования, особенно в рамках уголовно-исполнительной системы. Это требует комплексного анализа потенциальных выгод и рисков, а также учета этических и социальных последствий внедрения данной технологии.

Чтобы оценить возможность внедрения чипирования в уголовно-исполнительной системе, необходимо провести тщательный анализ

соответствия этой технологии действующему законодательству Республики Казахстан [2, 136-137]. Особое внимание следует уделить следующим аспектам:

-совместимость с уголовным законодательством: необходимо установить, не противоречит ли чипирование конституционным правам осужденных и принципам уголовного права;

-соответствие законодательству о защите персональных данных: чипирование предполагает сбор, хранение и обработку большого объема персональных данных, включая медицинские данные, данные о местоположении и поведении человека, в соответствии с принципами законности, справедливости, прозрачности и соразмерности обработки данных. Важно обеспечить гарантии безопасности, конфиденциальности и целостности персональных данных, а также для предотвращения несанкционированного доступа к ним. Необходимо установить четкие правила доступа к данным, полученным с помощью чипов, и определить, кто имеет право на их использование;

-правовые предпосылки для внедрения чипирования: в настоящее время Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 г. предусматривает цифровизацию процессов исполнения наказаний в учреждениях уголовно-исполнительной системы с возможностью их анализа по различным критериям [3], но пока нет нормативно-правовой базы, которая бы регулировала возможность применения технологии чипирования.

Таким образом, для определения возможности внедрения чипирования в уголовно-исполнительной системе необходимо провести комплексный правовой анализ, который позволит оценить соответствие этой технологии действующему законодательству, выявить правовые пробелы и разработать необходимые нормативные акты.

М.Р. Муканов предлагает прагматичный и осторожный подход к внедрению технологии чипирования в уголовно-исполнительную систему Казахстана. Он считает, что вместо немедленного и масштабного внедрения, необходимо начать с пилотного проекта в нескольких исправительных учреждениях на территории Казахстана. А уже после его завершения и тщательного анализа следует приступать к разработке законодательных норм, регулирующих применение чипирования в уголовно-исполнительной системе Республики Казахстан, в т.ч. с учетом прав и свобод осужденных [4, с. 112-114].

Предлагаемый поэтапный подход к внедрению чипирования, основанный на экспериментальном внедрении, сборе данных и разработке законодательной базы, учитывающей права и свободы осужденных, видится вполне оправданным. Он позволит минимизировать риски и максимизировать преимущества от внедрения рассматриваемой технологии.

Представляет определенный интерес зарубежный опыт. Но важно понимать, что перенимать успешные практики других стран следует с учетом особенностей нашей страны: правовой системы, культурных норм,

экономических возможностей и пр. Одним из примеров является законодательная инициатива Соединенных Штатов Америки, где с 2002 г. обсуждалась возможность имплантации микрочипов лицам, совершившим умышленные преступления, после проведения экспериментов с VeriChip [5, 490].

В последние годы и в нашей стране наблюдается повышение интереса к потенциалу рассматриваемой технологии. Так, определяется возможность применения чипирования в качестве альтернативы уже используемых средств наказания или слежения в уголовно-исполнительной системе Республики Казахстан [6; 7].

И.С. Байганова выделяет критерии обязательного чипирования осужденных – совершение более двух тяжких или особо тяжких преступлений [8, 11]. При этом, Д.В. Гавриков предлагает при нормативном регулировании данного вопроса заменить термин «чип» на «цифровой маркер» или «контрольное цифровое устройство» [9, 65].

Перед сотрудниками уголовно-исполнительной системы регулярно встают сложные оперативные задачи, связанные с необходимостью пресечения и предотвращения правонарушений и преступлений, совершаемых лицами, отбывающими наказание. Эта работа требует постоянной бдительности и готовности к реагированию на широкий спектр проблем, начиная от незначительных нарушений дисциплины, таких как несоблюдение установленного порядка или использование ненормативной лексики, и заканчивая серьезными преступлениями, включая употребление наркотиков, причинение телесных повреждений и попытки уклонения от законного наказания [10, 79].

Приведем пример. Во время обхода жилой зоны учреждения минимальной безопасности (г. Костанай) было установлено, что осужденный К. отсутствует на своем спальном месте. В связи с этим чрезвычайным происшествием был немедленно поднят по тревоге весь личный состав не только данного исправительного учреждения, но и всего Департамента уголовно-исполнительной системы по Костанайской области. Были незамедлительно организованы первоначальные розыскные мероприятия для установления местонахождения беглеца и в течение некоторого времени осужденный К. был задержан. При задержании было установлено, что он находится в состоянии легкого алкогольного опьянения.

Согласно материалам служебной проверки, осужденный К. имел в прошлом неоднократные судимости. Тем не менее, психологическая характеристика отмечала наличие у него ряда поощрений. Психических отклонений у осужденного выявлено не было. В ходе опроса он пояснил, что самовольно покинул территорию исправительного учреждения, чтобы «отдохнуть», мотивируя это тем, что отбывает наказание в местах лишения свободы уже на протяжении семи лет.

В результате, в соответствии с нормами уголовно-исполнительного законодательства, за совершение побега из мест лишения свободы

осужденный К. был привлечен лишь к дисциплинарному наказанию и взысканию материального ущерба в размере *7325 тенге.* Уголовная ответственность за побег в данном случае не наступила. В то же время, за допущенное правонарушение ряд сотрудников учреждения минимальной безопасности понесли значительно более суровое наказание, вплоть до увольнения с занимаемых должностей.

Самым серьезным последствием побега осужденного К. стало то, что на его розыск были задействованы все имеющиеся силы и средства Департамента уголовно-исполнительной системы по Костанайской области. Это привело к тому, что по факту была «парализована» нормальная деятельность пенитенциарного учреждения.

Розыскные мероприятия проводились в круглосуточном режиме, соответственно сотрудники были отвлечены от своих бытовых дел, решения семейных вопросов и т.д. Более того, для оперативного реагирования сотрудниками использовался личный автотранспорт и горюче-смазочные материалы, использование и расходование которых также не возмещается. Розыскные мероприятия осуществляли и сотрудники Департамента полиции, которые патрулировали автовокзалы, железнодорожный вокзал, аэропорт, а также все выезды за пределы области [11, 93-94].

Приведенный пример наглядно демонстрирует, к каким серьезным негативным последствиям может приводить недостаточный уровень контроля и надзора за осужденными, отбывающими наказание в учреждениях уголовно-исполнительной системы. Безнадзорность создает благоприятную почву для совершения правонарушений, побегов и других инцидентов, подрывающих безопасность и стабильность в местах лишения свободы.

В этой связи, помимо активного обсуждения и внедрения современных технологических решений, таких как системы видеоаналитики для прогнозирования поведения осужденных, системы распознавания лиц для идентификации и контроля, инструменты поведенческого анализа и пост-анализа собранных данных в рамках формирования «цифрового профиля осужденного», а также создания обширной базы данных для поддержки ресоциализации лиц, освободившихся из мест заключения, особого внимания заслуживает рассмотрение возможности применения инновационной технологии чипирования осужденных. Эта технология представляется перспективным средством контроля и обеспечения безопасности внутри исправительного учреждения, поскольку позволяет осуществлять непрерывное слежение за передвижениями осужденных в режиме реального времени, что, в свою очередь, может эффективно предотвращать такие опасные явления, как членовредительство, акты насилия в отношении других заключенных или персонала, а также попытки уклонения от отбывания наказания, тем самым значительно повышая безопасность и порядок в учреждениях уголовно-исполнительной системы [12, 29].

А, учитывая, что одним из ключевых показателей эффективности работы пенитенциарных учреждений является успешная подготовка осужденных к

освобождению и качественная коррекция их социального поведения, направленная на успешную адаптацию в обществе [13], особую значимость приобретает вопрос о возможном применении технологии чипирования в контексте ресоциализации осужденных. Рассматривая данную технлогию в данном ключе, стоит отметить, что использование микрочипов, содержащих важную информацию о поведении и прогрессе осужденного, может предоставить ценные данные для оценки эффективности выполнения им возложенных на него обязанностей в период подготовки к освобождению.

Например, микрочип мог бы фиксировать посещение обязательных программ социальной адаптации, участие в трудовой деятельности, соблюдение установленных правил и норм поведения. Полученная информация позволит более объективно оценить уровень приложенных усилий со стороны осужденного, его стремление к исправлению, а также динамику изменения его социального поведения. В конечном счете, такая объективная оценка может стать важным фактором при принятии решений, касающихся условно-досрочного освобождения и оказания дальнейшей поддержки после выхода на свободу.

Тщательный анализ данных, собранных с помощью чипирования, потенциально способен выявить ключевые факторы, оказывающие влияние на поведение осужденных в период отбывания наказания и подготовки к освобождению. Например, можно будет установить, как участие в различных реабилитационных программах, условия содержания, взаимодействие с персоналом и другими осужденными, а также индивидуальные психологические особенности влияют на социальную адаптацию и снижение риска рецидива. На основе этих данных представляется возможным разработка индивидуализированных программ реабилитации, учитывающих специфические потребности и риски каждого осужденного, что значительно повысит эффективность процесса исправления.

Более того, в настоящее время исследователи активно изучают перспективу интеграции технологии чипирования с системами искусственного интеллекта [14]. Такая интеграция позволит значительно автоматизировать процессы сбора, обработки и анализа данных, получаемых с чипов. Искусственный интеллект может выявлять скрытые закономерности и аномалии в поведении осужденных, предоставляя ценную информацию для принятия оперативных решений и прогнозирования потенциальных проблем, требующих немедленного вмешательства, что существенно повысит эффективность работы пенитенциарной системы в целом.

Исследования показывают, что технология чипирования может быть экономически выгодной в долгосрочной перспективе, несмотря на первоначальные затраты [15]. Одним из ключевых факторов, определяющих эту экономическую привлекательность, является однократность процедуры вживления чипа. В отличие от других методов контроля и мониторинга, требующих регулярных затрат на обслуживание, замену оборудования или оплату труда персонала, связанных с непрерывным наблюдением,

чипирование предполагает единовременные расходы на приобретение самого чипа и оплату услуги по его имплантации.

Таким образом, основные затраты ограничиваются стоимостью чипа, которая, как правило, не является высокой, и сравнительно недорогой процедурой его установки. Дальнейшее использование чипа не требует значительных дополнительных финансовых вложений, что в долгосрочной перспективе может существенно снизить общие затраты на обеспечение безопасности и контроль за осужденными по сравнению с альтернативными методами.

Важно подчеркнуть, что внедрение технологии чипирования осужденных поднимает ряд серьезных этических и юридических вопросов, касающихся соблюдения приватности, защиты персональных данных и уважения основных прав человека. Поскольку рассматриваемая технология подразумевает непрерывный мониторинг и сбор информации о местонахождении и активности осужденного, необходимо тщательно взвесить, не нарушает ли это право на личную жизнь и не приводит ли к необоснованной слежке, выходящей за рамки разумной необходимости. В этой связи, перед практическим применением данной меры необходимо провести всесторонний анализ соответствия существующим законодательным нормам, регулирующим вопросы защиты персональных данных и прав человека, а также тщательно оценить потенциальные риски и преимущества чипирования с учетом возможных негативных последствий для осужденных. Ключевым моментом является установление четких и обоснованных пределов ограничения свободы осужденных, исключающих злоупотребления и дискриминацию, и неукоснительное соблюдение их прав и законных интересов на всех этапах применения данной технологии.

В силу деликатности вопросов, связанных с правами человека, применение технологии чипирования должно быть строго добровольным и осуществляться только при наличии письменного согласия осужденного. Перед процедурой необходимо обязательное медицинское обследование и получение заключения об отсутствии каких-либо медицинских противопоказаний, гарантирующих безопасность процедуры для здоровья осужденного.

Для повышения мотивации осужденных к участию в программе чипирования представляется целесообразным разработать систему стимулов и поощрений. В частности, после успешной имплантации микрочипа осужденному следует выдавать официальный документ или сертификат, подтверждающий его участие в программе. Кроме того, участникам программы чипирования можно предоставить ряд привилегий, недоступных другим осужденным, не участвующим в программе, направленных на облегчение ресоциализации и адаптации к жизни на свободе:

-предоставление временного жилья: возможность получения временного жилья в общежитии на период адаптации после освобождения, что позволит избежать проблемы бездомности и облегчит поиск работы;

-содействие в трудоустройстве: устройство на работу по месту жительства с помощью государственных служб занятости, что обеспечит стабильный доход и социальную интеграцию;

-упрощенный доступ к государственным услугам: возможность использования государственных услуг без обязательной регистрации в полиции (при условии, что тяжесть совершенного преступления позволяет это), что снимет дополнительные барьеры в процессе ресоциализации.

Предлагаемые стимулы и возможности будут способствовать успешной ресоциализации осужденных, что, в свою очередь, приведет к значительному снижению числа повторных преступлений и повышению уровня безопасности в стране. Таким образом, чипирование может стать взаимовыгодным решением: осужденные получают все необходимые условия и поддержку для комфортной жизни на свободе, пользуясь определенными привилегиями, а государство получает законопослушного гражданина, вносящего вклад в экономику страны. Дополнительно, следует рассмотреть возможность оплаты услуги чипирования за счет вычета определенного процента из заработной платы осужденного, что снизит финансовую нагрузку на государство и будет стимулировать ответственное отношение к участию в программе [7].

Одним из дополнительных, но значимых позитивных аспектов внедрения чипирования может стать снижение влияния тюремной субкультуры на осужденных. В условиях изоляции, свойственных местам лишения свободы, формируется специфическая и часто деструктивная субкультура со своими неписаными законами, иерархией и ценностями, которые могут оказывать негативное воздействие на личность осужденного, формируя криминальное мышление и затрудняя его дальнейшую ресоциализацию.

Участие в программе чипирования, предполагающей индивидуальный подход, предоставление возможностей для социальной адаптации и интеграции в общество, может способствовать дистанцированию осужденного от негативного влияния тюремной субкультуры. Осужденный, вовлеченный в процесс ресоциализации, будет меньше подвержен идеологии этой субкультуры, что, в свою очередь, расширит его возможности для возвращения к нормальной жизни после отбытия наказания, снижая риск рецидива и успешной адаптации в обществе.

Важным аспектом является обеспечение надежной защиты вживляемого микрочипа от несанкционированного извлечения путем хирургического вмешательства или иных способов физического воздействия. Для предотвращения подобных ситуаций представляется целесообразным оснастить чип датчиками влажности и температуры, позволяющими отслеживать любые резкие изменения окружающей среды, свидетельствующие о попытке извлечения.

В случае, если осужденному все же удастся незаконно извлечь устройство, чип должен автоматически отправлять сигнал тревоги в правоохранительные органы, информируя о произошедшем инциденте и местоположении осужденного. В качестве меры воздействия за подобное

нарушение предлагается наложение штрафа на осужденного, что должно послужить сдерживающим фактором и сократить количество возможных попыток несанкционированного хирургического вмешательства.

Средства, полученные от взимания штрафов за нарушение правил использования имплантата, могут быть направлены на финансирование программы чипирования недееспособных осужденных, не имеющих возможности оплатить данную услугу самостоятельно. Кроме того, в случае повторного извлечения микрочипа осужденный будет автоматически лишен всех ранее предоставленных ему преимуществ и льгот, которыми он пользовался на основании участия в программе чипирования, что также будет стимулировать ответственное отношение к имплантированному устройству и исключит злоупотребления.

В целом, обладая потенциально широкими возможностями применения в различных сферах жизни человека, технология чипирования уже сегодня может быть с успехом использована в сфере исполнения наказаний, способствуя повышению безопасности и эффективности работы пенитенциарной системы. Однако, для обеспечения законности и легитимности применения данной технологии, а также для минимизации потенциальных рисков, связанных с нарушением прав человека и злоупотреблениями, отечественному законодателю необходимо в кратчайшие сроки разработать соответствующие нормативно-правовые акты, детально регламентирующие процедуру чипирования, порядок использования полученных данных, а также механизмы защиты персональной информации и прав осужденных. При разработке законодательной базы следует учитывать международный опыт в области применения электронных средств слежения, а также лучшие практики в сфере защиты прав человека.

В качестве конкретного шага можно рассмотреть возможность законодательного закрепления в уголовно-исполнительном кодексе Республики Казахстан процедуры чипирования в качестве одного из условий для изменения вида учреждения, т.е. перевода осужденного в учреждение с более мягким режимом содержания или условно-досрочного освобождения. Такой подход обеспечит добровольность участия в программе чипирования, поскольку осужденный будет самостоятельно принимать решение о согласии на имплантацию чипа, осознавая связанные с этим преимущества и последствия. Представляется, что такое законодательное решение обеспечит законность и прозрачность внедрения микрочипов в организм определенных категорий граждан нашей страны в целях профилактики преступности в целом и предотвращения уклонения от отбывания наказания в частности, а также будет способствовать повышению безопасности и эффективности работы уголовно-исполнительной системы.

С точки зрения технической реализации чипирования осужденных, следует отметить, что современные технологические достижения уже позволяют воплотить эту идею в жизнь, располагая необходимыми ресурсами и компетенциями для разработки, производства и имплантации

соответствующих микрочипов. Для эффективной реализации данного проекта представляется целесообразным создание специализированных подразделений, включающих в себя квалифицированных инженеров, программистов, медицинских специалистов и юристов, которые будут отвечать за разработку, техническое обеспечение, внедрение и сопровождение программы чипирования. Интегрированный подход и скоординированная работа специалистов различных профилей позволят обеспечить высокое качество и безопасность реализации данного проекта.

При этом наличие у сотрудника развитых навыков использования научно-технических средств значительно повышает эффективность его работы. Благодаря автоматизации навыков управления оборудованием, сотрудник избавляется от необходимости постоянно контролировать свои действия и концентрироваться на технических аспектах работы прибора. Это позволяет ему полностью сосредоточиться на решении поставленной задачи – наблюдении за объектом, осуществлении надзора или проведении анализа. Таким образом, грамотное использование технических средств позволяет сотруднику действовать более оперативно и эффективно, достигая лучших результатов в своей профессиональной деятельности.

Ключевым фактором успешной адаптации сотрудников уголовно-исполнительной системы к использованию научно-технических средств в правоохранительной деятельности является создание реалистичной обстановки в ходе профессиональной подготовки. Помимо теоретических знаний, обучаемые должны проходить интенсивный практический тренинг, в ходе которого они смогут отрабатывать типовые тактические приемы использования научно-технических средств при решении игровых задач, максимально приближенных к реальным условиям служебной деятельности в пенитенциарных учреждениях. Важно, чтобы в процессе обучения создавалась атмосфера, имитирующая работу сотрудников уголовно-исполнительной системы при реализации правоохранительных функций, чтобы они могли в полной мере освоить навыки применения техники в различных ситуациях, от повседневного надзора до реагирования на чрезвычайные происшествия.

При организации специальной технической подготовки сотрудников правоохранительных органов ключевая роль должна отводиться активному усвоению обучающимися необходимых знаний, умений и навыков. Это достигается, прежде всего, за счет практической работы с новейшей техникой и посредством моделирования различных типовых ситуаций, максимально приближенных к реальным условиям служебной деятельности. Важно, чтобы обучающиеся не просто изучали теоретические основы работы с техническими средствами, но и приобретали практический опыт их использования в различных сценариях, с которыми они могут столкнуться в своей профессиональной деятельности.

Кроме того, в процессе подготовки целесообразно активно пропагандировать положительный опыт применения научно-технических

средств в уголовно-исполнительной системе. Для этого следует привлекать сотрудников, которые ранее успешно применяли эти средства в своей работе, чтобы они делились своими знаниями и опытом с обучающимися. Это позволит сформировать у обучающихся уверенность в положительных результатах применения научно-технических средств, создать благоприятную психологическую установку на их использование в правоохранительной деятельности и повысить мотивацию к их освоению.

Таким образом, в условиях стремительного развития информационных технологий и их активного внедрения во все сферы деятельности, возникает острая необходимость в постоянном совершенствовании форм профессиональной подготовки сотрудников, в т.ч. и в уголовно-исполнительной системе. Одним из перспективных направлений совершенствования профессиональной подготовки является более активное привлечение профильных кафедр, специализирующихся на информационных технологиях, которые могут быть созданы непосредственно на базе ведомственных организаций, имеющих опыт практической работы в IT-сфере.

Разработка эффективных форм и инструментов организации взаимодействия между Министерством внутренних дел Республики Казахстан, выступающим в роли работодателя, и профильными кафедрами гражданских образовательных организаций может стать оптимальным решением задачи обеспечения учреждений и органов уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан квалифицированными IT-специалистами, обладающими как теоретическими знаниями, так и практическими навыками, необходимыми для эффективного использования современных информационных технологий в правоохранительной деятельности.

Вместе с тем, необходимо еще раз подчеркнуть, что, несмотря на техническую реализуемость и потенциальные выгоды от внедрения чипирования осужденных, успешная реализация данного проекта невозможна без активной и своевременной законодательной поддержки со стороны отечественного законодателя. Без четкого правового регулирования процедуры чипирования, порядка использования полученных данных, а также механизмов защиты прав и персональных данных осужденных, внедрение данной технологии может привести к нарушению законности и возникновению серьезных социальных проблем.

В связи с этим, требуется обязательное участие отечественного законодателя в решении обозначенного вопроса с обязательным учетом мнения общественности и экспертного сообщества, а также с проведением тщательного анализа целесообразности и этической приемлемости применения технологии чипирования в отношении отдельных категорий граждан нашей страны. Необходимо обеспечить открытый и прозрачный диалог с обществом, чтобы учесть все возможные риски и выгоды, а также заручиться общественной поддержкой для успешной реализации данного

проекта, отвечающего интересам безопасности государства и защиты прав человека.

Статья подготовлена в рамках реализации научного проекта грантового финансирования по научным и (или) научно-техническим проектам на 2023-2025 годы Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан, AP19676297 «Меры противодействия совершения некоторых видов правонарушений посредством чипирования отдельных категорий лиц».

Список использованных источников

1. **Амиров А.М., Бегалиев Е.Н., Баймаханов А.А., Бахтеев Д.В.** Обеспечение защиты персональных данных путем чипирования отдельных категорий лиц: научный обзор // Судебная медицина. 2024. Т. 10. № 1. С. 56–67.
2. **Сералиева А.М., Баймагамбетова З.М., Казиева А.Н.** Уголовно-правовые аспекты чипирования, права человека и гражданина // International Law Journal. 2024. Т. 7. № 3. С. 134-139.
3. Указ Президента Республики Казахстан от 15.10.2021 г. № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» [электронный ресурс]. Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674. Дата обращения: 11.05.2025 г.
4. **Муканов Р.С.** Чипирование осужденных, состоящих на профилактическом учете, как склонных к совершению побега // Меры противодействия совершению некоторых видов правонарушений посредством чипирования отдельных категорий лиц: Материалы международной научно-практической конференции. г. Алматы: КазНПУ имени Абая, издательство ТОО «Лантар books», 2023. С. 111-115.
5. **Шестак В.А., Халикова Л.Р.** Чипирование как метод идентификации личности в криминалистике // Технологии XXI века в юриспруденции: Материалы Второй международной научно-практической конференции / **По д ред. Д.В. Бахтеева.** Екатеринбург: Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Уральский государственный юридический университет», 2020. С. 487-493.
6. **Муканов М.Р., Бегалиев Е.Н.** Чипирование педофилов как альтернатива химической кастрации // Судебная медицина. 2024. Т. 10. № 1. С. 5-14.
7. **Муканов М.Р., Бегалиев Е.Н., Сералиева А.М.** Чипирование осужденных, уклоняющихся от пробационного контроля, как альтернатива электронным браслетам // Ғылым. 2024. № 1 (80). С. 71-75.
8. **Байганова И.С.** Проблема чипирования рецидивистов в УИС // Юридическая наука и практика: альманах научных трудов Самарского юридического института ФСИН России. Т. 7. Ч. 2. Самара, 2019. С. 9-11.
9. **Гавриков Д.В.** О необходимости чипирования преступников, совершивших тяжкие и особо тяжкие преступления // Образование, педагогика и психология в условиях современных вызовов: сб. статей международ. науч. конф. СПб., 2023. С. 62-65.
10. **Муканов М.Р. Бегалиев Е.Н., Сералиева А.М.** Чипирование осужденных, находящихся в учреждениях минимальной безопасности (колониях-поселениях), как профилактика уклонения от отбытия наказания // Журнал «Хабаршы-Вестник» Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. 2023. № 3 (81). С. 77-81.
11. **Уразалин Б.Т., Муканов М.Р.** Некоторые вопросы совершенствования деятельности учреждений минимальной безопасности в Республике Казахстан // Международный научный журнал Ғылым-Наука. 2023. № 1 (76). С. 90-96.
12. **Муканов М.Р., Биекенов Н.А., Бримжанова С.С., Кожахмет А.С.** Ресоциализация осужденных на основе индивидуального прогнозирования с использованием

информационных технологий // Российский журнал правовых исследований. 2025. Т. 12. № 1. С. 27-33.
13. **Жунисбаева Г.Н.** Вопросы ресоциализации граждан, находящихся в орбите уголовно-исполнительной системы, как первостепенные позиции в уголовной политике государства // Теоретические и практические проблемы развития уголовно-исполнительной системы в РФ и за рубежом: сб. тезисов выступлений и докладов участников Международной научно-практической конференции. **Отв. ред. А.А. Крымов.** В 2-х т. Т. 1. Рязань: Академия ФСИН России, 2018. С. 271-281.
14. **Садыков М.Б., Бегалиев Е.Н., Бахтеев Д.В., Казиева А.Н., Хусаинов О.Б.** Применение искусственного интеллекта и чипирования человека в судебно-медицинской экспертизе: научный обзор // Судебная медицина. 2024. Т. 10. № 1. С. 88-98.
15. Чипы под кожу: свобода или тотальный контроль? [электронный ресурс]. Режим доступа: https://mentamore.com/covremennye-texnologii/chipy-pod-kozhu.html. Дата обращения: 11.05.2025 г.

Сведения об авторах

Муканов Малик Рсбаевич *— доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, начальник факультета послевузовского образования Академии управления МВД Республики Казахстан.*

Малик Рсбаевич Муканов *— Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің бастығы, (PhD) философия докторы, қауымдастырылған профессор.*

Malik Mukanov Rsbaevich *— Head of the Faculty of postgraduate education of the Academy of management of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan. Republic of Kazakhstan, doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, alik8385@mail.ru.*

УДК 343.1., МРНТИ 10.71.00

ЖУНУСОВА М.К.
Академия управления МВД Республики Казахстан,
г.Астана, Казахстан

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ (ОРГАНИЗАЦИОННЫХ) ОСНОВ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассматриваются актуальные вопросы совершенствования институциональных (организационных) основ досудебного расследования в Республике Казахстан в контексте внедрения трехзвенной модели уголовного процесса, предложенной Президентом страны. Анализируются положения Посланий Главы государства за 2019–2023 годы, отражающие этапы реформы уголовной юстиции, а также выявляются проблемы реализации новой модели на практике. Особое внимание уделено критике со стороны органов уголовного преследования, таких как МВД и АФМ, которые указывают на снижение оперативности, ослабление процессуальной самостоятельности следователей. В качестве путей решения предлагаются: проведение криминологического анализа преступности, оптимизация численности кадров, пересмотр подследственности и организационной структуры следственных органов, а также системная подготовка прокуроров к расширению их функций по составлению обвинительных актов. Работа направлена на выработку сбалансированного подхода к реформированию досудебного процесса в условиях формирования правового государства.

Ключевые слова: *досудебное расследование, уголовный процесс, трехзвенная модель, прокурорский надзор, подследственность, организационные основы, уголовное преследование, реформа правоохранительной системы, правовая политика, Республика Казахстан, обвинительный акт, следователь, институциональные изменения.*

Қазақстан Республикасында сотқа дейінгі тергеудің институционалдық (ұйымдастырушылық) негіздерін жетілдіру

Мақалада ел Президенті ұсынған қылмыстық процестің үш буынды моделін енгізу тұрғысынан Қазақстан Республикасында сотқа дейінгі терген-тексерудің институционалдық (ұйымдастырушылық) негіздерін жетілдірудің өзекті мәселелері қаралады. Қылмыстық әділет реформасының кезеңдерін көрсететін Мемлекет басшысының 2019-2023 жылдарға арналған

Жолдауының ережелері талданады, сондай-ақ жаңа модельді тәжірибеде іске асыру проблемалары анықталады. Тергеушілердің жеделдігінің төмендеуін, процессуалдық дербестігінің әлсіреуін көрсететін ІІМ және АФМ сияқты қылмыстық құдалау органдары тарапынан сынға ерекше назар аударылды. Шешу жолдары ретінде: қылмысқа криминологиялық талдау жүргізу, кадрлар санын оңтайландыру, тергеу органдарының тергеулігі мен ұйымдық құрылымын қайта қарау, сондай-ақ прокурорларды айыптау актілерін жасау жөніндегі функцияларын кеңейтуге жүйелі даярлау ұсынылады. Жұмыс құқықтық мемлекетті қалыптастыру жағдайында сотқа дейінгі процесті реформалаудың теңгерімді тәсілін әзірлеуге бағытталған.

Кілтті сөздер: *сотқа дейінгі тергеу, қылмыстық процесс, үш буынды модель, прокурорлық қадағалау, тергеулік, ұйымдастырушылық негіздер, қылмыстық құдалау, құқық қорғау жүйесін реформалау, құқықтық саясат, Қазақстан Республикасы, айыптау актісі, тергеуші, институционалдық өзгерістер.*

Improving the institutional framework for pretrial investigation in the Republic of Kazakhstan

The article discusses topical issues of improving the institutional (organizational) foundations of pre-trial investigation in the Republic of Kazakhstan in the context of the implementation of the three-tier model of the criminal process proposed by the President of the country. The provisions of the Messages of the Head of State for 2019-2023, reflecting the stages of criminal justice reform, are analyzed, as well as the problems of implementing the new model in practice are revealed. Particular attention is paid to criticism from the criminal prosecution authorities, such as the Ministry of Internal Affairs and the AFM, which indicate a decrease in efficiency, a weakening of the procedural independence of investigators. As solutions, it is proposed: conducting a criminological analysis of crime, optimizing the number of personnel, revising the jurisdiction and organizational structure of investigative bodies, as well as systematically preparing prosecutors to expand their functions of compiling indictments. The work is aimed at developing a balanced approach to reforming the pre-trial process in the context of the formation of a rule of law.

Key words: *pretrial investigation, criminal process, three-tier model, prosecutorial supervision, jurisdiction, organizational foundations, criminal prosecution, law enforcement reform, legal policy, Republic of Kazakhstan, indictment, investigator, institutional changes.*

Введение

Безусловно, что проблема организационного построения функции досудебного расследования уголовных дел в составе органов уголовного преследования, остается предметом постоянного внимания общества и государства. В этом нетрудно убедиться, обратившись к фрагментарному анализу Посланий Главы государства народу Казахстана, обнародованных в период с 2019 по 2023 годы [1].

Так, в Послании Президента от 2 сентября 2019 года в качестве одной из самых актуальных задач государства прямо названа полноценная реформа правоохранительной системы.

Более детально и применительно к теме нашего исследования, этот тезис расшифрован применительно к сфере уголовного процесса, уже в Послании от 1 сентября 2020 года.

Президент ратует за внедрение в Казахстане так называемой трехзвенной модели уголовного процесса с четким разделением полномочий, которые, по его мнению, должны характеризоваться следующим образом.

Цитирую: «Полиция должна выявлять преступления, устанавливать причастных лиц, собирать и закреплять улики. Прокурор обязан давать независимую оценку собранным доказательствам, пресекать нарушения прав граждан, не допускать вовлечения добросовестных граждан в уголовный процесс, поддерживать обвинение в суде. Суд будет рассматривать жалобы на действия органов и выносить окончательный вердикт по делу.

Такой подход, считает он, укрепит систему сдержек и противовесов, создаст на каждом этапе эффективные фильтры. И, дальше, поручает Президент: «По уголовным делам уже с 2021 года следует законодательно возложить на прокурора обязанность согласования ключевых процессуальных решений, затрагивающих права и свободы человека».

Своего рода первая политическая оценка этой модели им озвучена уже в Послании от 1 сентября 2021 года.

Так, Президент отметил, что **с внедрением трехзвенной модели усилилась защита участников уголовного процесса. С начала текущего года предотвращено необоснованное вовлечение в уголовную орбиту более двух тысяч граждан. К тому же, повысилась оперативность прокурорского надзора – 98% безосновательных решений отменены в течение трех суток. Необходимо поэтапно расширять компетенции прокуроров по подготовке обвинительных актов. Это повысит их ответственность и усилит механизмы правовой оценки результатов расследования, -** завершает он.

В контексте изложенного, с предыдущими вопросами, тесно связана и тема важности внедрения системного подхода к расследованию преступлений, связанных с пытками, на что обратил внимание сферы уголовного правосудия Президент в Послании от 16 марта 2022 года. Как полагает Президент, на сегодняшний день конкретный орган, ответственный за это направление, отсутствует. Подобная практика чревата определенными рисками. Поэтому он

предложил закрепить эти функции за Генеральной прокуратурой, что позволит обеспечить объективность и беспристрастность следствия, утвердит неотвратимость наказания за произвол в правоохранительной сфере.

Ратуя за совершенствование организационных основ деятельности, как фактора обеспечения уголовно-процессуальной деятельности органов уголовного преследования, Президент в Послании от 1 сентября 2022 года, тем не менее, поручил одновременно провести ревизию Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов, с целью избавления от всего, что фактически не работает или препятствует правосудию. При этом сделав оговорку о том, что не менее важно, чтобы после внесения соответствующих поправок они не подвергались бесконечным корректировкам. Подкрепив свою мысль тем, что с 2015 года в Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы внесено уже более 1200 изменений, а также указав, о недопустимости ситуации, чтобы законы менялись в угоду сиюминутной конъюнктуре или узким корпоративным интересам.

В русле вышеизложенного, в Послании от 1 сентября 2023 года он остановился и на такой актуальной теме уголовного правосудия, как необходимость дальнейшей декриминализации экономических преступлений. Дословно, это прозвучало так, что речь идет о делах в отношении предпринимателей и именно об экономических проступках. Более того, по налоговым преступлениям следует внедрить справедливый механизм определения пределов норм привлечения к уголовной ответственности. И завершил он словами о том, что следует положить конец преследованиям предпринимателей правоохранительными органами. Как мне сообщают, такая практика, несмотря на запреты, все еще продолжается.

Таким образом, уже из данного очевидна связь правовых и организационных основ досудебного расследования по уголовным делам.

Дело в том, что даже при самом совершенном описании уголовно-процессуальной деятельности органов досудебного расследования в УПК государства, слабое организационное обеспечение процесса расследования преступлений, приведет к невыполнению целей, задач и принципов уголовного процесса.

Вот почему, очень важны разумные подходы к совершенствованию организационных основ досудебного расследования уголовных дел.

И особенно данное обстоятельство становится актуальным в условиях внедрения в УПК трехзвенной модели уголовного досудебного процесса. Понимание данной модели уголовного процесса в следственной практике неоднозначно. Есть сторонники, как и есть противники ее внедрения в следственную практику (2).

Например, АФМ считает, что введение трехзвенной модели не изменило состояния досудебного расследования, а, напротив, негативно отразилось на сроках досудебного расследования ввиду длительного изучения материалов уголовного дела надзорным органом и выстраивания процессуальной позиции по нему. В настоящее время прокурор уведомляется и принимает решение по

37 следственным действиям (уведомляется по 10, утверждает - 10, согласовывает 17). При этом существующая штатная численность надзорного органа не позволяет охватить все следственные действия и обеспечить качественное исследование всех обстоятельств совершенного преступления с дачей беспристрастной правовой оценки. Кроме того, с расширением полномочий, на прокурора возлагается ответственность, как за ход расследования, так и принимаемые решения, которые обжалуются только вышестоящему прокурору. Это привело к концентрации принятия решений по уголовному делу на верхних уровнях управления, что сказывается на сроках согласования. Одновременно, что следует также признать, необходимость согласования большинства следственных действий существенно подрывает процессуальный статус следователя, как самостоятельного участника уголовного процесса и освобождает его от ответственности при принятии решения со ссылкой на позицию надзорного органа по уголовному делу (3).

Аналогичную позицию занимает и МВД, которое считает, что несмотря на цель трехзвенной модели по оптимизации и упрощению расследования, на самом деле в настоящее время усложнена работа следователям. Они не только потеряли процессуальную самостоятельность, но и ежедневно сталкиваются с предварительной и неофициальной многоступенчатой процедурой согласования принимаемых ключевых процессуальных решений по уголовному делу. В результате теряется оперативность и эффективность уголовного процесса. В качестве одного из признаков несовершенства трехзвенной модели уголовного процесса является увеличение числа жалоб граждан, анализ которых показывает, что их основная масса приходится на волокиту в расследовании уголовного дела. И, это неудивительно, поскольку на практике следователи процессуальные решения предварительно согласовывают с помощником, заместителем прокурора и прокурором района, а также с куратором областной прокуратуры что объективно влечет за собою волокиту в расследовании и потерю времени.

По итогам анализа работы следственных аппаратов в условиях трехзвенной модели уголовного процесса, МВД внесло в соответствующие инстанции ряд мотивированных предложений, которые сводятся к следующему.

Сократить количество процессуальных решений, требующих согласования их следователем с прокурором. В частности, сохранить процедуру согласования с прокурором постановления об объявлении квалификации деяния подозреваемого, как показавшую свою высокую эффективность, а также утверждение постановления о прекращении уголовного дела.

Наряду с изложенным, отказаться от согласования постановлений о признании лица подозреваемым, а также о прерывании сроков досудебного расследования.

Оставить право составления обвинительного акта за следователями, с последующим его утверждением прокурором.

Исключить при этом составление следователем Отчета о завершении досудебного расследования.

Возложить полномочия по согласованию ключевых решений только на руководителей органов прокуратуры, исключив такие полномочия у их заместителей (4).

Таким образом, фрагментарно совершенствование организационных основ досудебного расследования уголовных дел видится в следующих направлениях.

Первое. Необходим глубокий и объективный криминологический анализ движения показателей преступности в стране за годы независимости. Данную работу следует поручить специально созданной рабочей группе из числа компетентных ученых правоведов и практиков органов уголовного преследования.

Задача данной группы проследить за тенденциями преступности в стране и вывести новые закономерности ее дальнейшего развития в условиях политической и социально-экономической модернизации нового Справедливого Казахстана.

Второе. Опираясь на результаты анализа и обобщения рабочей группы правоохранительным органам государства необходимо провести расчеты реальной потребности в численности личного состава оперативных и следственных работников, призванных обеспечить полное, всестороннее, объективное расследование уголовных дел своей компетенции.

Третье. Этой рабочей группе, с учетом сложившейся в уголовном праве научной классификации видов преступлений, предложить органам уголовного преследования пересмотреть организационную структуру своих аппаратов расследования уголовных дел. Цель данной работы - охватить методами ОРД и уголовным расследованием все виды преступлений, подследственных тому или иному органу досудебного расследования уголовных дел.

В этом вопросе следует исходить из того непреложного факта, что общее правило досудебного расследования, как подследственность, следует рассматривать в качестве правовой основы, используемой для совершенствования организационной основы построения системы расследования уголовных дел. Иначе говоря, структура следственного аппарат должна быть максимально привязанной к научной классификации общеуголовных, экономических, коррупционных видов преступлений.

Четвертое. С предыдущими тезисами тесно связана и упомянутая выше новая модель уголовного процесса Казахстана.

Что здесь имеется ввиду?

Как известно, с 1 января 2026 года на прокуроров будет возложено составление обвинительных актов по всем уголовным делам, оканчиваемым в режиме предварительного следствия. Этот день недалек. И к нему следует быть готовыми. Не секрет, что многие руководители органов прокуратуры по разным причинам еще не готовы самостоятельно писать обвинительные акты по уголовным делам, несмотря на то, что такая прямая обязанность на них

возложена уже с 1 января 2022 года в отношении дел об особо тяжких преступлениях, расследуемых следователями органов внутренних дел, антикоррупционной службы и службы экономических расследований, в том числе соединенных с делами о других уголовных правонарушениях.

Более того, с 1 января 2023 года эту работу они стали выполнять также в отношении дел о коррупционных преступлениях, предусмотренных п. 29 ст. 3 УК, в том числе соединенных с делами о других уголовных правонарушениях.

Наконец, с 1 января 2026 года обвинительные акты прокуроры начнут разрабатывать в отношении дел об иных уголовных правонарушениях, завершенных в форме предварительного следствия (см. сноску к ст. 302-1 УПК в редакции ЗРК от 23.12.2023 № 51 – VIII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам обеспечения национальной безопасности и службы в специальных государственных органах Республики Казахстан»).

Следовательно, отталкиваясь от реально существующих объемов уголовно-процессуальной работы органов уголовного преследования и прокуроров, штатной численности их должностных лиц в уголовном процессе, результатам работы, необходимо продумать вопросы укрепления штатной численности, прежде всего, прокуроров по уголовным делам. Имея ввиду, что на одного прокурора, занятого ведением прокурорского надзора в уголовном процессе сегодня, приходится порядка 5 следователей разных органов уголовного преследования страны.

Отсюда неизбежно возникает вопрос об увеличении штатной численности прокуроров в уголовном досудебном процессе, чтобы выполнить требование УПК о составлении исключительно руководителями органов прокуратуры обвинительных актов по всем делам, оканчиваемым в режиме предварительного следствия.

Каким же образом, набрать в органы прокуратуры необходимую численность прокуроров для уголовного досудебного процесса.

Прежде всего, это предстоит сделать за счет внутренних резервов самой системы прокуратуры. То есть, отобрать и срочно переобучить прокуроров исключительно для целей досудебного уголовного процесса.

Пересмотреть требования УПК и возложить составление обвинительных актов, кроме руководителей органов прокуратуры, также на процессуальных прокуроров по уголовным делам.

Привлечь к данной работе опытных прокуроров из числе отдельных ветеранов системы.

Провести целевую подготовку таких прокуроров из числа прокурорских работников по направлениям работы органов уголовного преследования

страны (МВД, АПК, АФМ) в Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК.

Список использованных источников

1. Послания Президента РК к народу Казахстана о положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики Республики.-https://www.akorda.kz/ru.
2. «Трехзвенная модель уголовного правосудия-гарантия обеспечения прав и свобод граждан» / Материалы международной научно-практической конференции.- Алматы: Академия МВД РК им. М. Есбулатова, 2021.-239 с.
3. Текущее делопроизводство АФМ РК, 2024.
4. Текущее делопроизводство МВД РК, 2024.
5. Текущее делопроизводство Генеральной прокуратуры РК, 2024.

Сведения об авторах

Жунусова Мерей Каировна *— Жоспарлау және бақылау бөлімінің аға инспекторы, құқық магистрі, полиция майоры.*

Жунусова Мерей Каировна *старший инспектор Отдела планирования и контроля, магистр права, майор полиции.*

Zhunusova Merey Kairovna *— Senior Inspector of the Planning and Control Department, Master of Law, Police Major, Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, email: merey.zhunussova@mail.ru).*

ҒЫЛЫМИ ДЕБЮТ
НАУЧНЫЙ ДЕБЮТ
SCIENTIFIC DEBUT

Ж.С. САМИГУЛЛИНА
Е.С АКИМЖАНОВ
Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев
атындағы Қостанай академиясы,

ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ ЕСІРТКІЛЕР: АДАМҒА, ҚОҒАМҒА ЖӘНЕ ТҰЛҒАЛЫҚ ДАМУҒА ӘСЕРІ

Есірткілік заттар – опиаттық табиғаты бар, қолданушыны эйфория жағдайына жетелейтін тыйым салынған заттар. Мұндай заттарды жиі қолданудың салдары тәуелділікке алып келеді, ал ол өз кезегінде адамның физиологиялық және психологиялық күйіне, сондай-ақ оның қоршаған ортасына – жеке өміріне, жұмысына, отбасына әсер етеді. Бұл мақалада есірткіні қолданудың барлық салдары жан-жақты қарастырылады. Қазіргі қоғамда есірткілердің таралуы жастардың денсаулығына, психологиялық жағдайына және әлеуметтік өміріне үлкен қауіп төндіреді. Әсіресе, синтетикалық есірткілердің кең таралуы және олардың ауыр психоактивті әсерлері адам ағзасын және психикасын терең бұзады. Бұл проблеманың алдын алу үшін жастарды салауатты өмір салтына баулу, есірткілердің зияны туралы ақпараттандыру, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттік органдардың бірлескен әрекеттері қажет. Есірткіге қарсы күресте спорт, мәдениет және білім беру салаларының маңызды рөл атқаратыны анық. Осылайша, есірткімен күрес – жалпы қоғамның қауіпсіздігі мен болашағы үшін күрес.

Кілтті сөздер: *есірткі заттары, тәуелділік, әдеттер, тұтыну, қолдану, қоғам, заңсыз әрекет, лунатизм, ұйқысыздық, шамадан тыс қолдану, когнитивті бұзылыстар, қаржылық мәселелер, денсаулық, құқықтық салдар.*

Современные наркотики: влияние на человека, общество и личностное развитие

Наркотические средства - запрещенные вещества, имеющие опиативную природу, приводящие пользователя к состоянию эйфории. Последствия частого употребления таких веществ приводят к зависимости, которая в свою очередь влияет на физиологическое и психологическое состояние человека, а также его окружение - личную жизнь, работу, семью. В данной статье всесторонне рассматриваются все последствия употребления наркотиков. Распространение наркотиков в современном обществе представляет большую угрозу здоровью, психологическому

состоянию и социальной жизни молодежи. Особенно широкое распространение синтетических наркотиков и их тяжелые психоактивные воздействия глубоко нарушают организм и психику человека. Для предотвращения этой проблемы необходимо приобщение молодежи к здоровому образу жизни, информирование о вреде наркотиков, а также совместные действия общества и государственных органов. Немаловажную роль в борьбе с наркотиками играют спортивные, культурные и образовательные сферы. Таким образом, борьба с наркотиками - это борьба за безопасность и будущее общества в целом.

Ключевые слова: *наркотические средства, зависимость, привычки, потребление, применение, общество, противоправная деятельность, лунатизм, бессонница, злоупотребление, когнитивные нарушения*, финансовые вопросы, здоровье, правовые последствия.

Modern drugs: impact on people, society and personal development

Narcotic drugs are illegal substances of an opiative nature, leading the user to a state of euphoria. The consequences of frequent use of such substances lead to dependence, which in turn affects the physiological and psychological state of a person, as well as his environment - personal life, work, family. This article takes a comprehensive look at all the consequences of drug use. The spread of drugs in modern society poses a great threat to the health, psychological state and social life of young people. Especially the widespread use of synthetic drugs and their severe psychoactive effects deeply disrupt the human body and psyche. To prevent this problem, it is necessary to introduce young people to a healthy lifestyle, awareness of the dangers of drugs, as well as joint actions of society and state bodies. Sports, cultural and educational spheres play an important role in the fight against drugs. Thus, the fight against drugs is a struggle for the safety and future of society as a whole.

Key words: *narcotic drugs, addiction, habits, consumption, use, society, illegal activities, sleepwalking, insomnia, abuse, cognitive impairment, financial issues, health, legal consequences.*

Кіріспе

Есірткілер – синтетикалық немесе табиғи тектегі заттар, олар есірткі заттар, психотроптық заттар және олардың прекурсорлары тізіміне енгізілген [1]. Олар әртүрлі түрлерге бөлінеді: опиаттар, стимуляторлар, депрессанттар және галлюциногендер. Әрбір есірткі түрінің организмге өзіндік әсері бар. Есірткіге тәуелділік біртіндеп дамиды: бастапқыда адам есірткіні қолданған кезде жағымды сезімдер мен эйфорияны бастан кешіреді, бірақ уақыт өте келе организм ол затқа үйреніп кетеді және сол әсерді қайта сезіну үшін барған сайын көп мөлшер қажет етеді, яғни препаратқа төзімділік дамиды.

Соңғы жылдары өмір сүру сапасының төмендеуі мен жастардың психикалық денсаулығының нашарлауы байқалып отыр. Біздің ойымызша, оның негізгі себептерінің бірі – қоғам санасында орын алған өзгерістерде жатыр: жастар арасында есірткіге, гедонистік өмір салтына, заттық құндылықтарға қызығушылық артуда, басқаша айтқанда, соңғы онжылдықтарда моральдық құндылықтар мен идеалдар айтарлықтай трансформацияға ұшырады.

Жастар күн сайын гуманистік емес ақпаратты бойына сіңіреді, жаппай үгіт-насихаттың үлкен ағынымен бетпе-бет келеді. Теріс ақпарат оларды «Зомбилеуге» әкеледі, жағымсыз көзқарастардың қалыптасуына ықпал етеді, жағымды дүниетанымды дамытпайды, бұл кейін олардың іс-әрекеттері мен қылықтарына әсер етеді.

Әлеуметтік алаңдаушылықтың себебі – экономикасының жағдайы да болып отыр, оған соңғы бірнеше жылда өршіп келе жатқан әлемдік экономикалық дағдарыс ықпал етуде. Осыған байланысты есірткімен күрес, олардың заңсыз таралуына қарсы іс-қимыл мәселесі барған сайын өзекті болуда, әсіресе бұл «Ғаламдық жамандық» ең алдымен жасөспірімдер мен жастар ортасында таралатынын ескерсек.

Есірткі қолданушы адам өз мінез-құлқы мен әдеттерін бақылаудан айырылады. Ол есірткіні қолдануға шамадан тыс әуестенеді және оны табудың жолын үнемі іздеумен болады. Сонымен қатар, есірткіні қолданбаса, қатты физикалық және психологиялық белгілерге ұшырауы мүмкін, бұл абстиненция синдромы деп аталады.

Қазіргі таңда еліміздегі есірткі жағдайы мынадай түрде қалыптасып отыр: жастар үшін ең үлкен қауіп – синтетикалық есірткіні, немесе оларды тағы бір атаумен «Дизайнерлік» есірткілерді қолдану мәселесі болып табылады. Олар «Спайс», шегуге арналған қоспалар, «Ванна тұздары», «Өсімдіктерге арналған тыңайтқыштар», энтеогендер, тағамға арналған өсімдік қоспалары, хош иістендіргіш қоспалар деген аттармен танымал.

Мұндай қоспалардың ең қауіпті құрамдас бөлігі–каннабиноидтық рецепторлардың синтетикалық агонисттері. Бұл заттар шөп қоспаларына, «Спайстарға» қосылады және марихуананың әсеріне ұқсас психоактивті әсер береді. Басқаша айтқанда, синтетикалық есірткілер – құрамында тек кәдімгі шөптер мен өсімдіктер ғана емес, психотроптық әсері бар заттар мен синтетикалық компоненттер болатын түрлі шөп қоспалары.

Бұл есірткілік заттар Оңтүстік-Шығыс Азиядан және Еуропадан жеткізіліп, елімізде заңды түрде де, заңсыз түрде де таратылады.

Айта кету керек, синтетикалық есірткілердің психотроптық әсері дәстүрлі, көпке белгілі есірткілерге қарағанда ондаған, тіпті жүздеген есе күшті. Сонымен қатар, мұндай заттардың көпшілігі күшті улануға әкелуі мүмкін. Әрине, табиғи каннабиноидтарды қолдану жағдайлары да тиісті қызметтер тарапынан тіркеліп отыр, өйткені құрамында жанған кезде (шегу кезінде) немесе қышқылдың әсерінен (нашақорлар затты ішке қабылдағанда) бұзылмайтын жеткілікті мөлшерде есірткілік заттары бар қарасора (конопля)

дерлік барлық жерде кездеседі. Дегенмен, синтетикалық есірткілерден улану жағдайлары үнемі өсіп келеді.

Есірткіге тәуелділік адамның денсаулығы мен өміріне ауыр салдарлар әкеледі. Ол физикалық және психикалық мәселелерге – ағзаның жұмыс істеуінің бұзылуына, депрессияға, психозға және суицидтік әрекеттерге әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, наркомания отбасы, достар және қоғаммен қарым-қатынасқа теріс әсер етеді.

Синтетикалық есірткіні қолданудан болатын уланудың алдын алу мәселесі, жоғарыда айтылғандай, зерттеушілердің, наркологтардың, сот-медициналық сарапшылардың және осы салада жұмыс істейтін басқа мамандардың алдында өткір тұр. Сондай-ақ синтетикалық есірткіні нашақорлар тарапынан жүйелі түрде қолданудың салдарын қарастыру мәселесі де өзекті болып отыр. Ғалымдар психопатологиялық симптоматиканың кең спектрі салдарынан клиникалық көріністі талдауға айрықша қызығушылық танытуда.

Синтетикалық есірткінің орталық жүйке жүйесіне әсері өте алуан түрлі және күшті. Ең алдымен, бұл әсер адамның эмоциялық саласына бағытталады: шеккен адамда эйфория сезімі, себепсіз ұзаққа созылатын күлкі ұстамалары пайда болады. Қарама-қарсы жағдайлар да кездеседі: адам «өз ішіне кетіп», шынайылықтан алыстайды, сонымен бірге түсініксіз мимикалық реакциялар байқалады, табиғи емес қайталанатын қозғалыстар жасайды, кейде қарапайым әрекеттерді орындауға қабілетсіз болады: кеңістікте және уақытта бағдарлаудың бұзылуы, үйлестірудің нашарлауы көрінеді. Нашақорлар жарқын есту және көру галлюцинацияларын көреді.

Синтетикалық есірткіні қолданғаннан кейінгі ең теріс әсерлердің бірі – адамның ойлау қабілетінің айтарлықтай бұзылуы: адамда ерекше ішкі күш пен тіпті құдіреттілік сезімі пайда болады, ұшу қабілетіне ие болғандай әсер туады. Дәл осы әсер көптеген жасөспірімдердің суицидтік әрекеттеріне себеп болды: есірткінің әсерімен олар көпқабатты үйлердің терезесінен ұшып шығуға тырысты. Есірткі қолданатындардың басым көпшілігінде өз денесін, ойы мен мінез-құлқын бақылау қабілеті толықтай жойылады. Айта кету керек, синтетикалық есірткімен улану күйінде болу адамның өзіне де, оны қоршаған ортаға да қауіпті.

Синтетикалық құрамды қоспаларды шегу орталық жүйке жүйесінің құрылымдарында жиі қайтарылуы қиын деструктивті процестерге әкеледі, олар нейромедиаторлардың түзілуі мен алмасуының жоғалуымен байланысты. Ғалымдардың айтуынша, бұл процесс өте қиын қалпына келеді немесе кейбір рецепторлардың толық химиялық блокадасы салдарынан мүлде қалпына келмейді.

Синтетикалық есірткіні қолдануда тәуелділік осындай жағымсыз салдармен бірге жүреді: тітіркенгіштік, дене әлсіздігі, мазасыздық, анорексия, ұйқы бұзылуы сияқты ауыр психоэмоциялық жағдайлар байқалады – бұлардан нашақор кезекті есірткі дозасын қабылдау арқылы құтылуға тырысады.

«Синтетикалық нашақорлыққа» тән ерекше белгі – тұрақты бақылауда болу сезімі: науқас өзін үнемі біреу аңдып, әрекеттерін бақылап тұрғандай сезінеді.

Негізгі бөлім

Қазіргі зерттеулер мынадай нәтижелерді қамтиды: «спайс», «тұз» секілді заттарды шегу және ішке қолдану адамның ауыр соматикалық және психикалық бұзылыстарына әкелуі мүмкін. Ең алдымен, зерттеушілер шегудің мынадай салдарын атап өтеді: тыныс жолдарының тітіркенуі, интоксикация белгілері: құсу, жүрек айну, жүрек қағысының жиілеуі, қан қысымының жоғарылауы, құрысу, спазм, есінен тану жағдайлары.

Есірткіге қарсы күрес алдын алу, оңалту және әлеуметтік қолдауды қамтиды. Есірткінің зияны туралы ақпарат беру, алдын алу бағдарламаларын өткізу және нашақорларға көмек көрсету, олардың қоғамға қайта бейімделуіне жағдай жасау маңызды.

Есірткі қолдану адамның мінез-құлқында түрлі өзгерістер тудырады. Солардың кейбірі:

•Өмірлік басымдықтардың өзгеруі. Есірткіні қолдану жаңа «хоббиге» айналып, адамның өмірлік басымдықтарын өзгертеді. Ол күнделікті міндеттерді орындауға қарағанда есірткі табуға және қолдануға көбірек мән беріп, бар қаржысын соған жұмсайды. Бұл жұмыс, оқу және жақындарымен қарым-қатынасында қиындықтарға әкеледі [2].

•Әлеуметтік ортаның өзгеруі. Есірткіге тәуелді адам қысқа уақыт ішінде әлеуметтік ортасын толық өзгертуі мүмкін. Оның айналасына басқа нашақорлар мен қылмыстық элементтер еніп, есірткіге қол жеткізу жолдарын ұсынады. Бұл отбасы мен қоғамнан алыстауға алып келеді.

• Қаржыға көзқарастың өзгеруі. Есірткіні қолданушы адам ақшаға қатысты көзқарасын өзгертеді: барлық қаржысын есірткіні сатып алуға жұмсайды, туыстары мен достарынан қарыз алады немесе есірткіге ақша табу үшін заңсыз әрекеттерге барады.

•Көңіл-күй мен эмоциялық жағдайдың өзгеруі. Есірткіні қолдану көңіл-күйдің секірмелі өзгерістерін тудырады. Жас нашақор агрессивті, ашушаң немесе керісінше – селқос, енжар болуы мүмкін. Сондай-ақ жиі көңіл-күй ауысуы мен эмоциялық жарылыстар байқалады [3].

•Ұйқы мен тамақтанудың бұзылуы. Есірткіні қолдану ұйқы мен тамақтану бұзылыстарына әкеледі: ұйқысыздық, гиперсомния, кейде лунатизм дамиды [4]. Аштықты жоғалту немесе керісінше шамадан тыс тәбеттің пайда болуы да есірткінің әсер ету факторына жатады.

•Когнитивті бұзылыстар. Зерттеулер есірткіні ұзақ қолдану ми құрылымында атрофиялық өзгерістерге алып келетінін көрсетті. Бұл жұмыс жадында, есту-сөйлеу және көру жадында, басқа да когнитивті функцияларда бұзылыстарға әкеледі. Бұл өзгерістер қайтымсыз сипатта болады [5].

Есірткіні қолданудың мінез-құлықтық өзгерістері әр адамда әртүрлі болуы мүмкін – бұл қолданылған есірткінің түріне, жиілігіне, дозасына және адамның жеке ерекшеліктеріне байланысты.

Есірткіге тәуелділіктің әлеуметтік салдары да өте күрделі, ол тек қолданушының өзіне ғана емес, оның отбасына, жақындарына және қоғамға әсер етеді:

•Отбасылық және әлеуметтік қарым-қатынастың бұзылуы. Есірткі қолдану отбасылық қатынастардың бұзылуына, ажырасуларға, балалармен және жақын адамдармен байланыстың үзілуіне әкеледі [6].

•Жұмыс пен қаржы мәселелері. Есірткіге тәуелді адам жұмысын жиі жоғалтады немесе жұмыста жауапкершілік көтере алмайды. Бұл табыс көзін жоғалтуға және қаржы қиындықтарына әкеледі.

•Қылмыстық белсенділіктің артуы. Есірткі қолданушылар ұрлық, қарақшылық, есірткі саудасы сияқты қылмыстық әрекеттерге жиі араласады, заңмен қақтығысқа түсіп, түрмеге түсуі мүмкін [7].

•Денсаулық пен қоғамдық әл-ауқатқа қауіп. Есірткіні қолдану денсаулыққа зиян келтіреді, стерильді емес шприц қолданудан жұқпалы аурулардың таралу қаупі бар.

•Стигма және қоғамнан шеттету. Есірткі қолданушылар қоғамда жиі кемсітуге, қызметтерден бас тартуға, жұмыссыздыққа және әлеуметтік оқшаулануға ұшырайды.

Құқықтық салдары да бар: сот шешімімен адам шектеулі әрекет қабілетті деп танылып, бұл оның өмірін одан әрі қиындатады.

Есірткіге тәуелділік қоғам мен мемлекет деңгейінде кешенді шешімді қажет ететін маңызды әлеуметтік мәселе. Алдын алу, оңалту және нашақорлар мен олардың отбасыларын қолдау – бұл күрестегі маңызды қадамдар.

Есірткіге тәуелділік – ұзақ әрі күрделі процесс. Тәуелділікті емдеудің тиімділігі емнің кешенділігіне байланысты. Қазіргі таңда есірткіге тәуелділікті емдеу бірнеше кезеңнен тұрады:

1.Детоксикация (уытсыздандыру). Бұл кезеңде организмнен есірткі қалдықтары шығарылады, абстиненция синдромының белгілері жойылады. Детоксикация медициналық бақылаумен, кейде дәрі-дәрмек қолдану арқылы жүзеге асады.

2.Психотерапиялық көмек. Емделушіге жеке және топтық психотерапия жүргізіледі. Психотерапия адамның есірткіге деген көзқарасын өзгертуге, тәуелділіктің себептерін түсінуге және оларды жеңуге көмектеседі.

3.Әлеуметтік оңалту. Бұл кезеңде емделуші қоғамға бейімделу дағдыларын қалпына келтіреді. Арнайы орталықтарда кәсіби дайындық, әлеуметтік дағдыларды дамыту, еңбекке тарту жұмыстары жүргізіледі.

4.Рецидивтің алдын алу. Есірткі қолдануға қайта оралудың алдын алу үшін ұзақ мерзімді психологиялық қолдау, өзара көмек топтарына қатысу, тұрақты бақылау қажет.

Қоғам есірткіге қарсы күресте маңызды рөл атқарады. Бұған мыналар кіреді:

•Алдын алу бағдарламалары. Мектептерде, колледждерде және жоғары оқу орындарында есірткінің зияны туралы ақпараттық-түсіндіру жұмыстары жүргізілуі тиіс.

•Денсаулық сақтау саласындағы саясат. Медициналық мекемелерде есірткіге тәуелді адамдарды ерте анықтау және емдеуді қамтамасыз ету.

•Құқық қорғау шаралары. Есірткі тасымалы мен сатылымына қарсы заңнаманы қатаң сақтау және құқық бұзушылықтың алдын алу.

•Қоғамдық ұйымдардың жұмысы. Қайырымдылық қорлары, үкіметтік емес ұйымдар есірткіге тәуелді адамдарға көмек көрсету және олардың қоғамға қайта бейімделуіне жәрдемдесу жұмыстарымен айналысады.

Қазіргі таңда есірткі қолдану әсіресе жастар арасында кең таралып отыр. Бұл құбылыстың бірнеше себебі бар:

•Қызығушылық пен тәжірибе жасауға ұмтылыс. Жасөспірімдер кейде достарының немесе құрдастарының ықпалымен жаңа сезімдер мен әсерлерді көру үшін есірткіні байқап көреді.

•Қысым мен әлеуметтік факторлар. Құрдастарынан қалмау, топ ішінде бедел жинау мақсатында есірткіні қолдану жағдайлары кездеседі.

•Отбасылық мәселелер. Отбасындағы жанжал, ата-ананың назар аудармауы немесе қатал тәрбиесі жасөспірімнің психологиялық мәселелеріне әкеліп, оны есірткі арқылы «құтылуға» итермелеуі мүмкін.

•Қол жетімділік. Кейбір аймақтарда есірткіні сатып алу оңай болғандықтан, жастар оған еркін қол жеткізе алады.

•Ақпараттық кеңістіктің ықпалы. Интернет, әлеуметтік желілер арқылы есірткіні насихаттайтын немесе оны «қауіпсіз» деп көрсететін контенттер жастардың санасына әсер етеді.

Нашақорды қайтадан шөп салынған қалташаны қолға алуға итермелейтін нәрсе–есірткіні созылмалы түрде қолданудың нәтижесінде пайда болған әлеуметтік дезадаптация: ойлау қабілетінің бұзылуы мен жадының әлсіреуі салдарынан оқу процесін жалғастыруға шамасы жетпейді немесе мазасыздық, депрессиялық жағдай, қарым-қатынас жасау қабілетінің бұзылуы салдарынан жұмыс істеуге қабілеті болмайды – бұл симптоматика жағынан шизофрениялық кемістікке ұқсайды.

Көбінесе медицина қызметкерлері ауруханаға түскен науқастың жағдайын бірден анықтай алмайды: клиникалық көрініс шизофренияға ұқсайды, бірақ есірткіні көп қолданған анамнез диагнозды – синтетикалық нашақорлық деп көрсетуге негіз береді.

Есірткі қолданудың салдары жастар үшін өте ауыр: оқу үлгерімінің нашарлауы, мектептен немесе университеттен шығару, қылмысқа бару, денсаулықтың күрт нашарлауы, болашаққа үміттің жойылуы.

Есірткі қолдануды алдын алудың тиімді тәсілдері:

•Отбасындағы тәрбиенің маңызы. Ата-аналар балаларымен ашық сөйлесіп, олардың мәселелерін тыңдай білуі қажет. Қолдау мен түсіністік – алдын алудың басты факторлары.

•Бос уақытты тиімді ұйымдастыру. Жастардың спорт, өнер, ғылым сияқты пайдалы іс-шараларға қатысуы олардың есірткіден алшақ болуына ықпал етеді.

•**Білім беру арқылы алдын алу.** Мектептерде және жоғары оқу орындарында есірткінің зияны, тәуелділіктің салдары туралы ақпарат беру міндетті болуы керек.

•**Құрдастар ортасында дұрыс үлгі көрсету.** Жасөспірімдер арасында есірткіге қарсы қозғалыстар, еріктілер ұйымдары құру арқылы жастардың бір-біріне оң ықпал етуін қамтамасыз ету қажет.

Бүгінгі таңда синтетикалық есірткіні тарату нарығында байланыссыз сату тәсілі басымдыққа ие: мобильді байланыс пен интернет желісі арқылы. Қазіргі уақытта интернет кеңістігі есірткі бизнесін өрістетуге толыққанды алаңға айналды: мұнда таратуға қажетті персоналды табуға, логистиканы ұйымдастыруға, клиенттерді іздеуге және тауар үшін төлем жасауға болады.

Есірткі таратуды ұйымдастыратын құрылымдар трансұлттық сипатқа ие: у өндіру бір елде жүзеге асырылады, интернет-дүкендерді басқару – басқа елде, ал тарату – үшінші елдерде жүреді, сонымен қатар сатылған тауар үшін төлемдер электрондық төлем жүйелері арқылы бүкіл әлем бойынша таралады.

Мысалы, біздің елімізде онлайн-дүкендерде «тыңайтқыш» атауымен мефедрон есірткісі ашық сатылымда бар. Бұл ақ ұнтақты, капсула, кристалл немесе таблетка түріндегі затты қолдану эйфория тудырады. Сондай-ақ, ол мынадай жанама әсерлерге әкеледі: шырышты қабықтың күйіп қалуы, мұрыннан қан кету, қан айналымының бұзылуы, зейін қоюдың төмендеуі, терінің қабынуы, тахикардия, сусыздану, жүрек ырғағының бұзылуы, аяқ-қолдың жансыздануы, психикалық аурулардың дамуы. Әлемнің бірқатар елдерінде бұл затты сатуға тыйым салынған.

Неліктен синтетикалық есірткілер біздің елімізде соншалықты «танымал»? Мұның себебі–олардың құрамында психостимуляторлар немесе олардың туындылары–психотроптық заттар бар, олар адамның психикалық белсенділігін, кейде сирек жағдайда физикалық белсенділікті арттырады. Мұндай есірткілер шаршауды, енжарлықты, ұйқышылдықты тез жояды, жоғары психикалық функцияларды ынталандырады, ләззат сыйлайды, эйфория тудырады.

Ең үлкен қауіп–мұндай заттарды жасөспірімдер мен жастардың қолдануында жатыр. Өмірінде алғаш рет «спайс», «арома микс» сияқты қоспалар немесе басқа шегуге арналған қоспалар қосылған «косячокты» шеккен жастар көбінесе денеде тарайтын уланудан шок жағдайына түседі. Олар бірнеше рет құсып, жүректері айниды, басы айналады, жүрісі сенімсіз болады, санасы шатасады, бүкіл денесі әлсірейді, тіпті қозғалысты үйлестіру бұзылып, өз бетінше жүруге қабілетсіз болып қалады, гипертония, тахикардия, ауыздың кебуі, есту және көру галлюцинациялары, қорқынышты түстер, құрысулар дамиды.

Есірткіні қолдану және оны тарату заң бойынша қатаң жазаланады. Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес есірткі заттарын заңсыз сақтау, тасымалдау, тарату және өндіру қылмыстық жауапкершілікке әкеледі. Бұл келесі құқықтық салдарларға алып келуі мүмкін:

•**Айыппұл салу.** Заңсыз әрекеттер үшін айтарлықтай көлемде айыппұл төлеу міндеттелуі мүмкін.

•**Еркіндіктен айыру.** Есірткіні өндіру, сақтау, тасымалдау немесе сату ауыр қылмыс болып есептеліп, бірнеше жылдан жиырма жылға дейін немесе өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасына кесілуі мүмкін.

•**Қоғамдық жұмыстарға тарту немесе түзету жұмыстары**. Кейбір жағдайда жеңіл құқық бұзушылықтар үшін сот қоғамдық немесе түзету жұмыстарын тағайындайды.

•**Құқықтық мәртебенің төмендеуі.** Қылмыстық жазалау адамның беделіне, болашақ жұмысқа орналасуына, оқуына және шетелге шығуына кедергі келтіреді.

Есірткі заттарын қолданудың тағы бір қауіпті жағы – уақыт өте келе нашақорларға дозаны арттыруға тура келеді, себебі үнемі және бірнеше рет қолданған кезде ағза үйреніп кетеді. Алғашқы қолдануларда есірткі адамның ағзасына күшті уытты әсер етеді. Кейіннен уытты заттарды ұзақ әрі тұрақты қолданатын нашақорлар мен токсикомандар оларға және олардың химиялық құсастарына төзімділік қалыптастырады. Сондықтан есірткілер тек дозаны айтарлықтай арттырғанда ғана әсер етеді. Қызығы, нашақорлар мен токсикомандарға орташа әсер ететін дозада заттар енгізілгенде, жалпы жедел улану белгілері байқалмайды. Дәл осындай жағдайда наркологтар мен клиникалық фармакологтар тәуелділіктің қалыптасқанын атап өтеді.

Қоғам мен үкімет синтетикалық есірткілердің бүгінде жастардың өміріне қауіп төндіріп тұрғанын түсініп отыр. Бұл мәселе елде есірткі заттарының таралуының алдын алуға бағытталған шұғыл және белсенді шараларды қабылдауды талап етеді деп санаймыз.

Есірткінің заңсыз айналымы тек жеке адам үшін емес, бүкіл қоғам үшін қауіп төндіреді. Сондықтан заң органдары бұл мәселеге қатаң бақылау орнатады.

Біздің ойымызша, жасөспірімдер мен жастар арасындағы нашақорлықтың алдын алуды ұйымдастырудың негізгі әдістерінің бірі – жастарды экстремалды спорт түрлеріне және дене шынықтыру қызметіне тарту. Осы салада жасөспірімдерде жеке тұлғаның ең жақсы қасиеттері қалыптасып, салауатты өмір салтын ұстануға тұрақты қажеттілік пайда болады.

Бұл жастағы психофизиологиялық ерекшеліктер жасөспірімдер мен жастардың экстремалды дене шынықтыру және спорт түрлеріне қызығуын түсіндіреді: олар бұрын белгісіз, тәуекелі жоғары, беймәлім нәрселерге ұмтылады. Сондықтан мұндай спорт түрлері жасөспірімдер мен жастар арасында үлкен танымалдылық пен беделге ие болуда.

Дене шынықтыру-спорттық қызметпен айналысқаннан кейін ағзада эндорфиндердің көбеюін табиғи марапаттау жүйесінің стимуляциясы және спорт құралдары арқылы жасөспірімдер арасындағы нашақорлықтың алдын алудың маңызды механизмі деп санауға болады.

Осылайша, жасөспірім үшін жаңа және беймәлім нәрсе оң бағытта, конструктивті түрде – қауіп деңгейі жоғары спорт түрлерімен айналысу

арқылы жүзеге асуы мүмкін немесе теріс бағытта, деструктивті түрде – синтетикалық есірткі қолдану арқылы көрінуі мүмкін.

Айта кету керек, экстремалды спорт түрлерімен айналысу кезінде, әсіресе қауіпті жағдайларды жеңу және қорқынышпен күресу барысында жасөспірімдердің ағзасында эндорфиндер бөлінеді, бұл өз кезегінде жастарға эйфория, бақыт сезімін сыйлайды, алаңдаушылық пен мазасыздықты жеңуге көмектеседі. Бұл синтетикалық психотроптық заттарды қолдануға балама болып табылады.

Қазіргі қоғамда есірткі мәселесі күн өткен сайын өзекті әрі қауіпті болып отыр. Ғылыми-техникалық прогресс, жаһандану, ақпараттық кеңістіктің қарқынды дамуы есірткі заттарының таралуына, жаңа түрлерінің пайда болуына жағдай жасап отыр. Бүгінгі таңда синтетикалық есірткілер – «спайс», «соль», мефедрон сияқты заттар жастар арасында кеңінен таралуда. Бұл заттар жеңіл қолжетімділігімен, жасырын сатылуымен, интернет арқылы таралуымен қауіпті.

Синтетикалық есірткілердің әсері дәстүрлі есірткілерден әлдеқайда күштірек. Олар адамның орталық жүйке жүйесіне күшті әсер етіп, алғашқы қабылдаудың өзінде эйфория, галлюцинациялар, өз-өзіне сенімділік сезімін тудырады. Дегенмен, бұл сезімдер уақытша, ал олардың орнына дене мен психиканың бұзылуы, тәуелділік, ауыр психикалық аурулар келеді. Синтетикалық есірткіні тұтынған жастар жиі улану, естен тану, жүрек тоқтауы сияқты ауыр жағдайларға тап болады.

Қазіргі кезде есірткі бизнесі интернет пен мобильді қосымшалар арқылы кеңінен өріс алды. Жеткізу тәсілдері жасырын, сатып алушы мен сатушы арасындағы байланыс көбіне бетпе-бет болмайды. Бұл құқық қорғау органдарының жұмысын қиындатады. Сонымен қатар, синтетикалық есірткіні сату заңмен тыйым салынғанына қарамастан, олар «Тыңайтқыш», «Ароматикалық қоспа», «Ваннаға арналған тұз» деген атаулармен ашық сатыла береді.

Есірткі мәселесінің ең қорқынышты жағы – оның жастарды, олардың болашағын жоюында. Бір рет қолданғанның өзінде жасөспірім ауыр зардаптарға тап болып, өмірінің барлық саласында қиындықтарға ұшырауы мүмкін. Есірткіні қолданатын жасөспірім оқуын тастап, жұмыстан айрылып, отбасы мен қоғамнан алшақтайды. Көп жағдайда бұл әлеуметтік дезадаптацияға, қылмыстық әрекеттерге, тіпті суицидке алып келеді.

Есірткімен күрес көп қырлы, кешенді тәсілді қажет етеді. Бірінші кезекте жастарды спортқа, өнерге, шығармашылыққа, ғылымға баулу – олардың бос уақытын пайдалы әрі қызықты істермен толықтыру керек. Салауатты өмір салты тек физикалық тұрғыдан ғана емес, психологиялық және рухани тұрғыдан да жастарды нығайтады.

Мектептер мен колледждерде есірткінің зияны туралы түсіндіру жұмыстары тұрақты жүргізілуі керек. Бұл тек лекция ғана емес, нақты мысалдар, бейне материалдар, пікірталастар арқылы жүзеге асуы тиіс. Балалар

мен жасөспірімдерге есірткінің шынайы бет-бейнесін көрсету – оларды болашақта дұрыс таңдау жасауға итермелейді.

Отбасы тәрбиесі де маңызды рөл атқарады. Ата-аналар балаларына үлгі болып, ашық әрі сенімді қарым-қатынас орнатып, оларды әрқашан қолдап, бағыт беріп отыруы керек. Бала өзінің отбасы мен қоғам алдында жауапкершілігін түсінсе, ол зиянды әрекеттерден бойын аулақ ұстайды.

Есірткімен күрес тек құқық қорғау органдарының ғана емес, бүкіл қоғамның міндеті болуы тиіс. Бұл бағытта жан-жақты кешенді шаралар қажет: құқықтық, әлеуметтік, медициналық, психологиялық. Алдын алу жұмыстары ең алдымен жасөспірімдер мен жастарға бағытталуы керек.

Жастарды спортқа, шығармашылыққа, денсаулыққа пайдалы істерге тарту – есірткінің алдын алудың тиімді тәсілі. Экстремалды спорт түрлерімен шұғылдану, белсенді өмір сүру, денсаулықты нығайту – есірткісіз өмірдің мәні мен қуанышын сезінуге көмектеседі. Физикалық белсенділік арқылы ағзада табиғи эндорфиндер бөлініп, адам өз-өзін бақытты әрі толыққанды сезінеді.

Сонымен қатар, отбасы тәрбиесі мен ата-ананың рөлі ерекше маңызды. Баламен ашық қарым-қатынас орнатып, оның ішкі дүниесін түсініп, әрқашан қолдау көрсету – оны теріс әрекеттерден сақтаудың басты шарты. Мектептерде, колледждерде есірткінің зияны туралы арнайы бағдарламалар жүргізіліп, оқушыларға есірткінің шынайы бет-бейнесі көрсетілуі тиіс.

Есірткі тек жеке адамның өмірін ғана емес, бүкіл қоғамды бұзады. Есірткіге тәуелді адам білім алудан, еңбек етуден, шығармашылықтан айырылады. Ол жұмыссыздыққа, қылмысқа, қайыршылыққа душар болады. Отбасы мен достарынан алыстайды, қоғамнан шеттетіледі. Бұл әлеуметтік проблема ұрпақтың деградациясына, халықтың денсаулығының нашарлауына, қылмыстың өсуіне әкеліп соқтырады.

Отбасы тәрбиесі де маңызды рөл атқарады. Ата-аналар балаларына үлгі болып, ашық әрі сенімді қарым-қатынас орнатып, оларды әрқашан қолдап, бағыт беріп отыруы керек. Бала өзінің отбасы мен қоғам алдында жауапкершілігін түсінсе, ол зиянды әрекеттерден бойын аулақ ұстайды. Бұл проблемаға тек медицина тұрғысынан емес, әлеуметтік, психологиялық және құқықтық тұрғыдан да қарау қажет. Әр адам есірткінің қауіптілігін түсініп, өз өмірін қорғауға жауапты болуы тиіс. Қазіргі заманғы есірткі мәселесі – тек жеке адамның ғана емес, бүкіл қоғамның қасіреті. Бұл күрделі әлеуметтік, медициналық, құқықтық, психологиялық мәселе. Онымен күресудің тиімді жолы – жан-жақты алдын алу, жастарға салауатты өмір салтын насихаттау, олардың бос уақытын пайдалы істермен толықтыру. Әрбір адам, әрбір отбасы, әрбір қоғам мүшесі бұл мәселеге бейжай қарамай, ортақ жауапкершілік танытса ғана біз есірткісіз болашаққа қадам жасай аламыз.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, есірткі – тек жеке адамның ғана емес, бүкіл қоғамның проблемасы. Онымен күрес тек мемлекеттік органдардың емес, әрбір адамның, әрбір отбасының міндеті болуы тиіс. Есірткіні қолдану – адам денсаулығына, психикасына, әлеуметтік байланыстарына және қоғам

тұрақтылығына тікелей қауіп төндіретін күрделі мәселе. Есірткіге тәуелділіктің алдын алу, ерте араласу және кешенді емдеу тәсілдері арқылы ғана бұл проблеманы жеңуге болады. Әрбір азамат, отбасы және қоғам мүшесі есірткінің зияны туралы хабардар болып, оны болдырмауға және оған қарсы күреске өз үлесін қосуы қажет. Есірткінің зияны тек жеке адаммен шектелмейді, ол бүкіл қоғамға тарайтын қауіпті мәселе. Есірткімен күрес көп қырлы, кешенді тәсілді қажет етеді. Бірінші кезекте жастарды спортқа, өнерге, шығармашылыққа, ғылымға баулу – олардың бос уақытын пайдалы әрі қызықты істермен толықтыру керек. Салауатты өмір салты тек физикалық тұрғыдан ғана емес, психологиялық және рухани тұрғыдан да жастарды нығайтады. Мектептер мен колледждерде есірткінің зияны туралы түсіндіру жұмыстары тұрақты жүргізілуі керек. Бұл тек лекция ғана емес, нақты мысалдар, бейне материалдар, пікірталастар арқылы жүзеге асуы тиіс. Балалар мен жасөспірімдерге есірткінің шынайы бет-бейнесін көрсету – оларды болашақта дұрыс таңдау жасауға итермелейді. Қазіргі жаһандану дәуірінде есірткі мәселесі әлемдік деңгейдегі ең өзекті әрі қауіпті проблемалардың біріне айналды. Бұл мәселе тек денсаулық сақтау саласына ғана емес, сонымен қатар экономикалық, әлеуметтік және моральдық салаларға да әсер етуде. Есірткінің жаңа түрлерінің пайда болуы, олардың жасырын әрі жылдам таралуы, әсіресе жастар арасында танымал болуы қоғам үшін үлкен қауіп төндіреді. Есірткінің ең қауіпті түрлерінің бірі – синтетикалық есірткілер. Олар табиғи есірткілерден айырмашылығы – химиялық зертханаларда арнайы жасалады және олардың құрамындағы белсенді заттар жүйке жүйесіне тез әрі қатты әсер етеді. «Спайс», «Соль», мефедрон сияқты заттар қазір жастар арасында кеңінен таралуда. Бұл заттарды көбінесе интернет арқылы сатып алады, ал жеткізу жасырын әдістермен – «клад» (жасырылған орынға салу) арқылы жүзеге асады. Қазіргі заманғы есірткі мәселесі – әр адамның, әр отбасының, әр қоғам мүшесінің жауапкершілігін талап ететін үлкен әлеуметтік дерт. Есірткімен күресте тек жазалау шаралары ғана емес, алдын алу, ақпараттандыру, білім беру, жастардың бос уақытын тиімді ұйымдастыру сияқты амалдар да маңызды. Егер қоғамда әр адам өз орнында – ата-ана ретінде, ұстаз ретінде, дос ретінде, маман ретінде есірткісіз болашақ құруға үлес қосса, біз жастарымызды, еліміздің болашағын бұл қауіпті індеттен қорғай аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер көзі

1.Новороссийск қаласының №1 қалалық емханасы [Электрондық ресурс]. URL: https://1poliklinika.ru/dlya-pacientov/meditsinskayaprofilaktika/38-stati/1070-kak-ne-popast-v-tiski-narkomanii-i-kak-ot-nikh-osvoboditsya (қаралған күні: 10.05.2024);
2.**Кулапов В.Л.** Мемлекет және құқық теориясы//Оқулық. Саратов, 2011. Б. 433;
3.Ростов облысы Үкіметінің ресми порталы [Электрондық ресурс]. URL: https://www.donland.ru/activity/1230/ (қаралған күні: 14.05.2024);

4.Камчатка өлкесі Үкіметінің ресми сайты – Вулкан қалалық елді мекені [Электрондық ресурс]. URL: https://kamgov.ru/emr/vulcangp/news/kak-opredelit-narkomana-po-vnesnim-i-povedenceskim-priznakam-52516 (қаралған күні: 10.05.2024);
5.1998 жылғы 8 қаңтардағы № 3-ФЗ «Есірткі құралдары және психотроптық заттар туралы» Федералдық заңы. 1-бап;
6.«Феникс» **Бухановский А.О.** атындағы емдеу-оңалту ғылыми орталығы [Электрондық ресурс]. URL: https://centerphoenix.ru/2022-nov-news-lunatizm/ (қаралған күні: 10.05.2024);
7.**Чухловина М.Л.** Психоактивті заттарды қолданатын тұлғалардағы когнитивтік бұзылыстар //Неврология және психиатрия журналы. №6. 2015. Б. 83–85.

Авторлар туралы мәлімет

Самигуллина Жанель Самиғуллақызы *Қазақстан Республикасы ІІМ Ш.Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының 1-ші курс магистранты, полиция аға лейтенанты.*

Самигуллина Жанель Самиғуллақызы *магистрант 1-го курса Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, старший лейтенант полиции, г.Костанай, Казахстан.*

Samigullina Zhanel Samigullaqyzy *1st year Master's student, Senior Police Lieutenant,Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev, Kostanay city, Kazakhstan.*

Акимжанов Е.С. *Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының кәсіби даярлық факультетінің бастығы,з.ғ.к., полиция полковнигі.*

Акимжанов Е.С. *начальник факультета профессиональной подготовки Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева, к.ю.н., полковник полиции.*

Akimzhanov E.S. *Head of the Faculty of Professional Training, Candidate of Law Sciences, Police Colonel (Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev, Kostanay city, The Republic of Kazakhstan.*

ЖЕКСЕНБЕКОВА С.Г.
Академия управления МВД Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан

ОБЗОР ТОЛКОВАНИЯ ТЕРМИНА «ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ»

Статья посвящена обзору существующих подходов к определению понятия «искусственный интеллект» в современной научной литературе. Искусственный интеллект представляет собой динамично развивающееся направление инновационных технологий, что обусловливает потребность в формировании соответствующей нормативно-правовой базы. Однако реализация такой задачи затруднена без чёткого и научно обоснованного понимания сущности и содержания самого термина «искусственный интеллект». Рассматриваются как технические, так и философские аспекты определения искусственного интеллекта, выявляются основные направления трактовки термина в зависимости от области его применения — от инженерных наук до гуманитарных дисциплин. Отмечается проблема отсутствия четких и единообразных определений искусственного интеллекта. Данная работа направлена на систематизацию основных интерпретаций и обозначить ключевые направления в понимании искусственного интеллекта.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, машинное обучение, глубокое обучение, нейронные сети, алгоритмы, программные решения, когнитивные функции, информационно-коммуникационные технологии.*

«Жасанды интеллект» терминін түсіндіруге шолу

Мақала қазіргі ғылыми әдебиеттердегі «жасанды интеллект» ұғымын анықтаудың қолданыстағы тәсілдеріне шолу жасауға арналған. Жасанды интеллект-бұл тиісті нормативтік-құқықтық базаны қалыптастыру қажеттілігін анықтайтын инновациялық технологиялардың қарқынды дамып келе жатқан бағыты. Алайда, мұндай тапсырманы орындау «жасанды интеллект» терминінің мәні мен мазмұнын нақты және ғылыми негізделген түсінбестен қиын. Жасанды интеллект анықтамасының техникалық және философиялық аспектілері қарастырылады, терминді қолданылу саласына байланысты түсіндірудің негізгі бағыттары анықталады — инженерлік ғылымдардан гуманитарлық пәндерге дейін. Жасанды интеллекттің нақты және біркелкі анықтамаларының болмауы

проблемасы байқалады. Бұл жұмыс негізгі түсіндірмелерді жүйелеуге және жасанды интеллектті түсінудегі негізгі бағыттарды анықтауға бағытталған.

Кілтті сөздер: *жасанды интеллект, машиналық оқыту, терең оқыту, нейрондық желілер, алгоритмдер, бағдарламалық шешімдер, когнитивті функциялар, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.*

An overview of the interpretation of the term «Artificial intelligence»

The article is devoted to the review of existing approaches to the definition of the concept of «artificial intelligence» in modern scientific literature. Artificial intelligence is a dynamically developing area of innovative technologies, which necessitates the formation of an appropriate regulatory framework. However, the implementation of such a task is difficult without a clear and scientifically sound understanding of the essence and content of the term «artificial intelligence». Both technical and philosophical aspects of the definition of artificial intelligence are considered, the main directions of interpretation of the term depending on the field of its application are revealed — from engineering sciences to humanities. The problem of the lack of clear and uniform definitions of artificial intelligence is noted. This work is aimed at systematizing the main interpretations and identifying key areas in understanding artificial intelligence.

Keywords: *artificial intelligence, machine learning, deep learning, neural networks, algorithms, software solutions, cognitive functions, information and communication technologies.*

Введение

Актуальность данной темы определяется интенсивным прогрессом в области технологий искусственного интеллекта и их масштабным внедрением в ключевые сферы общественной и профессиональной деятельности — включая здравоохранение, образование, государственное управление и промышленный сектор.

Сегодня искусственный интеллект больше не воспринимается как технология завтрашнего дня и оказывает существенное влияние на все сферы нашей жизни. Кроме того, отсутствие единого, общепринятого толкования привело к тому, что термин «искусственный интеллект» стал использоваться как обобщающее обозначение для широкого спектра программных решений, алгоритмов и нейросетевых технологий, применяемых в самых различных целях. Это, в свою очередь, обуславливает потребность в разработке соответствующего правового регулирования в данной сфере, что затруднительно осуществлять без чёткого понимания и корректного толкования термина «искусственный интеллект». Вопрос интерпретации остается актуальным, в связи с этим, возникает закономерный вопрос: что именно следует понимать под искусственным интеллектом?

Человек именует себя *homo sapiens*, что означает мудрое существо или существо, обладающее умом (интеллектом), тем самым подчеркивая важность именно умственных или интеллектуальных способностей. Область знаний искусственного интеллекта пытается объяснить сущность этих способностей. Одна из причин нашего интереса к искусственному интеллекту – это узнать как можно больше о человеке как интеллектуальном (мудром, умном) существе, понять, что же это такое интеллект [1, с.11].

Даже понятие «человеческий интеллект» до настоящего времени остаётся недостаточно исследованным и по-разному интерпретируется в научной среде.

Первоначально идея создания искусственного интеллекта принадлежит английскому математику Алану Тьюрингу. В своей работе «Вычислительная техника и интеллект» («Computing machinery and intelligence») автор задался вопросами: «Могут ли компьютеры думать, и при каких условиях машины смогут достичь уровня развития человека?» Для ответа на них учёный разработал тест, который впоследствии получил название «тест Тьюринга» (Turing Test). Суть теста состояла в следующем. Эксперт взаимодействовал одновременно с компьютером и человеком. На основе ответов он должен был определить, кто – человек или компьютер – отвечал на его вопросы. Анализ результатов теста позволил А. Тьюрингу прийти к следующему выводу: если компьютеру удастся сравняться в плане разумности с человеком, значит, компьютер обладает (искусственным) интеллектом [2, с.10].

Уоррен Маккалок и Уолтер Питтс в 1943 году опубликовали свою работу «Логическое исчисление идей, относящихся к нервной активности» («A Logical Calculus of the Ideas Immanent in Nervous Activity»), в которой предложили понятие искусственной нейронной сети, а Норберт Винер предложил им использовать вакуумные лампы для моделирования эквивалентов нейронной сети [3, с.2].

Впервые термин «искусственный интеллект» была предложена Джоном Маккарти на Дартмутском конференции 1956 года и была организована совместно с Марвином Минским и двумя старшими учеными: Клодом Шенноном и Натаном Рочестрем от IBM. Предложение к конференции включало это утверждение: «*каждый аспект обучения или любая другая особенность интеллекта может быть настолько точно описана, что машина может быть создана для имитации*». Среди участников были Рэй Соломонов, Оливер Селфридж, Тренчард Море, Артур Самуэль, Аллен Ньюэлл и Герберт А. Саймон, все из которых будут создавать важные программы в течение первых десятилетий исследований ИИ. На конференции Ньюэлл и Саймон дебютировали «Логический теоретик», и Маккарти убедил участников принять «Искусственный интеллект» в качестве названия поля [4, с. 2].

В статье, опубликованной в журнале Behavioral and Brain Sciences (1980г.), Джон Серл представляет аргумент против сильного ИИ, известный как «китайская комната». Серл утверждает, что выполнение программы не

эквивалентно пониманию или сознанию. Он делает вывод, что программы не обладают намеренностью и, следовательно, не могут быть умами, независимо от того, насколько они сложны [5, с. 6].

Также математик и физик Роджер Пенроуз (1989 г.) утверждает, что человеческое сознание не может быть полностью объяснено алгоритмическими процессами. Он предполагает, что квантовые эффекты играют существенную роль в функционировании мозга, что делает сознание невычислимым с точки зрения классической теории вычислений [6, с. 12].

Исходя из вышесказанного, сознание невозможно полностью описать с помощью обычных компьютерных программ и формул.

Термин «искусственный интеллект» преимущественно формировался в рамках информатики, где до настоящего времени существует множество определений, отличающихся по своему содержательному и методологическому наполнению.

В то время ИИ определялся как способность машин выполнять задачи, требующие человеческого интеллекта, такие как обучение, рассуждение и самокоррекция. С тех пор понятие ИИ претерпело значительные изменения, отражая развитие технологий и расширение областей применения.

Авторы, Михаил Николаевич Лысачев и Александр Николаевич Прохоров, специалисты в области информационных технологий, в своей книге «Искусственный интеллект. Анализ, тренды, мировой опыт» в табл. 1 представили десять определений ИИ, предложенных разными авторами за последние 50 лет, и выделили ключевую часть определения [7, С. 20].

«*Различие в акцентах при определении термина «искусственный интеллект*».

Таблица 1

№	Определение	Автор, год и источник	Ключевая часть определения
11	*Автоматизация задач, которые принято считать человеческими: мышление, принятие решений, решение проблем, обучение и т.д.*	*Беллман (Bellman), 1978*	*Автоматизация задач (вид деятельности человека)*
22	*Область исследований, направленная на разъяснение и эмуляцию разумного поведения в терминах вычислительных процессов.*	*Шайкофф (SchaIkoff), 1990*	*Область исследований (вид деятельности человека)*
33	*Искусство создания машин, выполняющих функции, которые требуют интеллекта, если бы их выполняли люди.*	*Курцвейл, 1990*	*Искусство создания машин. (вид деятельности человека)*
44	*ИИ – это наука и инженерия создания интеллектуальных машин.*	*McCarthy, 2007*	*Наука и инженерия (вид деятельности человека)*

55	*Искусственный интеллект – это область, изучающая компьютерные технологии, которые делают возможным восприятие, рассуждения и действия машин на их основе.*	*Winston, P. H., 1992*	*Это область изучения компьютерных технологий (вид деятельности человека)*
66	*Искусственный интеллект – это деятельность, направленная на создание интеллектуальных машин, а интеллект – это качество, которое позволяет объекту функционировать в окружающей среде надлежащим образом и с предвидением.*	*Nilsson, N. J. (2010), 2010*	*Это деятельность по созданию машин (вид деятельности человека)*
77	*Зонтичный термин, охватывающий целый ряд алгоритмов, позволяющих оптимизировать поиск в Интернете, нацеливать рекламу, утверждать потребительские кредиты и направлять водителей.*	*Эндрю Нг, профессор Стэнфордского университета. 2017*	*Свойство алгоритмов*
88	*Выполнение компьютером действий, для которых обычно требуется человеческий интеллект.*	*Эми Вебб, профессор Нью-Йоркского университета, 2017*	*Свойство машин*
99	*Интеллектуальная деятельность, которая раньше выполнялась только на основе интеллекта человека, а теперь может быть выполнена компьютером, включая распознавание речи, машинное обучение и обработку естественного языка.*	*Генеральный директор Infosys Вишал Сикка, 2017*	*Деятельность машин с определенными способностями*
110	*Под ИИ понимается: «Комплекс технологических решений, позволяющий имитировать когнитивные функции человека (включая самообучение и поиск решений без заранее заданного алгоритма) и получать при выполнении конкретных задач результаты, сопоставимые, как минимум, с результатами интеллектуальной деятельности человека. Комплекс технологических решений включает в себя информационно-коммуникационную инфраструктуру, программное обеспечение (в том числе в котором используются методы машинного обучения), процессы и сервисы по обработке данных и поиску решений».*	*Пункт 5 Национальной Стратегии развития ИИ в РФ на период до 2030 года*	*Комплекс технологических решений*

Основная часть

Авторы отмечают, что значительная часть исследователей, приведённых в таблице 1, рассматривает искусственный интеллект как область человеческой деятельности, как научная или инженерная. В то же время

другая группа экспертов трактует ИИ как характеристику машин, подчеркивая различие между этими двумя фундаментальными подходами.

Для более глубокого осмысления сущности понятия «искусственный интеллект» целесообразно обратиться к ряду дополнительных интерпретаций, предложенных различными исследователями, каждая из которых отражает особенности научного подхода и специфику контекста, в котором используется данный термин.

Например, Алекса Эндрю, интерпретирует искусственный интеллект, как вычислительная машина, обладающая «интеллектуальным» поведением [8,с.17].

Такого же мнения и Гусарова Н.Ф., которая считает, что «искусственный интеллект – это цифровое воспроизведение процессов сознательной активности человека и социума в целом в части творческой обработки и рассуждений на основе нетривиально формализуемой информации в условиях временных и ресурсных ограничений неопределенности и неполноты исходных данных, создающее кибернетические объекты, способные самостоятельно ставить цели и их достигать с качеством не ниже среднего специалиста, способное в перспективе заменить существующие виды деятельности и профессии». [9, с.8]

Высказывание Гусаровой Н.Ф. отражает расширенное и комплексное понимание искусственного интеллекта. Автор подчеркивает, что ИИ — это не просто технический инструмент, а система, способная воспроизводить сознательную и творческую активность, характерную для человека и общества. Особый акцент сделан на способности ИИ обрабатывать сложную, неполную и неопределённую информацию, что приближает его к реальной когнитивной деятельности.

Также важно, что в определении указывается возможность ИИ самостоятельно формулировать цели и достигать их на уровне не ниже среднего специалиста. Это свидетельствует о высоком уровне автономности, предполагающем замену человеком в ряде профессиональных сфер. Таким образом, Гусарова не только определяет ИИ, но и указывает на его потенциальное влияние на социальную структуру и рынок труда, что делает её подход актуальным в контексте цифровизации.

Джордж Люгер попытался дать определение искусственному интеллекту. И вот что он думает, что «искусственный интеллект (ИИ) можно определить как область компьютерной технологии, занимающуюся автоматизацией разумного поведения» [10, с. 27].

Данное определение немного противоречит мнению американского инженера Илона Маска: «Я бы не стал называть искусственным интеллектом автоматизацию бытовых функций. Это не ИИ включает свет и устанавливает температуру» [11, с.45].

Эту фразу произнёс Илон Маск в ответ на высказывания Марка Цукерберга об искусственном интеллекте. Маск подчеркнул, что автоматизация бытовых функций, таких как включение света или регулировка

температуры, не является проявлением настоящего искусственного интеллекта. Он отметил, что такие системы выполняют простые запрограммированные действия и не обладают способностью к обучению или принятию решений, как это характерно для ИИ. Это высказывание отражает различие в подходах к определению и пониманию искусственного интеллекта между двумя технологическими лидерами.

Забежайло М.И. и Борисов В.В. отмечают, что трактовка ИИ как метафоры обусловила появление широкой палитры различных так называемых разновидностей ИИ: «сильный» ИИ, «слабый»/«узкий» ИИ, «целостный»/«общий» ИИ, «синергетический» ИИ, «распределенный» ИИ, «объяснительный»/«объяснимый» ИИ, «эмоциональный» ИИ, «семантический ИИ» и т. д.

Исходя из этих обстоятельств, собственно, и генерируются несколько надуманные дискурсы, например, о противопоставлении: «сильного» и «слабого» ИИ; естественного и искусственного интеллекта.

На этом примере (и на подобных) видно, насколько нестабильной является проблемная область искусственного интеллекта и насколько осторожным нужно быть при формировании её аксиоматики [12, с.6].

Авторы также выделяют другой достаточно распространенный подход — представление об ИИ как о совокупности базовых (системообразующих) технологий ИИ:

– компьютерного зрения;

– распознавания и синтеза речи;

– обработки и интеллектуального анализа естественных языков;

– поддержки принятия решений. К базовым также можно отнести технологии: машинного и глубокого обучения;

– интеллектуального анализа больших данных и знаний;

– инженерии знаний (прежде всего на динамических графах знаний);

– планирования и управления целенаправленным поведением в неструктурированных средах;

– мультиагентного управления [12, с.8].

В техническом контексте ИИ часто определяется как система, способная к обучению, принятию решений и адаптации на основе анализа данных. Например, в Регламенте Европейского союза об искусственном интеллекте ИИ описывается как система, которая может демонстрировать адаптивность и автономность в достижении заданных целей. Такие определения акцентируют внимание на функциональных возможностях ИИ-систем.

Машинное обучение является одним из понятий, тесно связанных с искусственным интеллектом. Нередко эти термины ошибочно приравниваются друг к другу и воспринимаются как взаимозаменяемые, что вызывает к неправильному использованию в качестве синонимов. Тем не менее между ними имеются принципиальные различия, которые важно учитывать при использовании данных понятий.

Для понимания данного различия следует привести пример, как Шевская Н.В. в своем исследовании дает некоторые границы понимания ИИ: «Прежде всего, когда речь идет об искусственном интеллекте, необходимо удерживать в голове всю карту интеллектуальных методов, которая в общем случае содержит три большие области, как показано на *Рисунке 1– Границы понимания ИИ.*

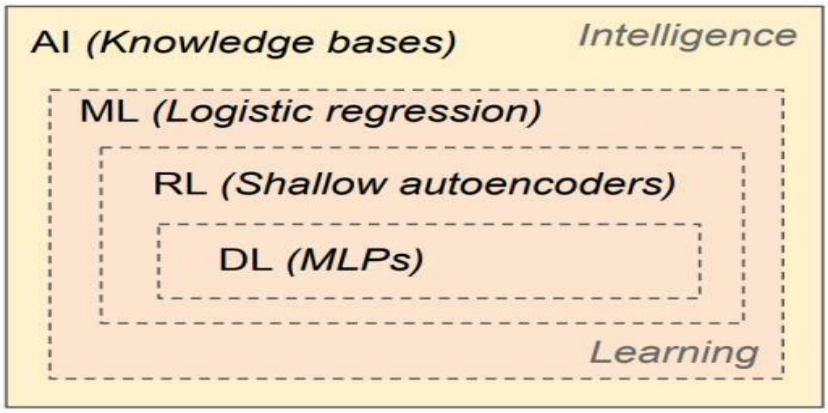

Рисунок 1 – Границы понимания ИИ

В этом случае можно определить два типа граней: интеллект и обучение, где первый тип включает второй тип (интеллект на основе обучения). Рассмотрим следующую иерархию в разрезе обучения. Самая большая часть обучения – это машинное обучение (machine learning, ML). В области машинного обучения можно выделить самые популярные примеры – логистическую регрессию и ее аналоги. Далее, машинное обучение включает еще один, следующий тип, который представляет собой репрезентативное обучение (*representation learning, RL*), в качестве наглядного примера которого можно привести реализацию мелких автокодировщиков. Другими словами, RL – это обучение в соответствии с особенностями обучающей выборки.

И самая глубокая и последняя часть обучения – это глубокое обучение (*deep learning, DL*). Примером DL является многослойный персептрон (*multilayer perceptron, MLP*). MPL – это класс искусственной нейронной сети с прямой связью. Термин MLP используется неоднозначно, иногда свободно по отношению к любой искусственной нейронной сети прямого распространения, иногда строго для обозначения сетей, состоящих из нескольких уровней персептронов (с пороговой активацией). Многослойные персептроны иногда в просторечии называют простейшими нейронными сетями, особенно когда они имеют единственный скрытый слой» [14, с. 2-3].

Следовательно, под понятием искусственного интеллекта подразумевается совокупность всех современных подходов в области машинного обучения, включая такие ключевые направления, как представительное (репрезентативное) обучение и технологии глубокого обучения.

Таким образом, машинное обучение представляет собой один из ключевых направлений ИИ. Оно подчеркивает, что главное отличие таких систем — способность учиться на данных без явных инструкций от человека.

То есть, вместо того чтобы запрограммировать каждое действие, алгоритмы сами выявляют закономерности и улучшают свою работу со временем. Такой подход особенно важен для задач, где правила сложно формализовать — например, в распознавании образов, прогнозировании или обработке естественного языка.

Сегодня чат-боты, функционирующие на основе алгоритмов машинного обучения и нейронных сетей, становятся всё более востребованными. Эти интеллектуальные программы воспринимаются пользователями как полноценные собеседники и виртуальные помощники, способные имитировать человеческое общение.

Следовательно, искусственный интеллект представляет собой междисциплинарное явление, находящееся на стыке высоких технологий и гуманитарных наук. Он постепенно проникает в социальную сферу, поднимая вопросы эмоционального взаимодействия, гуманизации цифровой среды. Современные исследования подчеркивают необходимость социотехнического подхода к определению ИИ, учитывающего не только технические характеристики, но и социальный контекст его применения.

Ряд современных исследователей характеризуют искусственный интеллект с позиций междисциплинарного подхода, основанного на синергии экономической теории, математического моделирования и информационных технологий и в таблице 2 приведена систематизация подходов к понятию «искусственный интеллект» [15, с.101].

Таблица 2

Подходы	Характеристика
Философский	Новый социально-философский феномен, отражающий проблему трактовки искусственного интеллекта - самостоятельного объекта внешнего мира, испытывающий человеческий спектр эмоций, чувств, воспринимая и осознавая себя разумной единицей
Правовой	Технологии, самостоятельно принимающие решения, позволяющие им рассматриваться как субъекты права
Технологический	Технологии, основанные на мощном компьютере нового поколения, обеспечивающем функционирование программно-аппаратной системы для имитации когнитивных возможностей человека.
Информационный	Комплекс программно-аппаратных систем, базирующихся на алгоритмах, имитирующих интеллектуальную человеческую деятельность.
Программный	Программа, выполняющая отдельные самостоятельные действия на основе анализа массивов данных.
Интеллектуальный	Технологии, имитирующие когнитивные способности человека - человеческий интеллект.
Ресурсный	Технологии, возможные для использования ресурсом для выполнения и реализации операционных процессов.
Ресурсосберегающий	Возможность уменьшения временных и денежных затрат на содержание сотрудников за счет ввода в производство автоматизированных интеллектуальных систем.

Футуристичный	Первоначальный этап технологий, приобретающих интеллектуальную самостоятельность в будущем, самосознание за счет развития технологий
Экономический	Сфера технологий, вливающаяся в современную экономику, сильно влияя на нее, выводя на более высокий качественный уровень

Философские трактовки ИИ сосредоточены на вопросах сознания, мышления и интеллекта. Некоторые исследователи рассматривают ИИ как попытку воспроизведения человеческого мышления в машинах, в то время как другие подчеркивают различия между машинным и человеческим интеллектом, указывая на уникальность человеческого сознания и субъективного опыта.

Таким образом, искусственный интеллект располагается на пересечении научных дисциплин и технологических разработок. Его применение выходит за пределы ИТ-сферы, затрагивая социальные аспекты, вопросы гуманизации технологий и эмоционального взаимодействия между человеком и машиной.

Исходя из вышесказанного, выбор того или иного подхода к определению понятия «Искусственный интеллект» во многом определяется целями его формулирования и предполагаемыми направлениями практического использования.

Многообразие подходов к определению ИИ свидетельствует о сложности и многогранности этого феномена. Отсутствие единого общепринятого определения затрудняет междисциплинарное взаимодействие, стандартизацию и регулирование в области ИИ. Это подчеркивает необходимость разработки комплексного определения, учитывающего технические, философские и социальные аспекты.

В Осипов Г.С., Величковский Б.М. под термином «Искусственный интеллект» подразумевают раздел информатики, в котором разрабатываются методы и средства компьютерного решения интеллектуальных задач, традиционно решаемых человеком. Они имеют ряд особенностей, среди которых отсутствие заданного алгоритма решения задачи. К прикладным направлениям И.и. относят создание технических устройств, способных к логическим выводам и рациональному поведению, к приобретению новых знаний и диалогу с человеком-пользователем. В теории И.и. используются математические методы и методы структурной лингвистики и когнитивной науки» [16].

Данное определение во многом коррелирует с существующими научными подходами к трактовке понятия искусственного интеллекта.

В настоящее время в нашей стране ведётся разработка нормативно-правового акта, регулирующего сферу искусственного интеллекта, и данный процесс находится на завершающей стадии. Согласно данному законопроекту Республики Казахстан «Об искусственном интеллекте» под ИИ следует понимать, как информационно-коммуникационную технологию, позволяющую имитировать или превосходить когнитивные функции

человека, с целью выполнения интеллектуальных задач и поиска решений [17].

Следовательно, ИИ – это информационно-коммуникационная технология, направленная на воспроизведение или превышение когнитивных способностей человека, представляет собой совокупность программных и аппаратных решений, позволяющих системам выполнять задачи, требующие интеллектуальной деятельности — такие как анализ данных, принятие решений, обучение, распознавание образов и речи, прогнозирование и оптимизация процессов. Основной целью данной технологии является реализация функционала, приближенного к человеческому мышлению, для эффективного решения сложных прикладных задач в различных сферах.

На основании проведённого исследования можно сформулировать следующие обобщения и выводы:

1.Искусственный интеллект является частью информатики и направлен на разработку технологий, способных решать интеллектуальные задачи, которые раньше выполнял только человек.

2.*Особенность таких задач* — это отсутствие чёткого алгоритма, что требует от системы способности к адаптации, анализу и обучению.

3.*Прикладная цель ИИ* — создание устройств, способных логически мыслить, обучаться, взаимодействовать с пользователем и демонстрировать разумное поведение.

4.Теоретическая база ИИ строится на математике, структурной лингвистике и когнитивной науке, что подчёркивает междисциплинарный характер этой области.

Простыми словами, это технология, которая с помощью компьютеров и программ может думать и принимать решения почти как человек — или даже лучше человека. Она помогает анализировать информацию, учиться, находить ответы и решать сложные задачи, которые обычно требуют человеческого ума — например, как врач ставит диагноз, как учитель объясняет тему или как менеджер принимает решение. Всё это делается автоматически с помощью умных программ и Интернета.

Таким образом, искусственный интеллект представляет собой мощный инструмент, способный трансформировать различные сферы человеческой деятельности. Однако его внедрение сопровождается рядом вызовов, включая необходимость четкого понимания различий между ИИ и его подмножествами, такими как машинное обучение, а также решение этических и правовых вопросов. Для эффективного и безопасного использования ИИ необходимо разработать комплексный подход, включающий технические, юридические и социальные меры.

Список использованных источников

1. **Девятков В.В.** Системы искусственного интеллекта: Учеб. Пособие для вузов – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э.Баумана, 2001. - 352.

2. **Сысоев П.В.** Искусственный интеллект в образовании: осведомлённость, готовность и практика применения преподавателями высшей школы технологий искусственного интеллекта в профессиональной деятельности // Высшее образование в России. 2023. Т. 32. №10.С. 9–33. DOI: 10.31992/0869-3617-2023-32-10-9-33.
3. https://www.vokrugsveta.ru/articles/pobeda-razuma-kak-kompyuter-nauchili-myslit-po-chelovecheski-id896568.
4. Дартмутская конференция 1956: рождение ИИ [Электронный ресурс] // Cyberpedia. - Режим доступа: https://cyberpedia.su/17x5d15.html.
5. **Пенроуз, Р.** Новый ум императора: о вычислениях, сознании и законах физики / **Р.Пенроуз** ; пер. с англ. под общ.ред. **В.О. Малышенко** – М. : URSS, 2003. – 385 с.
6. **Серл, Дж.** Умы, мозги и программы / Дж. Серл // Behavioral and Brain Sciences. – 1980. – Т. 3, № 3. – С. 417–457
7. Искусственный интеллект. Анализ, тренды, мировой опыт / **М.Н. Лысачев, А.Н. Прохоров** ; научный редактор **Д.А. Ларионов.** – Корпоративное издание. – Москва ; Белгород : КОНСТАНТА-принт, 2023. – 460 с. : ил., табл.
8. **Эндрю А.** Искусственный интеллект: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. **Д.А. Поспелова.** – М.: Мир, 1985. – 264 с.
9. **Гусарова Н.Ф.** Введение в теорию искусственного интеллекта. – СПб: Университет ИТМО, 2018. – 62 с.
10. **Люгер Дж.Ф.** Искусственный интеллект: стратегии и методы решения сложных проблем, 4-е издание. :Пер. с англ. — М.: Издательский дом «Вильяме», 2003. — 864 с.
11. **Маск И.** Интервью о перспективах ИИ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.techfuture.ru, свободный. — Дата обращения: 22.05.2025.
12. **Забежайло М.И. ,Борисов В.В.** Об интерпретациях понятия «искусственный интеллект» //Речевые технологии/Speech tehnology - Журнал 1/2022. – 18 с. – С. 6,8.
13. Национальная стратегия развития искусственного интеллекта на период до 2030 года. Указ Президента РФ № 490 от 10.10.2019.
14. **Шевская Н.В.** Объяснимый искусственных интеллект и методы интерпретации результатов. Моделирование, оптимизация и информационные технологии. 2021;9 (2). Доступно по: https://moitvivt.ru/ru/journal/pdf?id=1005 DOI: 10.26102/2310-6018/2021.33.2.024.
15. **Мануйленко Виктория Валерьевна, Хакиров Ахмед Инусович, Шелепова Римма Георгиевна, Дементьева Алина Витальевна.** Характеристика искусственного интеллекта на основе синергии экономической науки с математикой и информатикой //Вестник Северо-Кавказского федерального университета. 2022. № 1 (88) - С. 104.
16. **Осипов Г.С., Величковский Б.М.** Большая российская энциклопедия – электронная версия https://old.bigenc.ru/mathematics/text/2022537
17. Досье на проект Закона Республики Казахстан «Об искусственном интеллекте» (январь 2025 года) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34868071.

Сведения об авторах

Жексенбекова Самал Галымжановна *— старший преподаватель-методист группы мониторинга и контроля (оценки) качества образования учебно-методического отдела Академии управления МВД РК, подполковник полиции.*

Жексенбекова Самал Галымжановна — *Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясының Оқу-әдістемелік бөлімнің білім сапасын мониторингілеу және бақылау (бағалау) тобының аға оқытушы-әдіскері, полиция подполковнигі.*

Zheksenbekova Samal Galymzhanovna — *senior teacher-methodologist of the group for monitoring and control (assessment) of the quality of education of the educational and methodological Department Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs, Police Lieutenant Colonel, samal_zheksenbekova@mail.ru.*

ҚАЛЖАН Ж.Ғ.
Қазқстан Республикасы ІІМ
Ш.Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы
Қостанай қаласы, Қазақстан
МУКАНОВ М.Р.
Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясы,
Астана қаласы, Қазақстан

ЗАҢ ШЫҒАРУ ҚЫЗМЕТІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЕНГІЗУ: ЗАМАНАУИ СЫН-ТЕГЕУРІНДЕР, ТӘУЕКЕЛДЕР МЕН МҮМКІНДІКТЕР

Бұл мақалада заң шығару үдерісінде жасанды интеллект технологияларын қолдану мүмкіндіктері мен оларды енгізудің ұйымдастырушылық-құқықтық аспектілері қарастырылады. Шетелдік зерттеушілердің көзқарастары мен тәжірибелерін талдау негізінде жасанды интеллект ұғымының семантикалық қырлары ашылады. Мақалада әртүрлі елдердегі заң шығару субъектілерінің қызметіне аталған технологияны ендіру ерекшеліктеріне назар аударады. Жасанды интеллект заң шығару қызметін автоматтандыру, ақпаратты талдау және шешім қабылдау үдерістерін оңтайландыру арқылы оның тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі заманғы мемлекеттердің алдында тұрған құқықтық және технологиялық сын-қатерлер аясында заң шығару үдерісін жаңғыртудың инновациялық жолдары зерттеледі. Әлеуметтік процестердің жеделдігі мен қоғамдық қатынастардың күрделене түсуі заң шығарушылардан цифрлық технологияларды белсенді қолдануды талап етеді. Осы орайда жасанды интеллект қоғам сұраныстарын болжау, нормативтік шешімдерді дер кезінде қабылдау және үлкен деректерді өңдеу құралдарының бірі ретінде маңызды рөл атқарады.

Мақалада жасанды интеллектті заң шығару қызметіне енгізудің артықшылықтары мен әлеуетті тәуекелдері жан-жақты талданып, Қазақстанның құқықтық жүйесін цифрландыру аясындағы келешек бағыттар ұсынылады.

Кілтті сөздер: *жасанды интеллект, заң шығару қызметі, цифрлық технологиялар, құқықтық реттеу, заңнама, автоматтандыру, қоғамдық қатынастар, құқықтық жүйе, халықаралық тәжірибе, заң жобалау процесі.*

Внедрение технологии искусственного интеллекта в законотворческую деятельность: современные вызовы, риски и перспективы

В данной статье рассматриваются возможности применения технологий искусственного интеллекта в законотворческом процессе и организационно-правовые аспекты их внедрения. На основе анализа взглядов и опыта зарубежных исследователей раскрываются смысловые аспекты понятия искусственного интеллекта. В статье обращается внимание на особенности внедрения данной технологии в деятельность субъектов законодательства разных стран. Искусственный интеллект позволит повысить его эффективность посредством автоматизации законотворческой деятельности, оптимизации процессов анализа информации и принятия решений.

Будут изучены инновационные пути модернизации законотворческого процесса на фоне правовых и технологических вызовов, стоящих перед современными государствами. Оперативность социальных процессов и усложнение общественных отношений требуют от законодателей активного применения цифровых технологий. В этой связи искусственный интеллект играет важную роль как один из инструментов прогнозирования потребностей общества, своевременного принятия нормативных решений и обработки больших данных.

В статье подробно проанализированы преимущества и потенциальные риски внедрения искусственного интеллекта в законотворческую деятельность и представлены перспективные направления в рамках цифровизации правовой системы Казахстана.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, законотворческая деятельность, цифровые технологии, правовое регулирование, законодательство, автоматизация, общественные отношения, правовая система, международный опыт, законотворческий процесс.*

The introduction of artificial intelligence technology in lawmaking: modern challenges, risks and prospects

This article examines the possibilities of using artificial intelligence technologies in the legislative process and the organizational and legal aspects of their implementation. Based on the analysis of the views and experience of foreign researchers, the semantic aspects of the concept of artificial intelligence are revealed. The article draws attention to the peculiarities of introducing this technology into the activities of subjects of legislation of different countries. Artificial intelligence will increase its effectiveness by automating legislative activities, optimizing information analysis and decision-making processes.

Innovative ways to modernize the legislative process against the backdrop of legal and technological challenges facing modern states will be studied. The promptness of social processes and the complication of public relations require

legislators to actively use digital technologies. In this regard, artificial intelligence plays an important role as one of the tools for predicting the needs of society, making timely regulatory decisions and processing big data.

The article analyzes in detail the advantages and potential risks of introducing artificial intelligence into legislative activity and presents promising areas within the digitalization of the legal system of Kazakhstan.

Keywords: *artificial intelligence, lawmaking, digital technologies, legal regulation, legislation, automation, public relations, the legal system, international experience, the lawmaking process.*

Кіріспе

Қазіргі уақытта жасанды интеллект (ЖИ) технологиясын енгізу қоғам өмірінің көптеген салаларында мейнстрим болып отыр. Қазақстанда жасанды интеллектіні кеңінен қолдану республиканың дамуы үшін маңызды қадам болуы мүмкін, деп атап өтті Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев өткен жылдың қазан айында өткен Digital Bridge сандық форумының пленарлық сессиясында. Оның пікірінше, жасанды интеллект технологиясы электр энергиясы мен интернет сияқты революциялық технология болып табылады.

Саяси, құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және өзге де процестерді оңтайландыру үшін ЖИ-нің орасан зор әлеуетін түсіну зерттеушілер мен практиктердің оның ерекшеліктері мен пайдалану салдарын жақсы білуге ұмтылысын негіздейді.

Көптеген қазіргі заманғы мемлекеттердің парламенттік ортасында осы технологияға жоғары қызығушылық байқалады, өйткені, біріншіден, заң шығару қызметі мәселелері онымен байланысты қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуге тікелей әсер етеді, екіншіден, заң шығару рәсімдерінің тиімділігін арттыру мәселелерінде ЖИ пайдалану маңызды рөл атқарады.

Айта кету керек, ЖИ технологиясы - бүгінгі күннің өнертабысы емес. 90-шы жылдардың басындағы ғылыми әдебиетте зерттеушілер жасанды интеллект технологиясын «аппараттық және бағдарламалық зияткерлік қызметке жататын адами қызмет түрлерін модельдеу» деп атаған [1].

Бүгінгі күні оларсыз күнделікті өмірімізді елестету қиын гаджеттер мен өзге де техникалық құрылғылардың көпшілігі жасанды интеллект пайдаланады, бұл оны құқықтық реттеудің релевантты қажеттілігін негіздейді. Бұл ретте заңдық дискурста әлі де жасанды интеллект ұғымы қалыптасқан жоқ.

Заң әдебиетінде бұл терминнің «табиғи интеллект» терминіне қарама-қарсы нәрсе ретінде және байланыста пайда болғаны әділ белгіленеді. В.Б. Наумов пен Г.Г. Камалованың пікірінше, ғылыми айналымға енгізілгеннен бері және бүгінгі күнге дейін «жасанды интеллект» деген базалық ұғымның анықтамасы «табиғи интеллект» (интеллект) және «жасанды интеллект» деген ұғымдар дихотомиясына негізделген. Бұл олардың қажетті өзара байланысын анықтайды, құқықтың формальды-логикалық әдісінің шектеулілігін еңсеруге

және теориялық құрылымда реттеудің диалектикалық негіздерін қайшылықсыз көрсетуге мүмкіндік береді [2].

И.В. Понкин мен А.И. Редькин бұл технологияны «танымдық-функционалдық архитектурасы және субстантивтілік қасиеттеріне ие меншікті немесе релевантты қол жетімді есептеу қуаты бар жасанды күрделі кибернетикалық компьютерлік-бағдарламалық жүйе» ретінде қарастырады. Белгілі бір құқық субъектілігін және дербестігін қоса алғанда, элаборациялық операциялық, қоршаған бейнелерді қабылдау мен модельдеудің жоғары деңгейлі мүмкіндіктерімен, өзін-өзі тиімді қабылдайтын және іске асыратын, өзінің мінез-құлқы мен тәжірибесін талдайтын және түсінетін, өз бетінше модельдейтін және түзететін, когнитивтік функцияларды жаңғыртатын іс-қимылдар алгоритмдері өзінің мінез-құлқын өздігінен бейімдеуге және өзін және кіші жүйелерді омологиялауды жүзеге асыруға қабілетті (терең өзін-өзі оқытумен байланысты қоса алғанда) [3]. Байқағанымыздай, бұл тұжырымдамада тар арнайы терминдер бар. Сонымен қатар, онда «белгілі бір құқық субъектісінің» болуы сияқты елеулі белгілерге назар аударылады.

Жасанды интеллект - бұл адам ақылының жұмыс істеуіне тән нейрондық байланыстардың белгілі бір қасиеттерін жаңғыртатын технология (технологиялар жиынтығы). Ол сыртқы импульстерге (командаларға) дербес ден қою қабілетін қалыптастыратын алгоритмді құруды болжайды. Мысалы, «Tesla» маркалы автокөлік нейрондық желілерді пайдалануды көздейді, олардың көмегімен код жасалатын болады. Бұл жаңалық жолдағы барлық мүмкін жағдайларды қолмен бағдарламалау мүмкін болмағандықтан. Осының салдарынан базалық операциялар (жылдамдықты ұстап тұру, жолақты ауыстыру, кедергіге реакциялар және т.б.) бұрынғыдай қолмен бағдарламаланады, ал датчиктерден деректерді өңдеу жасанды интеллектке жүктеледі.

Осының бәрі әр түрлі салаларға ЖИ енгізу адам интеллектісімен бәсекелестік сипатына ие болатынын көрсетеді, бұл осы процестің барлық артықшылықтары мен кемшіліктерін түсіну қажеттігін негіздейді. Сөзсіз, бұл технология адам өмірі үшін неғұрлым қолайлы жағдай жасайды. Сонымен қатар, жасанды интеллектті қоғамдық қатынастарға ықпалдастыра отырып, оларды реттеу және заң шығару процесінде шешуге тура келетін ықтимал заң проблемаларының алдын алу қажеттілігі де өзектендіріледі. Заң шығару бастамасы мен заң жобаларын әзірлеу субъектілері ЖИ пайдалану мүмкіндіктері мен тәуекелдерінің теңгерімін, әсіресе адам құқықтарына, заң үстемдігі мен демократияға қатысты мәселелерді негізге алуы қажет. Жаңа технологияны қазіргі заманғы сын-қатерлерге жауап беретіндей, тиімдірек болатындай, бірақ бұл ретте базалық конституциялық қағидаттар мен нормаларды теңестірмейтіндей етіп заң шығару қызметіне бейімдеу керек.

Цифрлық технологиялардың жедел дамуы құқықтық саланың барлық бағыттарына ықпал етуде. Әсіресе, заң шығару үдерісіне жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын енгізу қазіргі кезеңдегі өзекті мәселенің біріне айналды. Жасанды интеллект үлкен көлемдегі деректерді өңдеу, заң

жобаларын талдау және әзірлеу, құқықтық қайшылықтарды анықтау сияқты бірқатар міндеттерді автоматтандыруға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде заң шығару қызметінің сапасын арттырып, адам факторының ықпалын азайтады.

Қазақстан үшін бұл бағыт әлі де зерттелу үстінде болғанымен, халықаралық тәжірибе негізінде ЖИ-дің заң шығару қызметіне ықпалын жан-жақты зерделеу оның болашақтағы әлеуетін бағалауға мүмкіндік береді. Осы мақалада жасанды интеллектті заң шығару үдерісіне енгізудің теориялық негіздері, шетелдік тәжірибе мен отандық құқықтық жүйеде қолдану мүмкіндіктері қарастырылады.

Жасанды интеллект және осы терминді құқық саласында пайдалану, сондай-ақ осы объектіні құқықтық реттеу мәселелерін зерттеген қазақстандық және ресейлік ғалымдардың еңбектері материалдар болды. Заң шығару процесінде ЖИ қолданудың халықаралық тәжірибесі, сондай-ақ ЖИ құқықтық реттеудегі шет елдер заңнамасының нормалары зерттелді.

Зерттеу барысында ғылыми танудың салыстырмалы-құқықтық, талдамалық, логикалық және құрылымдық-функционалдық әдістері пайдаланылды.

Бұл әдістер ЖИ технологиясын құқықтық реттеу мен заң шығару қызметіне енгізу мәселелерін кешенді және жүйелі тұрғыда талдауға мүмкіндік берді. Салыстырмалы-құқықтық әдіс арқылы халықаралық құқықтық тәжірибелер мен отандық заңнамалық база арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар айқындалды. Логикалық және құрылымдық-функционалдық тәсілдер ЖИ технологиясын құқықтық жүйеге енгізудің тиімді модельдерін айқындауға бағытталды.

Сонымен қатар, зерттеуде нормативтік-құқықтық актілердің мазмұндық-семантикалық талдауы жүргізіліп, заң шығару процесіндегі ЖИ қолданудың ықтимал құқықтық салдары мен тәуекелдері бағаланды. Және де, ЖИ технологиясын құқықтық реттеудің болашақ бағыттарын болжау мақсатында доктриналық көзқарастар мен заң шығармашылығының даму трендтерін де қамтыды.

Осы әдістерді қолдану арқылы зерттеудің теориялық және қолданбалы нәтижелері тұжырымдалып, Қазақстанның заң шығару жүйесіне ЖИ енгізудің оңтайлы жолдары мен механизмдері ұсынылды.

Қоғамның күнделікті өміріне ЖИ технологиясының жылдам енуі жинақталған тәжірибе мен ықтимал құқықтық салдарды ескере отырып, оны релевантты регламенттеу қажеттілігі туралы мәселені күн тәртібіне қойды. Жасанды интеллект енгізудің оң және теріс тұстары шетелдік парламенттік ортада белсенді талқыланып, ескеріледі. Қазіргі уақытта бірқатар парламенттер ИИ пайдалану бойынша белгілі бір тәжірибе жинақтады. Мәселен, Италия Сенаты заңдар мен оларға түзетулерді жіктеу, мәтіндік, сондай-ақ семантикалық ұқсастықтарды тексеру, сондай-ақ түзетулер осыған ұқсас түрде әсер етуі мүмкін байланысты заң жобаларын анықтау үшін жасанды интеллектті пайдаланады. Оңтүстік Африка парламенті парламент мүшелеріне парламенттік ақпарат беруге, мысалы, нақты заң жобасының,

қарардың, мәселенің немесе қадағалау процесінің мәртебесі туралы көмек көрсету үшін чат-ботты пайдаланады. Чат-бот диалогтық интерфейс технологиясына, сондай-ақ табиғи тілді өңдеуге (NLP) негізделеді. Нидерланд Өкілдер палатасы «Speech2Write» жүйесін енгізді, ол грамматикалық түзетулер енгізе алатын немесе редакциялау шешімдерін ұсына алатын автоматты түрде сөйлеуді тану және автоматты редакциялау функцияларын қамтиды. АҚШ Конгресінің Өкілдер палатасы заң жобалары, түзетулер және қолданыстағы заңдар арасындағы айырмашылықтарды талдау процесін автоматтандыруға арналған жасанды интеллект құралын ұсынды, заң шығару органдарының қызметкерлеріне олар заң шығару процесі арқылы жылжытатын заң жобаларындағы түзету ережелерінің ықпалын жеңіл көруге көмектесті. NLP технологиясын пайдалана отырып, бұл құрал заң жобаларында қамтылған құқықтық нормалардың фрагменттерін түсіндіруге қабілетті, бұл ретте өзара байланыс технологияның жиі пайдаланылуына қарай жақсарады.

АҚШ-та 2023 жылы заң шығарушылар кем дегенде 24 штатта және Колумбия округінде ЖИ -мен байланысты заң жобаларын ұсынды және кем дегенде 14 штатта қарарлар қабылдады немесе оны реттеу бойынша заңдар қабылдады. Бірақ бұл ретте осы құқықтық қатынастарды реттейтін жалпы федералдық акт әлі күнге дейін қабылданған жоқ.

Бразилияның тәжірибесі қызықты. Мұнда 2023 жылғы қарашада Порту-Алегри қаласында заң шығару органының мүшесі Рамиро Росарионың сұрауы бойынша ChatGPT құрған және ел заңнамасының нормаларын ескере отырып бейімделген заң қабылданды. Заң қабылданғаннан кейін ғана оның жасанды интеллект арқылы дайындалғаны баршаға белгілі болды.

Жасанды интеллектті реттеудің ресейлік тәжірибесін қарастыра отырып, «Ресей Федерациясында жасанды интеллектті дамыту туралы» РФ Президентінің 2019 жылғы 10 қазандағы № 490 Жарлығына тоқталған жөн, 7. Осы Жарлықтың 1-бабының 5а-тармағында жасанды интеллект "танымдық адамның функциялары (өзін-өзі оқытуды және алдын ала белгіленген алгоритмсіз шешімдерді іздеуді қоса алғанда) және нақты міндеттерді орындау кезінде кем дегенде адамның зияткерлік қызметінің нәтижелерімен салыстырмалы нәтижелер алу ". Бұл кешен ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымды, бағдарламалық қамтамасыз етуді (оның ішінде машиналық оқыту әдістері пайдаланылатын), деректерді өңдеу және шешімдерді іздеу жөніндегі процестер мен сервистерді қамтитыны бекітіледі.

Жасанды интеллект саласын реттеудің заңдық нюанстарын түсіну үшін ең алдымен Еуроодақтың халықаралық тәжірибесін ескеру керек.

Айта кетерлігі, Еуропа Парламентінің 2017 жылғы 16 ақпандағы Қарарында 2015/2013 (INL) «Әзімовтің үш заңы» аталып өтіледі. Нормативтік актінің фантазиялық жанрдағы әдеби шығарманың авторы қалыптастырған қағидаттарға негізделуі қызықты прецедент болып табылады. Басқаша айтқанда, әлі тиісті құқықтық қатынастар жоқ, бірақ бұл ретте заң шығарушы оларды реттеуге қатысты нормаларды бекітеді.

2020 жылы ЕКПА адам құқығына, демократияға және заң үстемдігіне әсер ететін бағыттарда ЖИ пайдаланумен байланысты қауіптерді барынша азайту бойынша бірқатар қарарлар қабылдады. 2021 жылғы сәуірде Еуропалық комиссия ЖИ үшін ЕО нормативтік базасын әзірледі және заң жобасын ұсынды. Осыдан кейін оны қабылдау бойынша тиісті инстанциялардың рәсімдері іске асырыла бастады. Комиссия заң жобасында ЖИ жүйесінің нақты ұғымын бекіту қажеттігіне сүйенді, бұл анықтама «ЖИ жаңа құрылымы шеңберінде заңдық міндеттерді бөлу үшін шешуші мәнге ие» екенін ескере отырып. Көрсетілген заң жобасының 3 (1) -бабы жасанды интеллект жүйесі - бұл ерекше әдістер мен тәсілдерді пайдалана отырып әзірленген және адам айқындаған мақсаттар үшін олар өзара іс-қимыл жасайтын ортаға әсер ететін контент, болжамдар, ұсынымдар немесе шешімдер сияқты шығыс деректерін генерациялауға қабілетті бағдарламалық қамтамасыз ету. Заң жобасына 1-қосымшада ЖИ әзірлеу үшін пайдаланылатын әдістер мен тәсілдер тізбесі белгіленген.

Еуропалық комиссия ЕО-да пайдаланылатын жасанды интеллект жүйелері қауіпсіз, ашық, қадағаланатын, кемсітусіз және «экологиялық таза» болуы тиіс екенін анықтады. Жасанды интеллект технологиялары зиянды зардаптарды болдырмау мақсатында автоматтандырылған тетіктермен емес, адамдармен бақылануы тиіс. Әртүрлі қосымшаларда пайдалануға болатын жасанды интеллект жүйелері пайдаланушылар үшін ұсынылатын тәуекелге сәйкес талданады және жіктеледі. Тәуекелдер деңгейіне байланысты оларды реттеу жөніндегі нормалардың мазмұны мен көлемі айқындалады.

Қолайсыз тәуекелге жатқызылған деңгей адамдарға қауіп төндіретін және тыйым салынуға тиіс ЖИ жүйелерін білдіреді. Олар мыналарды қамтиды:

-адамдардың немесе нақты осал топтардың когнитивтік-мінез-құлық манипуляциясы: мысалы, балалардың қауіпті мінез-құлқын көтермелейтін дауыспен белсендірілетін ойыншықтар;

-әлеуметтік саралау: мінез-құлық, әлеуметтік-экономикалық мәртебе немесе жеке мінездемелер негізінде адамдарды жіктеу;

-адамдарды биометриялық сәйкестендіру және санаттау;

-нақты уақытта және қашықтан биометриялық сәйкестендіру жүйелері, мысалы, бетті тану.

Реттеуші құқық қорғау қызметінің мақсаттары үшін алып тастауды көздейді.

Жоғары тәуекелге жатқызылған тәуекел деңгейі адамның қауіпсіздігі немесе негізгі құқықтары үшін теріс салдары бар ЖИ жүйелерін білдіреді. Ол жасанды интеллект жүйелерін қамтиды, олар:

1) өнімнің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі ЕО заңнамасының қолданысына жататын өнімдерде (ойыншықтар, авиация, автомобильдер, медициналық жабдықтар мен лифтілер) пайдаланылады;

2) ЕО дерекқорында тіркеуге жататын салаларға жатады (оның ішінде сындарлы инфрақұрылымды басқару және пайдалану; білім беру және кәсіптік

даярлау; жұмыспен қамту, персоналды басқару және өзін-өзі жұмыспен қамтуға қол жеткізу;

3) негізгі жеке көрсетілетін қызметтерге, мемлекеттік көрсетілетін қызметтер мен жеңілдіктерге қол жеткізу және оларды пайдалану; құқық қорғау органдарының қызметі; көші-қонды, баспана мен шекаралық бақылауды басқару; заңды түсіндіруге және қолдануға көмектесу).

Әмбебап және генеративті ЖИ *(мысалы, ChatGPT)* - бұл барынша ашықтық талаптарына сәйкестігін білдіретін деңгей:

- контенттің жасанды интеллект арқылы жасалғаны туралы ақпаратты ашу;
- заңсыз контент жасауды болдырмайтын модель әзірлеу;
- оқыту үшін пайдаланылатын авторлық құқықпен қорғалған деректердің түйіндемесін жариялау.

Реттеуші шектеулі тәуекелге жатқызған деңгей ашықтықтың ең төменгі талаптарына сәйкес келуі тиіс, яғни пайдаланушыларға негізделген шешімдер қабылдауға мүмкіндік беретін ЖИ жүйелерін білдіреді. Бағдарламалармен өзара әрекеттескеннен кейін, пайдаланушы оны пайдалануды жалғастырғысы келетіндігін дербес шеше алады. Пайдаланушылардың ЖИ -мен өзара іс-қимыл жасайтыны туралы хабардар болуы міндетті талап болып табылады. Осы тәуекел деңгейіне бейнені, аудио немесе бейне-контентті, мысалы, дипфейктерді генерациялайтын немесе манипуляциялайтын жасанды интеллект жүйелері жатқызылған.

ЖИ технологиясын құқықтық регламенттеуге байланысты негізгі мәселелердің бірі ол жүзеге асыратын, оның ішінде заң шығарумен байланысты қызмет үшін жауапкершілік субъектісін айқындау болып табылады. Тиісті алгоритмдерді әзірлейтін және жасанды интеллект қолданатын субъектілерге заң міндеттерін жүктеуді қамтамасыз ететін құқықтық регламенттеуді көздеу қажет.

Қазіргі таңда жасанды интеллекттің дербес құқық субъектісі ретінде танылмағанын ескере отырып, заң алдындағы жауапкершілік адамға-яғни алгоритмдерді әзірлеушілерге, тапсырыс берушілерге немесе ЖИ-ді қолданушы ұйымдарға жүктелуі тиіс. Осы орайда ЖИ жүйелерінің әрекеті мен нәтижесіне байланысты туындайтын құқықтық салдарды нақты реттейтін жауапкершілік моделін әзірлеу өзекті мәселеге айналуда.

Тиісті алгоритмдерді әзірлейтін және жасанды интеллект қолданатын субъектілерге заң міндеттерін жүктеуді қамтамасыз ететін құқықтық регламенттеуді көздеу қажет. Бұл ретте құқықтық қатынастарға қатысушы ретінде ЖИ-мен өзара әрекет ететін субъектілердің мәртебесін, құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ олардың қызметі шеңберіндегі шектеулер мен кепілдіктерді нақты айқындау маңызды.

Сонымен қатар, ЖИ жүйелерінің әрекетін болжау және түсіндіру мүмкіндігі-заң шығарудағы транспаренттілік пен легитимділікті қамтамасыз етудің басты шарттарының бірі. Осыған байланысты «түсіндірілуі мүмкін

жасанды интеллект» (ЖИ) қағидатының заңнамалық деңгейде бекітілуі және нақты тетіктер арқылы іске асырылуы қажет.

Құқықтық регламенттеу сондай-ақ деректер қауіпсіздігін, интеллектуалдық меншік құқықтарын, адам құқықтарын сақтау және ЖИ шешімдерінің әділеттілігі мен бейтараптығын қамтамасыз ету мәселелерін де қамтуы тиіс. Бұл нормалар, бір жағынан, инновацияларды шектемеуі, екінші жағынан-оларды қауіпсіз әрі заңды пайдалану үшін қажетті құқықтық шеңбер қалыптастыруы тиіс.

Мұндай кешенді тәсіл ЖИ технологияларын құқықтық ортаға енгізудің үйлесімділігін қамтамасыз етіп, заңнаманың тұрақтылығы мен құқықтық мемлекеттің қағидаттарына сәйкестігін сақтауға мүмкіндік береді.

ЖИ енгізудің маңызды аспектісі әңгіме оны механикалық пайдалану туралы ғана емес, заңнамалық мәдениеттегі өзгерістер, жаңа технологиялық ортадағы этикалық факторларды ескеру туралы да болып отыр. Цифрлық дәуірде жүктелген заң шығару функцияларын табысты іске асыру үшін «адам машинасы» байланысындағы адами фактор шешуші мәнге ие екенін түсіну керек. ЖИ енгізу адамға бағдарланған сипатта болуы тиіс. Заң шығару процесінің мақсаттары үшін үлкен деректермен көптеген нақты есептеулерді орындауға қабілетті болғанымен, оның моральдық-бағалау жағын ескере отырып, шешім қабылдау дағдылары жоқ. ЖИ қандай да бір қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуде жылдам және неғұрлым тиімді жолдарды іздеп, ұсынатын болады, бірақ бұл технология әділдік немесе әділетсіздік, жақсы немесе жаман тұрғысынан алғанда құқықтық салдарды есептеуге қабілетсіз. Басқаша айтқанда, заңнамалық актілерге бастамашылық жасау, әзірлеу және қабылдау кезінде құқық қолдану тәжірибесінде де ең бастысы адами фактор айқындаушы мәнге ие болуға тиіс. Сот төрелігін іске асыру кезінде осы технологияны пайдалану туралы мәселені қозғаған және жеке тұлғаны бағалаумен байланысты іс жүргізу шешімдерін қабылдау функциясына иелік етпеуі тиіс деген Р.Қ.Сарпековтың пікіріне қосылу керек. ЖИ нақты заңдық іс-әрекетті бағалауға қабілетті, бірақ оны жасаған тұлғаны бағалаудан тыс, бұл осындай шешімдердің негізділігі мен әділдігіне және жалпы жеке тұлғаның негізгі құқықтарының қорғалу дәрежесіне күмән келтіруі мүмкін [4].

Сондай-ақ, киберқауіпсіздік саласында да проблемалар бар, жосықсыз субъектілер ЖИ функцияларын манипуляцияламауын қамтамасыз етуде. Бұл технология әзірге жаңылыстыру мүмкіндігінен айырылған жоқ. Адам факторы нақты заң жобасын қабылдауға бастама жасайтын субъектілерді жасанды интеллектпен айқындау кезінде көрініс табуы мүмкін. ЖИ технологиясы белгілі бір топтардың мүддесінде аберрацияларды, жалған деректерді генерациялауды, дезинформацияны жоққа шығармайды. Заң шығару қызметінің субъектілері ЖИ ұсынатын заңнамалық шешімдерге байланысты барлық тәуекелдерді ескеруі тиіс. Мысалы, заң шығару процесіне ЖИ енгізу оның халықты жұмыспен қамту факторына әсерінің салдарын көздеуі тиіс.

Осыны ескере отырып, ЖИ пайдалана отырып, заң жобаларына бастамашылық ету, әзірлеу және қабылдау рәсімдері ашық, әділ және бейтарап болатындай, сондай-ақ заң жобаларын дайындау мен түзетулер енгізудің белгіленген қағидаттары мен нормаларынан ауытқуларды анықтаудың құқықтық тетіктері көзделетіндей кепілдіктер белгілеу қажет.

Зияткерлік меншік құқығын бұзу мүмкіндігі осы технологиямен ықпалдасудың маңызды заңды тәуекелі болып табылады. Егер нақты заң жобасын қабылдау негіздемесі бар құжаттар қандай да бір авторлардың жұмыстарына негізделсе, онда олар зияткерлік меншік құқығын бұзуы мүмкін.

Жоғарыда көрсетілгендердің бәрі заң шығару қызметінде ЖИ пайдалану жаңа құзыреттерді игеруді талап ететінін көрсетеді.

Қазақстанның алдында, өзге де қазіргі заманғы мемлекеттер сияқты, цифрлық дәуірдің басталуымен жаңа цифрлық технологияларды пайдалануға байланысты міндеттер өзектендірілді. Бүгінде технологиялық жаңалықтар ҚР құқықтық жүйесінің ажырамас бөлігіне айналды деп айтуға болады.

Бұл саланы құқықтық реттеудің бірінші кезеңі, 2007 жылы «Ақпараттандыру туралы» ҚР Заңының қабылдануынан басталады. Сол кезеңде шешілген маңызды міндет «Электрондық үкімет» (e-gov) порталын әзірлеумен байланысты болды. Аталған жаңашылдықты енгізу халықтың мемлекеттік қызметтерді алуын оңтайландырды. Электрондық үкімет порталындағы қызметтерді үйден шықпай-ақ, бір рет басу арқылы алуға болады.

Қазіргі уақытта Қазақстан электрондық үкімет бойынша БҰҰ рейтингінде 28-ші, сондай-ақ мемлекеттік қызметтер көрсету сапасы бойынша 8-ші орында тұр. Бұл елдің ақпараттық дәуірдің сын-тегеуріндерімен қадам басуға ұмтылатынын көрсетеді.

Цифрландыру процесінің екінші кезеңі, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы қаулысымен бекітілген «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының қабылдануымен басталды. Онда қазақстандық ұйымдардың түрлі ақпараттық жүйелері арасында деректермен жылдам алмасуға көмектесетін «Smart bridge» ақпараттық жүйесін ықпалдастыру қажеттігі туралы айтылды. Бұл бағдарлама банктік қосымшалардың тиімді жұмыс істеуіне ықпал етті. Қазір көптеген мемлекеттік қызметтер азаматтарға ыңғайлы болуы үшін банктік қосымшаларда орналастырылған egovmobile мемлекеттік платформасын пайдалану арқылы көрсетіледі. Мемлекет үшін азаматтарға әдеттегі жүйеде мемлекеттік қызмет көрсету маңызды.

Үшінші кезең, ЖИ пайдалануға байланысты қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуді қамтитын ҚР Цифрлық кодексін әзірлеумен байланысты. Қазақстандық заң шығарушы жасанды интеллектті енгізудің ерекшеліктері мен тәуекелдерін ескеруі тиіс. ЖИ адам көздеген функциялардан тыс өз бетінше оқуға, интернетте тиісті ақпаратты табу арқылы жаңа дағдыларды меңгеруге қабілетті. Илон Маск, Стив Возняқты қоса алғанда, 1000-нан астам сарапшылар мен жасанды интеллектті дамыту жөніндегі компаниялардың

басшылары оларды бақылау тетігін жасау және қауіпсіздік хаттамаларын дайындау үшін жасанды интеллект жүйелерін оқытуды жарты жылға тоқтата тұруға шақырған ашық хатқа қол қойғаны кездейсоқ емес. «Қуатты сандық ақылды» құру жарысы адамдарды алмастырады, деп ескертті олар. Сонымен қатар, қоғам өмірінің түрлі салаларында ЖИ пайдалану бүгінде ғалым-заңгерлер тарапынан объективті түрде тиімді реттеуді талап ететін болмай қоймайтын және перспективалы шындық ретінде қабылданады. Заң әдебиетінде әділ атап көрсетілгендей, осы технологияның жұмыс істеуіне қатысты нормативтік құқықтық базаны құру оның ерекшелігі мен әлеуетті тәуекелдерін, сондай-ақ адамның, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қамтамасыз етуге бағдарлануын ескеретін нақты әзірленген тәсілдер негізінде жүзеге асырылуы тиіс [5].

Алайда, шетелдік тәжірибені талдай отырып, елдер өздерінің жасанды интеллектінің стратегиялық даму дәрежесін ескереді. Осылайша, ЖИ стратегиялық даму дәрежесіне қарай әрбір ел құқықтық реттеуге бейімделеді.

Қазақстанда екі жыл бойы Мемлекет басшысының тапсырмасымен жасанды интеллектіге маманданған дата-орталықтар салу көзделіп отыр. Мұндай шаралар қазіргі заманғы сын-қатерлерді, шындықтарды, үрдістер мен қауіп-қатерлерді ескеретін құқықтық сүйемелдеуді көздейді.

ЖИ-құқық серпінді дамып келе жатқан сала болып табылады және қазақстандық заң шығарушы технологиялық жаңалықтарды енгізу қоғам мен мемлекеттің дамуының драйвері болуын ескере отырып, уақыт ағымына уақтылы ден қою қажеттігін түсінеді. Дегенмен, отандық ғалымдардың ЖИ саласындағы заңнаманы кодификациялауға қатысты көзқарастары әртүрлі.

ҚР Парламенті Сенатында парламенттік жұмысты цифрландыруға үлкен мән беріледі. Мысалы, Сенаттың Жобалық кеңсесі мен Мақсұт Нәрікбаев университетінің отырыстарында сенатор Ж.Қ.Асанов заң шығару қызметіне жасанды интеллект енгізу мәселесін талқыға салды.

Қазір заң шығару процесінде ЖИ пайдаланудың стратегиясы мен базалық қағидаттарын әзірлеу қажеттігі туындады деп есептейміз.

Бұл, бір жағынан, технологиялық прогреске бейімделу қажеттілігімен, екінші жағынан-құқықтық реттеудің сапасын арттыруға деген сұраныспен байланысты. Жасанды интеллектті құқықтық салаға интеграциялау кезінде халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, Қазақстан үшін оңтайлы құқықтық модельдерді қалыптастыру маңызды. Бұл үдеріс заң шығарушының рөлін күшейтуге, шешім қабылдау үдерісін нақтылауға және құқық нормаларының тиімділігін арттыруға бағытталуы тиіс.

Сондай-ақ, ЖИ-дің этикалық, құқықтық және әлеуметтік салдарын ескеретін құқықтық шектеулер мен кепілдіктер жүйесін әзірлеу қажет. Заңнамалық процесте ЖИ пайдалану деректердің қауіпсіздігін, адам құқықтарын сақтау және шешім қабылдаудағы бейтараптық принциптерін қамтамасыз етуі тиіс. Осы ретте мемлекеттік органдар мен ғылыми қауымдастық арасындағы ынтымақтастық, сондай-ақ кәсіби кадрларды даярлау маңызды рөл атқарады.

ЖИ-ге негізделген құралдар заң мәтіндерін сараптау, қайшылықтарды анықтау, қоғамдық пікірді болжау және заңнамалық бастамалардың салдарын бағалау секілді бағыттарда тиімді қолданылуы мүмкін. Бұл заң шығару сапасын арттырып қана қоймай, құқықтық мемлекет қағидаттарын нығайтуға да ықпал етеді.

Осылайша, Қазақстанның заң шығару жүйесінде жасанды интеллектті енгізу-тек техникалық жаңғыру емес, сонымен бірге құқықтық саясатты трансформациялау құралы ретінде қарастырылуы қажет.

Қорытынды

Халықаралық және шетелдік тәжірибені талдау көрсеткендей, қазіргі уақытта жасанды интеллект технологиясы заң қызметінде маңызды құралға айналып келеді. Ол түрлі құқықтық салаларға енгізілуде, бұл мемлекеттік-құқықтық функцияларды іске асырудың тиімділігіне оң әсерін тигізеді.

Заң шығару қызметінде жасанды интеллект үлкен әлеуетке ие. Үлкен деректерді талдау, қайшылықтарды, қайталауларды, техникалық және өзге де қателіктерді анықтау үшін оның мүмкіндіктерін пайдалану өте пайдалы болуы мүмкін. Бұл ретте ол адам бағдарын, әділдікті және өзге де моральдық-этикалық қасиеттерді ескеруді талап ететін заң жобаларын дербес дайындауға қабілетсіз. Адаммен байланыста ғана жасанды интеллект заң шығару қызметінің тиімді тетігіне айналуы мүмкін. Сондықтан таяу болашақта технология заң жобаларын дайындауды жетілдірудің қосымша құралы болып қала отырып, адамның зияткерлік еңбегін жасанды интеллект толығымен алмастырмайды.

Жасанды интеллект проблематикасы оны заң шығару процесіне оңтайлы енгізу үшін одан әрі зерттеуді қажет етеді. ЖИ жауапты және әдепті түрде әзірленуін және пайдаланылуын қамтамасыз ету үшін сапалы құқықтық база талап етіледі. Жасанды интеллект саласында жұмыс істейтін субъектілер осы құқықтық қатынастарды реттеудің заңдық нюанстары туралы хабардар болуы қажет. Заң шығарушы тиісті заңдық жауапкершілікті белгілеу жолымен олардың белгіленген талаптарды сақтауын қамтамасыз етуге міндетті.

Жасанды интеллектті заң шығару қызметіне енгізу – құқықтық жүйені жетілдірудің және заманауи сын-қатерлерге жауап берудің маңызды бағыты. Бұл технология заң жобаларын әзірлеуде жүйелілікті қамтамасыз етіп, құқықтық нормалардың дәлдігін арттыруға, қайшылықтар мен қателіктерді азайтуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ЖИ-ді қолдану заң шығару қызметінің ашықтығы мен тиімділігін арттыруда, сондай-ақ қоғамдық сұраныстарға уақтылы ден қоюда үлкен рөл атқарады.

Алайда, жасанды интеллекттің құқықтық ортаға енгізілуі белгілі бір тәуекелдермен және этикалық, құқықтық мәселелермен қатар жүреді. Сондықтан Қазақстан үшін бұл үдерісте шетелдік тәжірибені ескеріп, заңнамалық, институционалдық негіздерді қалыптастыру – алдағы міндеттердің бірі болып табылады. Осы бағытта жүргізілетін ғылыми зерттеулер мен практикалық қадамдар отандық заң шығару жүйесін заманауи деңгейге көтеруге септігін тигізбек.

Қазір ЖИ пайдалану одан әрі кеңеюі мен дамитынын батыл болжауға болады, сондықтан моральдық-этикалық пайымдардың осы процеспен бірге жүруі және осы технологияның біздің қоғам мен мемлекеттің игілігі үшін әзірленіп, пайдаланылатынына заңды кепілдіктер белгіленуі маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер көздері

1.**А.Н. Аверкин, М.Г. Гаазе-Рапопорт, Д.А. Поспелов** Жасанды интеллект бойынша түсіндірме сөздігі. - М.: Радио және байланыс, 1992. - 256 с.

2.**В.Б.Науымов, Г.Г. Камалова** Жасанды интеллект саласындағы заңдық дефинацияларды құру мәселелері//РҒА Мемлекет және құқық институтының еңбектері/Proceedings of the Institute of State and Law of the RAS. 2020. Т. 15. № 1. 81-93 С. DOI:10.35427/2073-4522-2020-15-1-naumov-kamalova

3.**И.В. Понкин, А.И. Редькина** Құқық тұрғысынан жасанды интеллект//Ресей халықтар достығы университетінің хабаршысы. Орт.: Заң ғылымдары. - 2018.- Т. 22. - № 1. - 91-109 С.

4.**Сарпеков Р.К.** Құқықтық кеңістікті цифрландыру // ҚР Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы. 2020.№3.С.12-24. https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/149.

5.**Ж.У. Тлембаева** Жасанды интеллектті құқықтық реттеудің кейбір тәсілдері туралы//ҚР Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы. 2021. № 65. Т.2. 61-74 С. https://doi.org/10.52026/2788-5291_2021_65_2_61.

Авторлар туралы мәлімет

Қалжан Жұлдыз Ғалымжанқызы *— ҚР ІІМ Ш.Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының магистранты, әділет аға лейтенанты, zhuldizkalzhanova@mail.ru.*

Қалжан Жұлдыз Ғалымжанқызы *— магистрант Костанайской академии МВД РК им.Ш.Кабылбаева, старший лейтенант полиции.*

Kalzhan Zhyldyz Galymzhanqyzy *— master's student Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh.Kabylbayev, Senior Lieutenant of Justice.*

Муканов Малик Рсбаевич *— Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің бастығы, (PhD) философия докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі alik8385@mail.ru.*

Муканов Малик Рсбаевич *— начальник факультета послевузовского образования Академии управления Министерства внутренних дел Республики Казахстан, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.*

Mukanov Malik Rysbaevich *— head of the Faculty of Postgraduate Education of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, PhDr, Associate (Professor), Colonel of Police.*

Д.А БАКТИЯРОВА
Қазақстан Республикасы ІІМ Қарағанды академиясы
Қарағанды қаласы, Қазақстан

АДАМ САУДАСЫ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК: ҰЛТТЫҚ ЗАҢНАМА ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ АЯСЫНДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР

Мақалада адам саудасы үшін қылмыстық жауапкершілік мәселесі ұлттық заңнама және халықаралық құқықтық стандарттар тұрғысынан жан-жақты талданады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 128-бабындағы норманың диспозициялық құрылымы, құрам элементтері мен саралау практикасы зерттеледі.

Автор Палермолық хаттама мен ЕО 2011/36/EU директивасымен салыстыра отырып, адам саудасының құқықтық анықтамасы мен құрбандардың мәртебесіне қатысты айырмашылықтарды көрсетеді. ҚР заңнамасындағы олқылықтар мен құқық қолдану тәжірибесіндегі қиындықтар нақты мысалдармен сипатталады. Қылмыстық заңнаманы жетілдіру, құрбандарды қорғау механизмдерін күшейту және халықаралық стандарттарға сәйкестендіру бойынша ұсыныстар беріледі. Мақалада қазақстандық (А.Ж. Айтпаева) және шетелдік (Л. Шелли, А.И. Долгова) ғалымдардың көзқарастары талданып, адам саудасына қарсы тұрудың тұжырымдамалық және құқықтық негіздері ұсынылған.

Түйінді сөздер: *адам саудасы, қылмыстық құқық, қылмыстық жауапкершілік, ҚР ҚК 128-бабы, Палермолық хаттама, құрбандарды қорғау, халықаралық құқық, директива 2011/36/EU, саралау практикасы.*

Уголовная ответственность за торговлю людьми: актуальные проблемы в контексте национального законодательства и международной практики

В статье рассматриваются теоретические и прикладные аспекты уголовной ответственности за торговлю людьми в Республике Казахстан в сопоставлении с международными стандартами. Анализируется структура диспозиции статьи 128 УК РК, состав преступления и особенности квалификации.

Автор отмечает различия между национальным и международным правовым определением торговли людьми, включая положения Палермского протокола и Директивы ЕС 2011/36/EU. На основе анализа

правоприменительной практики выявлены пробелы и сложности при доказывании преступлений. Предложены меры по совершенствованию уголовного законодательства, защите жертв и усилению институционального взаимодействия. Статья включает мнения казахстанских (А.Ж. Айтпаева) и зарубежных (Л. Шелли, А.И. Долгова) ученых и направлена на формирование комплексного подхода к борьбе с торговлей людьми на основе международных правовых норм и стандартов.

Ключевые слова: *торговля людьми, уголовное право, уголовная ответственность, статья 128 УК РК, Палермский протокол, защита жертв, международное право, Директива 2011/36/EU, квалификация преступлений.*

Criminal liability for human trafficking: current issues in the context of national legislation and international practice

This article examines the issue of criminal liability for human trafficking under Kazakhstan's national legislation in comparison with international legal standards. It analyzes the legal structure and qualification criteria of Article 128 of the Criminal Code of Kazakhstan.

The author highlights differences in the legal definitions of human trafficking under national law, the UN Palermo Protocol, and the EU Directive 2011/36/EU, particularly in relation to the status and protection of victims. Legal gaps and challenges in law enforcement practice are addressed through examples. The paper provides recommendations for improving criminal legislation, aligning it with international norms, and strengthening mechanisms for victim support. It incorporates the views of Kazakh (A.Zh. Aitpaeva) and foreign scholars (L. Shelley, A.I. Dolgova), and proposes a comprehensive legal framework to combat human trafficking effectively.

Keywords: *human trafficking, criminal law, criminal liability, Article 128 CC of Kazakhstan, Palermo Protocol, victim protection, international standards, EU Directive 2011/36/EU, legal qualification.*

Кіріспе

Адам саудасы – бұл адам құқықтары мен бостандықтарына тікелей нұқсан келтіретін, жаһандық деңгейде кең таралған әрі трансұлттық сипат алған ауыр қылмыс. Ол қазіргі заманда *құлдықтың жаңартылған формасы* ретінде танылып, әлемнің көптеген елдері үшін өзекті әрі күрделі мәселе болып отыр. **Біріккен Ұлттар Ұйымының** мәліметтеріне сүйенсек, адам саудасының құрбандарының шамамен **70%-ын әйелдер мен қыз балалар**, ал **әрбір үшіншісін кәмелетке толмағандар** құрайды [1]. Бұл көрсеткіштер халықаралық қоғамдастықтың адам саудасының ауқымы мен салдарын қайта қарауға, оған қарсы жүйелі әрі кешенді шаралар қабылдауға бағытталған үндеуінің орынды екенін дәлелдейді.

Қазақстан Республикасы бұл қауіптің шетінде емес. Елдің географиялық және экономикалық орналасуы, миграциялық процестерге қатыстылығы оны **шығу, транзит және межелі ел** ретінде сипаттауға негіз береді. Ресми статистикаға сәйкес, елімізде адам саудасына байланысты жыл сайын **100-ден астам қылмыстық іс** тіркеледі. Алайда, **сарапшылардың пікірінше**, нақты жағдай бұдан әлдеқайда күрделі, себебі адам саудасының көп бөлігі **латентті** сипатқа ие. Құрбандардың қорқыныш, әлеуметтік қысым, құқықтық сауатсыздық немесе мемлекет құрылымдарына сенімсіздігі салдарынан көптеген фактілер *криминалдық статистикадан тыс қалып жатады* [1].

Бұл қылмыс **ұйымдасқан сипатқа ие, трансұлттық деңгейде жүзеге асырылады**, және көбінесе әлсіз әлеуметтік қорғаны бар тұлғаларға бағытталады. Осыған байланысты адам саудасымен тиімді күресу – тек ұлттық қылмыстық заңнаманы жетілдірумен шектелмей, сонымен қатар **халықаралық әріптестік, құқық қорғау органдарының үйлестірілген іс-қимылы және құрбандарды қорғау жүйесін нығайту** секілді шаралар кешенін қажет етеді [1].

Американдық ғалым Л. Шелли бұл құбылысты *«XXI ғасырдағы анықтаушы қауіптердің бірі»* ретінде сипаттап, оның әлеуметтік құрылымдарға, заң үстемдігіне және адамгершілік құндылықтарға ұзақмерзімді теріс әсерін атап көрсетеді. Оның айтуынша, адам саудасы – *жаһандық ұйымдасқан қылмыс жүйесінің ең табысты әрі қауіпті сегменті* болып табылады, және мемлекеттер арасындағы бәсекелестік жағдайында оның тиімді түрде жолын кесу үшін **біріктірілген халықаралық құқықтық механизмдер қажет** [2].

Осы қауіптің өзектілігін түсіне отырып, Қазақстан Республикасы соңғы жылдары бірқатар заңнамалық және институционалдық шаралар қабылдады. **Қылмыстық кодекстің 128-бабы** шеңберінде адам саудасы үшін қылмыстық жауапкершілік белгіленіп, бұл норманың диспозициясы жетілдірілді, жаза түрлері қатаңдатылды. Сонымен қатар, **ведомствоаралық комиссиялар**, **адам саудасына қарсы күрес бөлімшелері**, **құрбандарды оңалту орталықтары** құрылысы да жүзеге асуда. 2023 жылы алғаш рет **«Адам саудасына қарсы іс-қимыл туралы» жеке заң** қабылдау бастамасы ұсынылып, бұл мәселе мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі ретінде ресми танылды [1].

Осы ғылыми мақалада Қазақстан Республикасының ұлттық қылмыстық заңнамасында адам саудасына қарсы көзделген жауаптылықтың қазіргі жағдайы, оны құқық қолдану тәжірибесіндегі көріністері, халықаралық-құқықтық құжаттармен (Палермолық хаттама, ЕО директивасы 2011/36/EU) арақатынасы және нормативтік жетілдіру бағыттары қарастырылады. Талдау барысында **қазақстандық және шетелдік ғалымдардың пікірлері**, **құқық қолдану практикасы**, сондай-ақ **превенция, қорғау, саралау және жазалау мәселелерінің теориялық және тәжірибелік аспектілері** сараланады. Бұл зерттеу адам саудасына қарсы құқықтық саясаттың жүйелілігін қамтамасыз етуге арналған тұжырымдамалық ұсыныстарды қалыптастыруға бағытталады.

Негізгі бөлім

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 128-бабы адам саудасы үшін жауаптылықты белгілейді. Қолданыстағы редакция бойынша, *«адам саудасы»* деп адамды сатып алу–сату немесе өзгедей мәмілелер жасау, сол сияқты оны эксплуатациялау (пайдалану) не вербовка, тасымалдау, тапсыру, жасыру жолымен немесе қанау мақсатында өзге де әрекеттер жасау танылады [3]. Мұнда адамды тауар ретінде сатып алу немесе сату фактісі қылмыстың мәні ретінде алғаш рет заң жүзінде бекітілген. Қылмыстық кодекстің 3-бабына сәйкес *«адамды эксплуатациялау»* ұғымы жәбірленушіні жезөкшелікке немесе сексуалдық құлдыққа салуды, еріксіз еңбекке тартуды, құлдыққа ұқсас жағдайларда ұстап тұруды, бас бостандығынан заңсыз айыруды, сондай-ақ адамның органдарын алу әрекеттерін қамтиды. ҚР ҚК 128-бабының санкциялары ауыр: негізгі құрам бойынша 4 жылдан 7 жылға дейін бас бостандығынан айыру (мүлкін тәркілеумен), ауырлататын түрлеріне қарай 7 жылдан 15 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы көзделген [3]. 2015 жылы жаңа Қылмыстық кодекс қабылданғанда 18 жасқа толмағандарды саудалау жеке 133-бап болып бөлініп (бұрынғы редакцияда 128-баптың бөлігі еді), кәмелетке толмағандарға қатысты саудалау қатаңырақ жазаланатын болды.

Халықаралық құқықтық негіздерге сүйенсек, Қазақстан 2008 жылы БҰҰ-ның Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын (2000) және оған қосымша Палермо хаттамасын (2000) ратификациялады [4] [5]. Палермолық хаттамада адам саудасының классикалық анықтамасы берілген: *адамдарды эксплуатациялау мақсатында вербовкалау, тасымалдау, беру, жасыру немесе алу, күш қолдану немесе алдау, бопсалау, осал жағдайын пайдалану сияқты әдістер арқылы жүзеге асырылған іс-әрекеттер* [5]. Бұл анықтамада *«сатып алу-сату немесе өзге мәміле»* деген сөздер кездеспейді, өйткені халықаралық тұрғыда адам саудасының мәні кеңірек – кез келген жолмен адамның еркіндігіне қол сұғып, пайдалану болып табылады [6]. Қазақстан заңшығарушысы 128-баптың диспозициясына «адамды сатып алу-сату және өзге мәмілелер» түсінігін енгізу арқылы *қылмыстың затын* айқындауды көздеген. Ғалымдар бұл норма сауда элементін айқындап, қылмыстың әлеуметтік мәнін дұрыс ашуға көмектеседі деп есептейді [6]. Дегенмен, 128-баптың мәтінінде кейбір *терминологиялық олқылықтар* бар екені байқалады [6]. Мәселен, бапта адам саудасының әдіс-тәсілдері тікелей көрсетілмеген – күш қолдану, қорқыту, алдау, билікті немесе осалдықты теріс пайдалану сияқты әдістер негізгі құрамда жоқ. Олар тек ауырлататын мән-жайлар қатарында (мысалы, 128-бап 2-бөлімінің «в» тармағында – *өмірге немесе денсаулыққа қауіпті күш қолдану*, «г» тармағында – *қару қолдану* және т.б.) қарастырылған [7]. Бұл өз кезегінде, «құлдыққа түсіру мақсатында ешбір күш қолданбай, алдап немесе арбай отырып адамды еркінен айыру әрекеті негізгі құрамға сәйкес келмей қалуы мүмкін бе?» деген сұрақ тудырады. Қылмыстық құқық теориясында бұл мәселе талқылануда: кейбір ғалымдар мәжбүрлеу

әдістерінің жоқтығы адам саудасының құрамын жоққа шығармайды десе, енді бір пікірлер Кодекстегі анықтаманы толықтыруды ұсынады [6][8]. Қазақ заң ғылымында А.Ж. Айтпаева осы норманың түсінігін халықаралық талаптармен үйлестіру үшін «адамды эксплуатациялау мақсаты» барлық әрекеттерге ортақ қажетті белгі екенін заң мәтінінде айқын көрсету қажет деп санайды [9].

Еуропалық Одақтың 2011/36/EU директивасы адам саудасына қарсы қылмыстық саясаттың озық үлгісі болып табылады [6]. Аталған директиваға сәйкес, мемлекеттер адам саудасының барлық нысандарын қылмыстық жазалауды, құрбандардың құқықтарын қорғауды және оларға көмек көрсетуді, сондай-ақ адам саудасына қарсы ұлттық үйлестіруші органдар құруды міндетті. Директиваның жаңашыл аспектілерінің бірі – құрбандарды қудалауға жол бермеу қағидасы (яғни, адам саудасының құрбаны мәжбүрлі түрде жасаған құқық бұзушылығы үшін жауаптылыққа тартылмауы тиіс) және қылмыс нәтижесінде көрсетілетін қызметті қасақана пайдаланатын тұлғаларды жазалау шаралары. Қазақстанның ұлттық заңнамасында бұл қағидалар толықтай көрініс тапқан деп айту қиын. Мысалы, Қазақстанда жезөкшелік қызметін пайдаланушылар немесе еріксіз еңбек күшін пайдаланып отырған жұмыс берушілер үшін арнайы қылмыстық жаза көзделмеген. Сонымен бірге, 128-баптың өзі қылмысқа сыбайлас қатысушыларды (көмектесуші, айдап салушы) немесе әрекетке оқталуды жеке құрам ретінде бөлмейді – олар жалпы тәртіпте қылмыстық құқықтың қатар нормалары бойынша жауап береді.

Айта кету керек, Қазақстан 2023 жылы адам саудасына қарсы іс-қимыл туралы жеке заң қабылдауға кірісті [1]. Бұл заң адам саудасының алдын алу, құрбандарды қорғау, ведомстволық өзара іс-қимыл және халықаралық ынтымақтастық мәселелерін кешенді түрде қамтымақ. Осылайша, ұлттық құқықтық база біртіндеп халықаралық тәжірибеге жақындап, тек қылмыстық репрессия тұрғысынан ғана емес, сонымен бірге превенция және қорғау тұрғысынан да жетілдірілуде.

Саралау тәжірибесі

Адам саудасы үшін қылмыстық-құқықтық саралау тәжірибесінде бірқатар өзекті мәселелер бар. Ең алдымен, құқық қолданушылар адам саудасын ұқсас қылмыстардан дұрыс ажыратуы тиіс. 2012 жылы ҚР Жоғарғы Соты *«Адам саудасы үшін жауаптылық көзделген заңнаманы қолдану практикасы туралы»* №7 Нормативтік қаулы қабылдап, соттарға бірнеше түсіндірме берген. Атап айтқанда, адам саудасы мен адамдарды заңсыз тасымалдау (контрабанда) қылмыстарын шатастырмау қажеттігі көрсетілді. Егер шетелдік азаматты тек материалдық пайда үшін шекарадан жасырын алып өту жүзеге асса, бұл адам саудасы емес, көші-қонды заңсыз ұйымдастыру ретінде сарапануы керек. Ал адамды кейін пайдалану мақсатында елден әкету немесе әкелу адам саудасына жатады [7]. Сондай-ақ, адам саудасы кей жағдайда адам ұрлау (125-бап) немесе бостандықты заңсыз шектеу (126-бап) құрамдарымен де қабаттасуы мүмкін. Сот практикасы көрсеткендей, тергеу органдары кейде адам саудасын дәлелдеу қиын деп, істі

жеңілдетіп *«адам ұрлау»* бабымен жіберген жағдайлар кездескен. Мұндай қателіктерді болдырмау үшін қылмысты саралаудың барлық белгілерін мұқият талдау қажет. Мысалы, адам ұрлау көбіне жәбірленушіні тұтқынға алу, талап қою мақсатында жасалады, ал адам саудасында басты мақсат – пайдалану арқылы пайда табу, әрі ол көп ретте қылмыстық топпен, трансұлттық сипатта жасалады.

Саралау тәжірибесінің тағы бір аспектісі – қылмысқа қатысушылар мен ауырлататын мән-жайларды дәл айқындау. ҚР ҚК 128-бабы бірнеше ауырлататын құрамдарды қамтиды: адамдар тобының алдын ала сөз байласуы (2-бөлім 1-тармақша), қызмет бабын пайдалану, екі немесе одан көп адамға қатысты жасау, өмірге қауіпті күш қолдану, қару қолдану (2-бөлім 2-5-тармақшалар), сондай-ақ *трансұлттық ұйымдасқан топпен жасау* (3-бөлім) және *салдарынан жәбірленушінің өліміне әкеп соққан* ерекше ауыр түрі (4-бөлім). Жоғарғы Соттың түсіндірмесіне сәйкес, егер қылмыс *ұйымдасқан топпен* жасалса, оны қарапайым адамдар тобы жасаған жағдайдан ажырату керек, себебі ұйымдасқан топ құрамы дәлелденсе, жазаның мерзімі едәуір жоғары болады [7]. Практикада осындай саралауда қателіктер жіберілмеуі үшін әр істегі айғақтар мұқият бағалануға тиісті.

Қазақстанда қылмыстық қудалау тәжірибесінде адам саудасына байланысты істердің саны айтарлықтай көп емес. Мәселен, 2016–2018 жылдары ішкі істер органдары жалпы 925 іс қозғағанымен, оның ішінде адам саудасы (128-бап) бойынша небәрі 70 іс тіркелген, ал көптеген істер қосымша құрамдар – жезөкшелікке тарту, притон ұйымдастыру, кәмелетке толмағандарды жезөкшелікке пайдалану сынды баптар бойынша қаралған [1]. Бұл дерек қылмыстарды саралаудың өзектілігін көрсетеді: кей жағдайда адам саудасының әрбір элементін дәлелдеудің орнына тергеушілер неғұрлым «түсінікті» құрамдарды таңдаған. Мұндай тәжірибе, әрине, *құрбандардың құқығын толық қорғауға мүмкіндік бермеуі* мүмкін. Г.А. Аванесовтың пайымдауынша, адам саудасы қылмысын әшкерелеу қиын әрі латенттілігі жоғары, сондықтан құқық қорғау органдары тергеу барысында жан-жақты дәлел жинау және құрбандармен жұмыс істеу әдістерін жетілдіруі тиіс [10]. Ал ресейлік криминолог *А.И. Долгованың айтуынша*, адам саудасына қарсы күресте халықаралық ынтымақтастық пен ақпарат алмасу шешуші рөл атқарады, өйткені көп жағдайда құрбандар шетелге шығарылатын немесе шетелден әкелінетін болғандықтан, бір мемлекет шеңберінде тиімді тергеу жүргізу қиын [11].

Тағы бір өзекті мәселе – құрбандарды анықтау және қорғау тәжірибесі. ҚР Ішкі істер министрлігінің дерегінше, көптеген құрбандар анықталмай қалады, әсіресе еңбек қанауы мақсатындағы адам саудасында. Құрбандардың көбі – әлеуметтік жағдайы төмен, құқықтық сауаттылығы аз азаматтар (жұмыссыздар, еңбек мигранттары, тұрғылықты құжаты жоқ адамдар) [1]. Мұндай жандар өздерінің қылмыс құрбаны екенін түсінбеуі немесе дәлелдей алмауы да мүмкін. Л. Шеллидің зерттеулерінде көрсетілгендей, қазіргі заманғы адам саудасы криминалдық желілер арқылы жасырын әрекет етеді

және құрбандарды үрейде ұстаудың түрлі тәсілдерін қолданады (қорқыту, қарызға батырту, тілдік тосқауыл және т.б.), сол себепті оларды анықтау – құқық қорғау жүйесі үшін үлкен сынақ [2]. Қазақстанда соңғы жылдары бұл бағытта оң қадамдар бар: ҮЕҰ-дармен серіктестікте арнаулы баспаналар ашылып, полиция мен әлеуметтік қызметкерлерге арналған тренингтер өткізілуде [1]. Дегенмен, адам саудасы құрбандарына арналған кешенді көмек көрсету жүйесі әлі де қалыптасу үстінде. Мысалы, елімізде шетелдік еңбек мигранттары егер адам саудасының құрбанына айналса, заңды әлеуметтік көмек алу құқығына ие емес, бұл да тәжірибеде қиындық тудырады [1].

Ұсыныстар

Адам саудасына қарсы қылмыстық-құқықтық саясатты жетілдіру мақсатында мынадай ұсыныстар туындайды:

Біріншіден, 128-баптың диспозициясын нақтылау және толықтыру қажет. Заңнамадағы анықтаманы халықаралық стандарттарға сәйкестендіру үшін, *адам саудасының әдістері мен тәсілдерін* негізгі құрам мәтінінде көрсету орынды. Яғни, *«адам саудасы»* түсінігіне алдау, қорқыту, күш қолдану немесе дәрменсіз жағдайын пайдалану арқылы жасалатын әрекеттер жататынын заң тұрғысында бекіту ұсынылады. Бұл өзгеріс тергеу және сот практикасында қылмыс құрамын дәлме-дәл саралауға көмектеседі. Сонымен қатар, ҚК 3-бабындағы «адамды пайдалану (эксплуатация)» ұғымының анықтамасын кеңейтіп, оған *құрбандардың еркін басатын ең көп тараған әдістерді* (зорлық, қарызға кіріндіру, психологиялық қысым, т.б.) кірістіру керек деген ойды қазақстандық заңгерлер Б.Ж.Қыздарбекова мен Ә.Қ.Оразбекова алға тартады [8].

Екіншіден, құрбандардың құқықтарын қорғау кепілдіктерін нығайту қажет. Халықаралық тәжірибеге сай, құрбан мәжбүрлі жағдайда жасаған құқық бұзушылықтары үшін қылмыстық жауапқа тартылмауы тиіс деген принципті заңнамалық деңгейде енгізу орынды болады (мысалы, адам саудасының құрбаны болған шетел азаматының виза режимін бұзуы немесе жезөкшелікпен айналысуы үшін жазаламау). Сонымен бірге, құрбандарға мемлекеттік қорғау және өтемақы қоры жүйесін қалыптастыру да маңызды. Қазақстанда қылмыстық процесте жәбірленушілерге келтірілген залалды өндіру тетіктерін жеңілдету, сондай-ақ арнаулы әлеуметтік қызметтерді шетел азаматтары-құрбандарға да қолжетімді ету туралы нормаларды қабылдау қажет [1].

Үшіншіден, адам саудасына байланысты жанама қылмыстарды жүйелі түрде қайта қарастыру ұсынылады. Мысалы, ЕО Директивасының талабы бойынша адам саудасы құрбандарының еңбегін қасақана пайдаланатын жұмыс берушілерді немесе жезөкшелік қызметін пайдаланушыларды жауапқа тарту мүмкіндігін қарастыру керек [6]. Қазіргі кезде ҚР ҚК-те мұндай арнайы құрам жоқ; оны енгізу адам саудасының сұраныс жағын азайтуға ықпал етер еді. Сондай-ақ, ҚК 128-бабын ел ішінде жасалған және шетелге шығарылған әрекеттерге бөліп-жарып қолданудың қажеті шамалы, өйткені *адам саудасы* ішкі де, сыртқы да болуы мүмкін; заң техникасы тұрғысынан 3-

бөлімдегі «Қазақстан Республикасы шегінен тыс немесе шегінде адамдарды тасымалдау» деген белгі қылмыстың ауырлығына түбегейлі әсер етпеуі тиіс. Сондықтан саралаушы белгі ретінде *«трансұлттық сипат»* ұғымын қолдану ұсынылады, бұл қылмыстық топтың халықаралық байланыста әрекет етуін сипаттайды.

Төртіншіден, құқық қорғау органдарының мамандануын және халықаралық ықпалдастығын арттыру керек. Бұл ретте, *адам саудасына қарсы күрес жөніндегі ұлттық үйлестіруші органды* (мысалы, ІІМ құрылымында) нақтылау және оның өкілеттіктерін заңмен бекіту маңызды. Интерпол, ТМД елдерінің құқық қорғау органдары арасындағы ақпарат алмасуды жандандыру, бірлескен тергеу топтарын құру тәжірибесін дамыту қажет. Ғалым А.И.Долгова атап өткендей, трансұлттық қылмысқа қарсы тұру тек бірлескен шаралар арқылы мүмкін, сондықтан Қазақстан шет мемлекеттердің уәкілетті органдарымен тергеу, экстрадиция және құқықтық көмек көрсету саласындағы шарттарын кеңейте беруі тиіс [11]. Сонымен қатар, қоғамдық сананы көтеру және профилактика бағытына ерекше көңіл бөлген жөн. А.Ж.Айтпаеваның пікірінше, адам саудасының алдын алу үшін халықтың құқықтық сауатын арттыру, еңбек мигранттарын *«көлеңкелі»* аймақтан шығару және осал топтарға экономикалық қолдау көрсету кешенді түрде іске асуы қажет [9]. Яғни, қылмыстық-құқықтық шаралар әлеуметтік-экономикалық, ақпараттық жұмыстармен толықтырылғанда ғана нәтижелі болмақ.

Қорытынды

Қорыта келгенде, адам саудасы үшін қылмыстық жауапкершілік мәселесі қазіргі таңда ұлттық және халықаралық деңгейде құқықтық, әлеуметтік және саяси маңызды мәселелердің бірі ретінде ерекше назарда тұр. Бұл қылмыстың адам құқығына қарсы бағытталуы, трансұлттық сипаты және латенттік деңгейінің жоғарылығы онымен күрес саласындағы заңнамалық және құқық қолдану шараларының жүйелі болуын талап етеді.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы соңғы жылдары адам саудасына қарсы іс-қимылды күшейту бағытында бірқатар ілгерілеуші қадамдар жасады: Қылмыстық кодекске 128-баптың енгізілуі және оның диспозициясының жетілдірілуі, жаза түрлерінің қатайтылуы, сонымен бірге Жоғарғы Соттың арнаулы нормативтік қаулысының қабылдануы — осының айқын дәлелі. Алайда аталған шаралар жеткілікті емес екені заң нормаларын және құқық қолдану тәжірибесін талдау барысында анықталды.

Біріншіден, адам саудасына қатысты заңнамалық анықтаманың халықаралық стандарттармен, әсіресе БҰҰ-ның Палермолық хаттамасы мен ЕО-ның 2011/36/EU директивасымен толық сәйкестенбеуі — қылмысты дұрыс саралауға, тергеу мен дәлелдеуге кедергі келтіріп отыр. Екіншіден, жәбірленушілердің құқықтық мәртебесі мен оларды қорғау кепілдіктерінің жеткіліксіздігі адам саудасымен күрестің тиімділігін төмендетеді. Үшіншіден, құқық қорғау органдары арасындағы үйлесімсіздік пен саралаудағы бірізділік тапшылығы тергеу сапасын әлсіретуде.

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, адам саудасына қарсы іс-шаралар тек жазалауға емес, оның алдын алуға, құрбандарды қорғауға және қылмыс жағдайын тудыратын әлеуметтік-экономикалық факторларды жоюға да бағытталуы тиіс. Мәселен, Палермолық хаттамадағы «қылмыскерді жазалаудан бұрын құрбанды қорғау» қағидасы Қазақстан үшін де аса өзекті. Себебі құрбанның құқықтық қорғалуы мен әлеуметтік оңалуы — оның қылмыстық әділет жүйесіне сенімін арттырып, тергеу мен сот өндірісінің табысты жүруіне ықпал етеді.

Адам саудасына қарсы күрес сонымен қатар Қазақстанның халықаралық аренадағы беделімен тығыз байланысты. Бұл салада жүргізілетін прогрессивті саясат еліміздің БҰҰ, АҚШ Мемлекеттік департаментінің Trafficking in Persons Report (TIP Report), Еуропалық Одақтың бағалау жүйесі сияқты беделді рейтингтердегі орнын айқындап, адам құқықтарын сақтау деңгейін көрсетеді [1].

Ғалымдар мен практиктердің ортақ пікіріне сүйенсек, адам саудасына қарсы күрестің табысты болуы құқықтық механизмдермен ғана шектелмеуі тиіс. Ол үшін экономикадағы теңсіздікті азайту, әлеуметтік осал топтарға (әйелдер, кәмелетке толмағандар, еңбек мигранттары) қолдау көрсету, азаматтық қоғам институттарының әлеуетін пайдалану, құқық қорғау және сот жүйелерінің адам құқығын сақтау мәдениетін дамыту қажет [9–11].

Адам саудасы — «адамзаттың басынған тағдыры» деп сипатталатын, арнамысты аяққа таптайтын қылмыстардың бірі. Сондықтан онымен күрес те тек мемлекет пен құқық қорғау органдарының ғана емес, бүкіл қоғамның — ғылыми қауымдастықтың, халықаралық ұйымдардың, БАҚ пен ҮЕҰ-ның ортақ міндеті болуы тиіс.

Қазақстан бұл бағытта адам саудасына қарсы құқықтық саясатты жетілдірумен қатар, халықаралық құқықтың қағидаттарына бейімделіп, адам құқықтары мен бостандықтарын қылмыстық қолсұғушылықтардан қорғау жүйесін нығайта отырып, өркениетті құқықтық мемлекетке тән тұғырын нақтылай түседі деп сенеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер көзі

1. **Ахмадия О.** Адам саудасы тыйылмай тұр :[елімізде] / **Оралхан Ахмадия** //. Egemen Qazaqstan. – 2022. – 8 қараша (№ 213). – 8 б.
2. **Shelley L.** Human Trafficking: A Global Perspective. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 357 p. // https: //www. researchgate. net/ publication/ 251385169_Louise_Shelley_Human_Trafficking_A_Global_Perspective.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілде №226-V ҚРЗ [Электрондық ресурс]. – қолжетімділік режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 – кіру уақыты: 01.05.2025.
4. Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясы (Нью-Йорк, 15 қараша 2000 ж.) [Электрондық ресурс]. – қолжетімділік режимі: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-12&chapter=18 – кіру уақыты: 08.05.2025.

5. Адамдарды, әсіресе әйелдер мен балаларды сатудың алдын алу және оған қарсы күресу туралы хаттама (Палермо хаттамасы) [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html – кіру уақыты: 12.05.2025.
6. Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims // Official Journal of the EU. – L101. – 2011. – P. 1–11 [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0036 – Кіру уақыты: 15.05.2025.
7. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2012 жылғы 29 желтоқсандағы №7 Нормативтік қаулысы «Адам саудасы үшін жауаптылықты көздейтін заңнаманы қолдану практикасы туралы» [Электрондық ресурс]. – қолжетімділік режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/S1200000077 – кіру уақыты: 01.06.2025.
8. **Қыздарбекова Б**. Адам саудасына қарсы іс-қимылды қылмыстық-құқықтық қамтамасыз ету мәселесіне [Мәтін] /**Б.Қыздарбекова, А.Оразбекова**// Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы. - 2022. - № 3 (70). - 110-118 б. - Библиогр.: 117-118 б.
9. **Ақмарал Ғалымқызы** Адам саудасына байланысты қылмыстар қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Ақпарат көзі, Polisia.kz сайтында: https://polisia.kz/adam-saudasyna-bajlanysty-qylmystar-qylmystyq-zhauapkershilikke-tartylady-2/ //
10. Криминология. учебник / **Аванесов Г.А..** - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1984. - 500 с.
11. **Долгова А.И.** Избранные труды / [**сост. В.В. Меркурьев, О.А Евланова, А.С. Васнецова, Д.А. Соколов; вступит. ст. М.П. Клейменова, В.А. Номоконова, Э.Ф. Побегайло, В.Е. Эминова**]; Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации. – М., 2017. – 424 с. – (Научные труды ученых Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации).

Автор туралы мәлімет

Бактиярова Дана Асланқызы *— Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Қарағанды академиясының ғылыми-педагогикалық бағыттағы магистранты, полиция аға лейтенанты., e-mail: maigul.balgozhina@mail.ru.*

Бактиярова Дана Асланкызы *— магистрант научно-педагогического направления Карагандинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан, старший лейтенант полиции.*

Dana Aslankyzy Baktiyarova *— master's student in the scientific and pedagogical track, Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Senior Police Lieutenant.*

ЖУРНАЛДА ЖАРИЯЛАНАТЫН ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАЛАРҒА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ТАЛАПТАРЫ

Академия журналына құқықтану, құқық қорғау қызметі, қызметкерлердің кәсіби даярлығының өзекті мәселелері бойынша бұрын басқа басылымдарда жарияланбаған қазақ, орыс және шетел тілдерінде ғылыми мақалалар қабылданады.

Жұмыстың мазмұны ғылыми жаңалықтың, теориялық және практикалық маңыздылықтың, баяндаудың қисынды талаптарын қанағаттандыруы тиіс. Бап құрылымдық жағынан кіріспе бөлікті, проблеманың қойылымын, негізгі бөлігін, тұжырымдарды қамтуға тиіс.

Жариялауға арналған материалдар мынадай талаптарды міндетті түрде сақтай отырып, қағаз және электрондық жеткізгіштерде ұсынылады:

1.ӘОЖ *(әмбебап ондық жіктеуіш)* - жоғарғы сол жақ бұрышында;

2.автордың тегі, аты, әкесінің аты (толық), лауазымы, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны, қаланың, елдің атауы - **3 тілде (мемлекеттік, орыс және ағылшын тілдерінде);**

3.электрондық пошта мекенжайы және автордың байланыс телефоны;

4.мақаланың атауы - ортасында бас әріптермен - мемлекеттік, орыс және ағылшын тілдерінде;

5.зерттеудің тақырыбы мен мәнін көрсететін аннотация (80-100 сөз) - **мемлекеттік, орыс және ағылшын тілдерінде;**

6.кілтті сөздер (мақаланың мазмұнын сипаттайтын және ақпараттық іздестіру мүмкіндігін қамтамасыз ететін атау септігіндегі 8-10 сөз немесе сөз тіркестері) - **мемлекеттік, орыс және ағылшын тілдерінде;**

7.Word редакторындағы **мәтін,** Times New Roman **қарпі, кегл** 14;

8.беттер саны - аннотацияларды есептемегенде 10-нан 12-ге дейін (А4 форматы);

9.аралық - жалғыз (1,0);

10.абзацтық шегініс - 1,25;

11.жиектер: сол жағынан - 3 см, оң жағынан - 1 см, жоғарғы және төменгі жағынан - 2 см-ден;

12.Сілтемелер - дәйексөз беттері көрсетілген төрт бұрышты жақшадағы мәтін бойынша [1,15].

13.Пайдаланылған әдебиеттер тізімі - құжаттың соңында, мәтінде пайдалану тәртібі бойынша (ГОСТ 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар және жасау ережелері»).

Бір нөмірде бір автордың бір ғана мақаласын жариялауға жол беріледі.

Мақала авторлық редакцияда жарияланады. Автор мақаланың түпнұсқалығына және оның мазмұнына, онда келтірілген нақты деректердің, дәйексөздер мен дереккөздердің дәлдігіне дербес жауапты болады.

К НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ АКАДЕМИИ УПРАВЛЕНИЯ МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Для включения в журнал Академии принимаются научные статьи на казахском, русском и иностранных языках по актуальным проблемам юриспруденции, правоохранительной деятельности, профессиональной подготовки сотрудников, не публиковавшиеся ранее в других изданиях.

Содержание работы должно удовлетворять требованиям научной новизны, теоретической и практической значимости, логичности изложения. Статья структурно должна включать вводную часть, постановку проблемы, основную часть, выводы.

Материалы для опубликования предоставляются на бумажном и электронном носителях с обязательным соблюдением следующих требований:

1. УДК *(универсальный десятичный классификатор*) - в левом верхнем углу;

2. фамилия, имя, отчество автора **(полностью),** должность, ученая степень, звание, место работы, название города, страны — **на 3-х языках (государственном, русском и английском языках);**

3. электронной адрес почты и контактный телефон автора;

4. название статьи—по центру прописными буквами **— на государственном, русском и английском языках**;

5. аннотация (80-100 слов), отражающая тему и предмет исследования, **— на государственном, русском и английском языках**;

6. ключевые слова (8-10 слов или словосочетаний в именительном падеже, характеризующие содержание статьи и обеспечивающие возможность информационного поиска) **— на государственном, русском и английском языках;**

7. текст в редакторе Word, шрифт Times New Roman, кегль 14;

8. количество страниц — **от 10 – до 12** (формат А4), не считая аннотации;

9. интервал—одинарный (1,0);

10. абзацный отступ—1,25;

11. поля: слева—3 см, справа—1 см, верхнее и нижнее — по 2 см;

12. сноски—по тексту в квадратных скобках с указанием цитируемых страниц [1,15].

13. Список использованной литературы — в конце документа, по порядку использования в тексте (оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1—2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления»).

В одном номере допускается публикация только одной статьи одного автора.

Статья публикуется в авторской редакции. Автор несет персональную ответственность за оригинальность статьи и ее содержание, точность приведенных в ней фактических данных, цитат и источников.

ACADEMY OF MANAGEMENT OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

For inclusion in the journal of the Academy, scientific articles are accepted in Kazakh, Russian and foreign languages on topical issues of jurisprudence, law enforcement, professional training of employees, not previously published in other publications.

The content of the work must meet the requirements of scientific novelty, theoretical and practical significance, logical presentation. The article should structurally include an introductory part, a statement of the problem, the main part, conclusions.

Materials for publication are provided on paper and electronic media with mandatory compliance with the following requirements:

1. UDC (universal decimal classifier) - in the upper left corner;

2. Surname, name, patronymic of the author (in full), position, academic degree, title, place of work, name of the city, country - in 3 languages (state, Russian and English);

3. E-mail address and contact phone number of the author;

4. The title of the article - in the center in capital letters - in the state, Russian and English languages;

5. Abstract (80-100 words), reflecting the topic and subject of research - in the state, Russian and English languages;

6. Keywords (8-10 words or phrases in the nominative case, characterizing the content of the article and providing the possibility of information search) - in the state, Russian and English languages;

7. Text in Word editor, font Times New Roman, size 14;

8. Number of pages - from 10 to 12 (A4 format), excluding annotations;

9. interval - single (1.0);

10. absolute indentation - 1.25;

11. Fields: on the left - 3 cm, on the right - 1 cm, upper and lower - 2 cm each;

12. Footnotes - according to the text in square brackets indicating the cited pages [1,15].

13. List of used literature - at the end of the document, according to the order of use in the text **(issued in accordance with GOST 7.1-2003 «Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of compilation»).**

Only one article of one author can be published in one issue.

The article is published in the author's edition. The author is personally responsible for the originality of the article and its content, the accuracy of the factual data, quotes and sources provided in it.